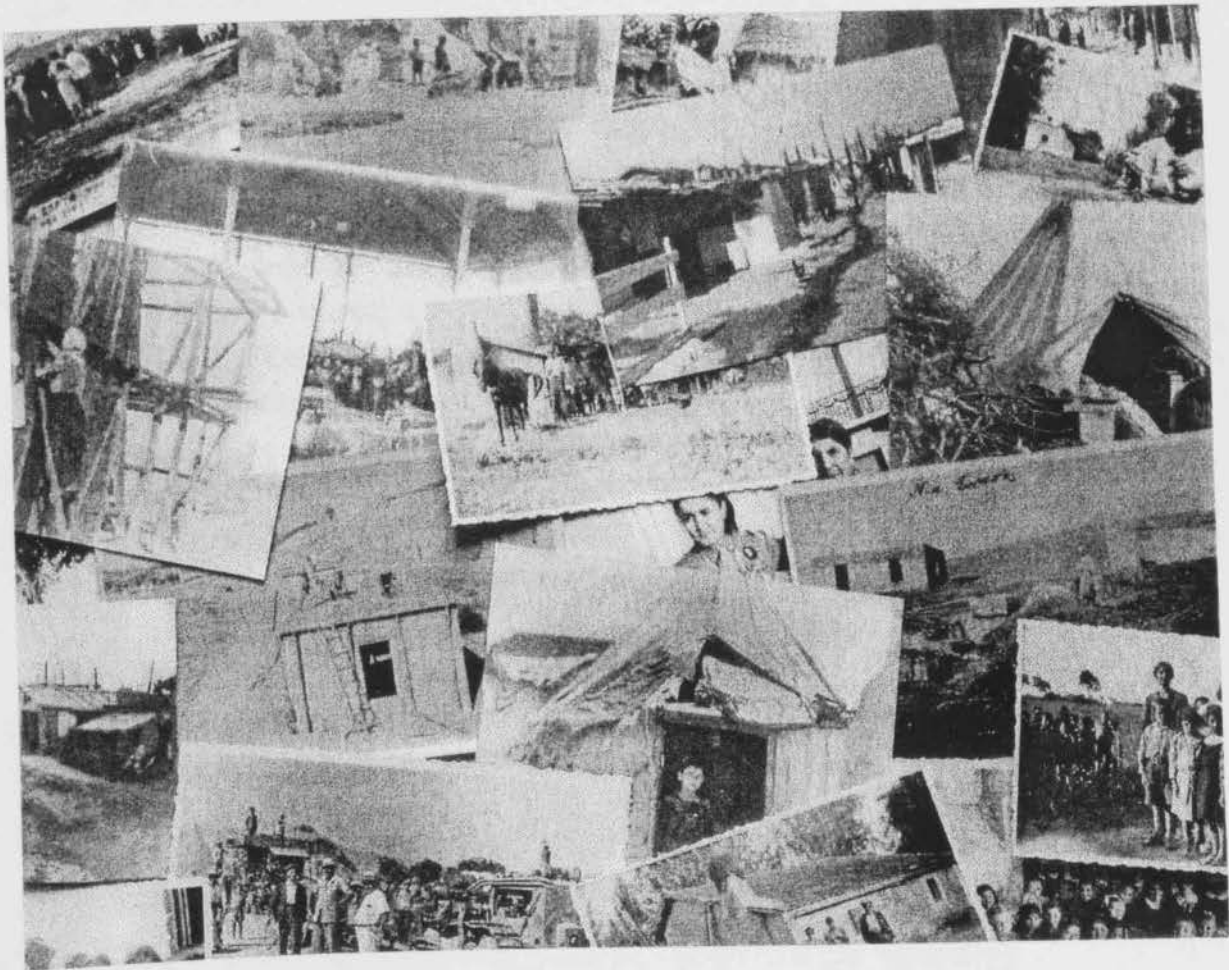

Τ.Ε.Ι. ΠΕΙΡΑΙΑ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΔΟΜΙΚΩΝ ΕΡΓΩΝ

**ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΩΝ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΩΝ
ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΕΙΡΑΙΑ
ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΕΣ ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ ΤΟΥ ΠΕΡΑΜΑΤΟΣ**

Σακκάς Γεώργιος

Σφουντούρης Δημήτριος

Εισηγητής: Βαρελίδης Γ. Κ

Δρ. Αρχιτέκτων Μηχανικός-Πολεοδόμος Ε.Μ.Π.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ:

	Πρόλογος.....	σελ:1-4
1.1	Δημιουργία των μεταπρατικών πόλεων.....	σελ:5-7
1.2	Τύποι βιομηχανικών τοπίων.....	σελ:8-11
1.3	Μοντέλα αστικής ανάπτυξης.....	σελ:12-14
1.4	Διαδικασία πολεοδόμησης στην Ελλάδα	σελ:15-22
1.5	Η εργατική τάξη στο χώρο της πόλης.....	σελ:23-25
2.1	Το ιστορικό πλαίσιο του προσφυγικού προβλήματος.....	σελ:26-30
2.2	Η συνθήκη της Λοζάννης.....	σελ:31-34
2.3	Η κρατική πρόνοια.....	σελ:35-37
2.4	Η Ε.Α.Π.....	σελ:38-40
2.5	Τα οικονομικά μεγέθη της προσφυγικής αποκατάστασης.....	σελ:41-43
	Το δούνα και λαβείν.....	σελ:44-55
2.6	Προβλήματα αγροτικής αποκατάστασης	σελ:56-60
2.7	Στοιχεία αγροτικού προσφυγικού πληθυσμού.....	σελ:61-63
2.8	Η πολιτική διάσταση της προσφυγικής ένταξης.....	σελ:64-65
2.9	Η αστική ένταξη και αποκατάσταση.....	σελ:66-79
2.10	Η άτυπη οικονομία.....	σελ:80-84
2.11	Η δημογραφική, εθνολογική και πολιτιστική προσφορά των προσφύγων.....	σελ:85-89
2.12	Κατόψεις προσφυγικών κτισμάτων από το στεγαστικό φάκελο του Υπουργείου Κοινωνικής Πρόνοιας.....	σελ:90-98
3.1	Συνοπτική Ιστορία του Περάματος.....	σελ:99-103
3.2	Καταγωγή και αποκατάσταση των προσφύγων στο Πέραμα	σελ:104-106
3.3	Κοινωνικές και άλλες παροχές στη μελετώμενη περιοχή.....	σελ:107-113
3.4	Συμπεράσματα της καταγραφής.....	σελ:113-129
	Επίλογος.....	σελ:130-133
	Παράρτημα	

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο 19^{ος} αιώνας, ήταν αιώνας ανακατατάξεων στην Ευρώπη και στον κόσμο γενικότερα. Νέα κράτη δημιουργούνται, τα σύνορα συνεχώς αλλάζουνε, η οθωμανική αυτοκρατορία διαλύεται.

Η κοινωνική δομή των ευρωπαϊκών κρατών μετασχηματίζεται. Μαζί της αλλάζει και το οικιστικό τοπίο. Οι κοινωνικές τάξεις σχηματίζονται και μορφοποιούνται, σχεδόν με τη μορφή που τις ξέρουμε εμείς σήμερα.

Η οικονομία γίνεται ο πρωταγωνιστικός παράγοντας σύμφωνα με την οποία διαμορφώνονται και οι υπόλοιποι τομείς της κοινωνίας, και ειδικότερα η διείσδυση του κεφαλαίου σε όλες τις φάσεις παραγωγής αποτελεί τον καταλύτη των εξελίξεων.

Το νεοσύστατο ελληνικό κράτος παλεύει για την επιβίωσή του. Εθνικά οράματα και κοινωνικές απαιτήσεις το οδηγούν σε μια συνεχή εμπόλεμη κατάσταση, κλείνοντας σχεδόν 1 αιώνα διαρκούς πολέμου.

Η δυσκολία, και η αποτυχία πολλές φορές, να ακολουθήσει τα υπόλοιπα ευρωπαϊκά κράτη χαράζουν βαθιά τη συλλογική μνήμη και δημιουργεί ένα αίσθημα διαρκούς αναζήτησης.

Με την είσοδο του 20^{ου} αιώνα, η ισορροπία των μεγάλων δυνάμεων είναι εύθραυστη. Η προσπάθειά τους για διεύρυνση της σφαιρικής επιρροής τους, τους οδηγεί σε έναν από τους μεγαλύτερους πολέμους της ιστορίας.

Ταυτόχρονα γεννιούνται καινούργιες επιστήμες, καθώς και κοσμοθεωρίες που έρχονται να καλύψουν το ιδεολογικό κενό των νεοδιαμορφωμένων κοινωνικών τάξεων.

Η Ελλάδα προσπαθεί, όλη αυτή την περίοδο, να σταθεροποιήσει τη θέση της. Ακολουθεί κατά πόδας όλες τις διεθνείς εξελίξεις σε κοινωνικό, πολιτικό και πολιτιστικό επίπεδο. Εμπλέκεται σε όλους τους μεγάλους πολέμους, από τους οποίους φαινομενικά βγαίνει κερδισμένη.

Ορόσημο της εποχής αποτελεί η εκλογική ήττα του Βενιζέλου και η πτώση του μιρασιατικού μετώπου. Η Ελλάδα δεν πρόκειται ποτέ ξανά να είναι η ίδια. Το εθνικό ιδεώδες της Ελλάδας των 7 θαλασσών και των 3 ηπείρων εγκαταλείπεται από τους πολιτικούς και σβήνει από τα λαϊκά στρώματα στα αμέσως επόμενα χρόνια.

1,5 εκατ. πρόσφυγες σε ένα κράτος 5 εκατ. κατοίκων είναι ο απολογισμός της ιδέας αυτής. 1,5 εκατ. πρόσφυγες σε ένα κράτος που η οικονομία του ισορροπεί οριακά, που αδυνατεί να στεγάσει και να απασχολήσει τον ήδη υπάρχοντα πληθυσμό. Με συλλογική όμως προσπάθεια θα δείξει ότι το ελληνικό σχεδόν τα κατάφερε να αποικιαστήσει, «με τον έναν ή άλλο τρόπο», την πλημμυρίδα αυτής των προσφύγων.

Ακολουθεί ένας οικοδομικός οργανισμός, εξωτερικά δάνεια, σύσταση επιτροπών για τη σωστή διαχείριση και επένδυσή τους. Η

ύπαιθρος «αποικιίζεται» και τα αστικά κέντρα διογκώνονται. Ξαφνικά η ελληνική οικονομία βρίσκει το εργατικό δυναμικό που της έλειπε.

Μακροπρόθεσμα, η ελληνική οικονομία «τονώνεται» και βρίσκει τους ρυθμούς ανάπτυξής της.

Οι αλλαγές σε κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο όμως δεν ήταν το ίδιο ευνοϊκές. Ακολουθεί πολιτική αστάθεια και τελειώνει με την αναχώρηση του βασιλιά και την εγκαθίδρυση της Δημοκρατίας. Ταυτόχρονα αποικρυσταλλώνεται η ταξική συνείδηση και δημιουργείται το εργατικό κίνημα στην Ελλάδα.

Στην αποκατάσταση και ιδιαίτερα στην αστική αποκατάσταση δεν ήταν όλοι οι πρόσφυγες το ίδιο τυχεροί. 200 περίπου οικογένειες επιλέχτηκαν να τοποθετηθούν στην περιοχή του Περάματος. Μια περιοχή, που την εποχή εκείνη δεν ήταν τίποτα άλλο από μια έρημη και απομονωμένη περιοχή, τουριστικό θέρετρο της υπόλοιπης Αθήνας με μηδαμινή υποδομή.

Οι πετρελαϊκές εγκαταστάσεις και η ναυπηγοεπισκευαστική ζώνη που δημιουργήθηκαν εκεί αποτέλεσαν και ένα εργασιακό μονοπώλιο για τους νεοαφιχθέντες πρόσφυγες, αναγκάζοντάς τους ουσιαστικά να ασχοληθούν με βαρέα και ανθυγιεινά επαγγέλματα.

ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΜΕΤΑΠΡΑΤΙΚΩΝ ΠΟΛΕΩΝ

Από τη στιγμή που οι θρησκευτικοί και φεουδαρχικοί λόγοι παύουν να παίζουν τον ρόλο που έπαιζαν στην αστικοποίηση, ο οικονομικός σχεδιασμός αρχίζει να αποκτά σημασία και να καθορίζει την ανάπτυξη των πόλεων. Με την είσοδο στον καπιταλισμό όλα αρχίζουν να λαμβάνουν χώρα με ταχύτητα καταιγίδας:

Ο τρόπος παραγωγής και η οικονομία μεταλλάσσονται. Οι βιοτεχνίες μετατρέπονται σταδιακά σε βιομηχανίες. Η γεωργία περνάει σε δεύτερη θέση. Οι συντεχνίες, ο τρόπος οργάνωσης των επαγγελματιών, διαλύονται. Δημιουργούνται νέα παραγωγικά και εμπορικά κέντρα, καθώς και νέοι τρόποι παραγωγής και μεταφοράς των προϊόντων. Η μια χώρα μετά την άλλη εκβιομηχανίζονται, αλλάζοντας το οικονομικό, κοινωνικό και οικιστικό τοπίο τους. Αρχίζει και κυριαρχεί στην Ευρώπη ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής.¹

Την εποχή εκείνη, όπου η εργατική τάξη χαρακτηρίζεται από έλλειψη εγγείας ιδιοκτησίας και ζει σε συνθήκες έλλειψης κοινωνικής και τεχνικής υποδομής, διαμορφώνονται οι κοινωνικές και ταξικές δομές, που συνεχίζουν να εξελίσσονται μέχρι σήμερα.

Ο οικιστικός χώρος στις διαμορφούμενες καπιταλιστικές πόλεις κατανέμεται σύμφωνα με τους ανταγωνιστικούς όρους της αγοράς και

σύμφωνα με την οικονομική δυνατότητα που έχει ο καθένας για την αγορά κατοικίας. Διαφέρει από την προηγούμενη περίοδο, στις προκαπιταλιστικές πόλεις, όπου ο χώρος εκεί κατανέμεται σύμφωνα με τους μηχανισμούς και τις διεργασίες της κοινότητας, άτυπους και συναινετικούς.²

Η κατανομή του οικιστικού χώρου δεν σχετίζεται άμεσα με τους τρόπους παραγωγής. Η πόλη χωροθετείται οικιστικά σύμφωνα με τους κανόνες της κοινωνίας και της οικονομίας. Αποτελεί τη γεωγραφική έκφραση ενός πολιτισμού, μιας πολιτικής πραγματικότητας. «Το οικολογικό σύμπλεγμα συνθέτεται με τους παράγοντες και τα στοιχεία της υλικής βάσης της πόλης, αλλά και τα δρώντα υποκείμενα στον αστικό χώρο».³

Η διαμόρφωση της αστικής ανάπτυξης περιγράφεται από την οικονομία. Αρχίζει να αναπτύσσεται η βιομηχανία μεταποίησης πρώτων υλών και η παραγωγή ενέργειας, για την πλήρωση της αυξημένης ζήτησης. Η ανάγκη υποδομής αλλάζει το χαρακτήρα της αγοράς. Νέα επαγγέλματα, νέες τεχνικές αναπηδούν για τη δημιουργία υποδομής. Νέες σύγχρονες κατοικίες, συγκοινωνιακά, αποχετευτικά και υδρευτικά δίκτυα κατασκευάζονται. Ο ανταγωνισμός μορφοποιείται από κοινωνικούς και οργανωτικούς παράγοντες.

Για την αποσαφήνιση των εννοιών και των κανόνων της αστικοποίησης, πρέπει να γίνει αναφορά στις πόλεις του καπιταλιστικού κέντρου. Η Αγγλία αποτελεί το χαρακτηριστικό παράδειγμα ώστε να γίνουν κατανοητοί η παρουσία ή η απουσία των φορέων, η μορφή, η κλίμακα και οι κανονισμοί που διαμορφώνουν τον οικιστικό χώρο.

Οι κοινωνικές επιστήμες ασχολήθηκαν διεξοδικά, μονοπωλώντας σχεδόν το ενδιαφέρον τους, με την έξοδο από το προκαπιταλιστικό παρελθόν, τη δημιουργία και τη διαβίωση του προλεταριάτου και τις κοινωνικές συνθήκες που διαμόρφωνε η επικράτηση του καπιταλισμού. Η ομόκεντρη αστική ανάπτυξη, η έξοδος, προς τα προάστια προσέλκυσαν επίσης το ενδιαφέρον των επιστημών αυτών.

ΤΥΠΟΙ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΤΟΠΙΩΝ

Οι οικονομικές δραστηριότητες δεν έπαιζαν ρόλο στη δημιουργία των προκαπιταλιστικών πόλεων. Η διάρθρωσή τους γινόταν με κανόνες θρησκευτικούς, πολιτικούς, πολιτιστικούς και διοικητικούς, όπως και της φεουδαρχικής κοινωνίας.

Η γεωγραφία της πόλης δημιουργούσε και κοινωνικό διαχωρισμό. Το κέντρο καταλαμβάνονταν από τις υψηλές οικονομικά και κοινωνικά τάξεις ενώ η απομάκρυνση από το κέντρο σήμαινε ταυτόχρονα και μειωμένο κοινωνικό γόητρο. Ο λόγος ήταν η κυριαρχία από διοικητικές δραστηριότητες και η άμεση πρόσβαση που είχαν σε αυτές οι κάτοικοι του κέντρου.⁴

Η γη στις προκαπιταλιστικές πόλεις δεν ήταν εμπορευματοποιημένη. Η γη ήταν αντικείμενο χρήσης και όχι ανταλλαγής ή εκμετάλλευσης. Δεν είχε, δηλαδή, ανταλλακτική αξία. Η αξία της ήταν ανεξάρτητη από τη θέση της μέσα στην πόλη. Η θέση απλά υποδήλωνε το κοινωνικό γόητρο του ιδιοκτήτη, και χαρακτήριζε τις κοινωνικές διαβαθμίσεις.⁵ Η μόνη περίπτωση που δεν ίσχυε το παραπάνω μοντέλο, ήταν σε περιόδους ειρήνης και ευημερίας, όπου είχε παρατηρηθεί ότι η «ελίτ» ζούσε στα προάστια ενώ κατέφευγε στο κέντρο σε περιόδους αναταραχών.⁶

Το σύστημα των συντεχνιών, με την οποία ήταν οργανωμένη η οικονομική δραστηριότητα, συσχετιζόταν με την κατοικία. Το αποτέλεσμα ήταν να δημιουργηθούν συνοικίες, οι οποίες χαρακτηρίζονταν από την επαγγελματική τάξη των κατοίκων. Παρόλο αυτά ο ανταγωνισμός δεν απλώνονταν σε ολόκληρο τον πολεοδομικό ιστό, αλλά περιοριζόταν στα στενά πλαίσια της κάθε κοινωνικο-οικονομικής ομάδας.⁷

Με τη μετάβαση στον καπιταλισμό, του εκχρηματισμού της οικονομίας, η γη άρχισε να αποκτά εμπορική αξία. Το έδαφος άρχισε να θεωρείται αγαθό και να αποκτά ανταλλακτική αξία. «Οι άνθρωποι πια δεν κατοικούσαν, αλλά κατείχαν».⁸ Η ιδιοκτησία διαχωρίζεται από τη χρήση του εδάφους. Δεν έχει πλέον σημασία η απαραίτητη γη αλλά η μέγιστη δυνατή κτήση της.

Με τη βιομηχανική επανάσταση ο καπιταλισμός άρχισε να ελέγχει τις εργασιακές διαδικασίες. Οι πηγές ενέργειας και οι χώροι παραγωγής πρώτων υλών προσέλκυσαν τη βιομηχανία, που τότε άρχιζε σιγά – σιγά να αναπτύσσεται, και συγχρόνως τους ανθρώπους που εξαρτώταν εργασιακά από αυτή. Οι αρχικές μορφές της αναπτύχθηκαν κυρίως σε κόμβους και διαδρομές μεταφορών των πρώτων υλών και των μεταποιημένων τους μορφών.

Οι δυο τύποι βιομηχανικού τοπίου που εμφανίστηκαν στην πρώιμη καπιταλιστική περίοδο ήταν :

(α) βιομηχανικά χωριά, που αντλούσαν επιλεγμένο εργατικό δυναμικό από τον τοπικό πληθυσμό,

(β) βιομηχανικοί οικισμοί, χτισμένοι από τους εργοδότες για να προσελκύσουν εργάτες στα εργοστάσιά τους, όταν και όπου δεν ήταν εφικτή η στρατολόγηση τοπικής εργατικής δύναμης.⁹

Όπως βλέπουμε λοιπόν σε αυτούς τους τύπους βιομηχανικού τοπίου, και κυρίως στο δεύτερο, προμηθευτής εργατικής κατοικίας γίνεται ο εργοδότης γαιοκτήμονας. Το αποτέλεσμα είναι η κατανομή του οικιστικού χώρου, καθώς και οι οικισμοί, να ακολουθούν την βιομηχανική ανάπτυξη.

Στην Αγγλία η αξιοποίηση του άνθρακα για ενεργειακές ανάγκες, καθώς και η δημιουργία βιομηχανικών μονάδων για τους σκοπούς αυτούς, δημιούργησε την λεγόμενη «διπλά κεντρομόλα τάση του καπιταλισμού» (Marx). Για τις ανάγκες αυτές λοιπόν, ολόκληροι οικισμοί δημιουργήθηκαν δίπλα σε βιομηχανικές μονάδες με αποτέλεσμα να συγκεντρώνεται τόσο το κεφάλαιο όσο και ο πληθυσμός. Σε όλη την Ευρώπη δε η σιδηροδρομική μανία δημιουργεί διαφοροποιήσεις στην κατανομή του οικιστικού χώρου.

Τα μεγάλα αστικά κέντρα, καθώς και οι βιομηχανικές πόλεις, διογκώνονται, ενώ η ανάπτυξη των μικρών πόλεων επιβραδύνεται. Οι

συνθήκες αυτές, καθώς και οι μηχανισμοί οι οποίοι δημιουργήθηκαν, έθεσαν τις βάσεις και ενεργοποίησαν τις διαδικασίες για να δημιουργηθεί η πρώτη καπιταλιστική πόλη. Από εκεί και μετά όλες οι προκαπιταλιστικές «συνήθειες» απενεργοποιούνται.

Τα ευπορότερα στρώματα αρχίζουν να εγναθίζονται προς τα προάστια, εγκαταλείποντας την παλιά συνήθεια για κατάληψη του κέντρου. Η μετακίνηση αυτή, γνωστή ως προαστικοποίηση (suburbanization), αυξάνεται με την εξάπλωση της χρήσης του αυτοκινήτου, η οποία έτεινε να διασπείρει τα αστικά κέντρα.

Η οικοδόμηση οργανώνεται σαν αυτοτελής οικονομική δραστηριότητα, διαχωρισμένη από τις επενδύσεις στον τομέα της μεταποίησης. Η κερδοσκοπία, από μέρος των εργολάβων κάνει την πρώτη της εμφάνιση και μάλιστα ανακαλύπτουν ότι η σπανιότητα των κατοικιών είναι πιο κερδοφόρα από την άφθονη παροχή τους.¹⁰

ΜΟΝΤΕΛΑ ΑΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Ο κοινωνικός διαχωρισμός στο χώρο της πόλης διακρίνεται, σύμφωνα με τους εκπροσώπους της σχολής του Σικάγου (1920), από τον ανταγωνισμό για την κατάληψη της γης. Κατά του Burgess ο αστικός χώρος απεικονίζεται στο μοντέλο των ομόκεντρων ζωνών, θεωρία η οποία αποτέλεσε για αρκετά χρόνια τη βάση της αστικής κοινωνιολογίας και γεωγραφίας.

Το φαινόμενο της προαστικοποίησης με τους πλούσιους να κατοικούν στα προάστια και τους φτωχότερους πληθυσμούς γύρω από το κέντρο διαχωρίζει τον αστικό χώρο σε ομόκεντρους κύκλους. «Οι κατοικίες που μένουν κενές, και μαζί τους γειτονιές ολόκληρες, «φιλτράρονται» προς κατώτερα κοινωνικά στρώματα» Hoyt (1973).

Η έξοδος των αστών και η διαδοχή τους από άλλες κοινωνικές ομάδες στο εσωτερικό των πόλεων υποβαθμίζουν τις κεντρικές συνοικίες και σημαδεύουν τη χωροθέτηση της πόλης για πολλά χρόνια. Η μεγάλη μάζα των εργατών απομένει ως ενοικιαστές στις κατοικίες της ανταγωνιστικής αγοράς.

Η μετάβαση στον καπιταλισμό δεν έγινε με τον ίδιο τρόπο σε όλες τις χώρες. Τα παραπάνω πρότυπα αναφέρονται στις χώρες του κέντρου, τις

λεγόμενες αναπτυγμένες χώρες με κύριο άξονα την Αγγλία. Η συγκρότηση των πόλεων αυτών διαφέρει συστηματικά από τις αντίστοιχες διαδικασίες στις ημιπεριφέρειες.

Το κυριότερο στερεότυπο που χαρακτηρίζει τις χώρες της ημιπεριφέρειας είναι η δυσπόστατη δομή. Συνυπάρχουν εξίσου τόσο οι «σύγχρονοι» όσο και παλιότεροι, «καθυστερημένοι», τομείς στο κοινωνικό, οικονομικό και γεωγραφικό επίπεδο. Τα περισσότερα από αυτά είναι απομεινάρια, κατάλοιπα, του παρελθόντος και αγροτικά πρότυπα που δεν έχουν ακόμα την επιρροή τους. Οι ποικίλοι τρόποι με τους οποίους μεταβήκανε στο καπιταλισμό, οι χώρες αυτές, οδήγησε και στη δημιουργία μιας αντίστοιχης πολυμορφίας πολεοδομικών σχηματισμών.¹¹

Η Ελλάδα αναπτύχθηκε σύμφωνα με τις υπόλοιπες μεσογειακές χώρες. Παρ' όλ' αυτά νομιμοποιούμεστε, ως ένα βαθμό, να συγκρίνουμε την αστική της ανάπτυξη με την αντίστοιχη των χωρών της Λατινικής Αμερικής αν και δεν μπορούμε να μιλήσουμε ξεκάθαρα για τη μεταφορά ενός ακριβούς πολεοδομικού μοντέλου.

Η φαλίδα μεταξύ των αναπτυγμένων χωρών και του Τρίτου Κόσμου πολύ δύσκολα θα κλείσει. Οι όποιες προσπάθειες «εκπολιτισμού» και η επιθετική διείσδυση του κεφαλαίου δεν καταφέρουν να κλείσουν το χάσμα σε καμία περίπτωση. «Οι αναπτυγμένες χώρες, ως καπιταλιστικό κέντρο,

εξάγουν πλεόνασμα, υπαγορεύουν τους όρους του διεθνούς εμπορίου και τους τρόπους ανάπτυξης, κι εξασκούν οικονομική, πολιτική ή ιδεολογική κυριαρχία. Οι χώρες της περιφέρειας υφίστανται αυτή την εκμετάλλευση και παραμένουν υποανάπτυχτες»¹² Οι κυρίαρχες χώρες είναι αυτές που ανακατεύουν την «τράπουλα» και καθορίζουν τους κανόνες του «παιχνιδιού» σε κάθε περίπτωση.

ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΠΟΛΕΟΔΟΜΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Η Ελλάδα, καθώς και οι υπόλοιπες χώρες της ανατολικής Μεσογείου, δεν εξακολούθησε τα δυτικοευρωπαϊκά ούτε τα μεσογειακά πρότυπα στην ανάπτυξη του καπιταλισμού. Δεν μπορούμε να την συγκρίνουμε με την Ιταλία, την Ισπανία και την Πορτογαλία, τουλάχιστον μέχρι την περίοδο του μεσοπολέμου. Αντίθετα παρουσιάζει τις ιδιομορφίες και τα στοιχεία, κατά τον 19^ο αιώνα, της υπόλοιπης καπιταλιστικής περιφέρειας.

Ο γεωπολιτικός ρόλος στην Ευρώπη, η μικρή εσωτερική αγορά, τα σύνορα της χώρας που συνεχώς αναπροσδιορίζονται και η διασπορά των πληθυσμών της, ιδιαίτερα της αστικής τάξης, έξω από τα εθνικά σύνορα, είναι οι παράγοντες που προσδιόριζαν την οικονομία της Ελλάδας στην προκαπιταλιστική εποχή.¹³

Η αστική τάξη της διασποράς αναπαραγόταν έξω από τα εθνικά σύνορα. Μπορούμε να τους συγκρίνουμε, εν μέρει, με τους conquistadores της Λατινικής Αμερικής ή με τους άλλους Ευρωπαίους αποίκους της Ασίας και της Αφρικής. Με την οικονομική δραστηριότητα των αστών αυτών ενσωματώνονταν η Ελλάδα σταδιακά στον καπιταλισμό της υπόλοιπης Ευρώπης. (Ψυρούκης, 1974).

ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΠΟΛΕΟΔΟΜΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Η Ελλάδα, καθώς και οι υπόλοιπες χώρες της ανατολικής Μεσογείου, δεν εξακολούθησε τα δυτικοευρωπαϊκά ούτε τα μεσογειακά πρότυπα στην ανάπτυξη του καπιταλισμού. Δεν μπορούμε να την συγκρίνουμε με την Ιταλία, την Ισπανία και την Πορτογαλία, τουλάχιστον μέχρι την περίοδο του μεσοπολέμου. Αντίθετα παρουσιάζει τις ιδιομορφίες και τα στοιχεία, κατά τον 19^ο αιώνα, της υπόλοιπης καπιταλιστικής περιφέρειας.

Ο γεωπολιτικός ρόλος στην Ευρώπη, η μικρή εσωτερική αγορά, τα σύνορα της χώρας που συνεχώς αναπροσδιορίζονται και η διασπορά των πληθυσμών της, ιδιαίτερα της αστικής τάξης, έξω από τα εθνικά σύνορα, είναι οι παράγοντες που προσδιόριζαν την οικονομία της Ελλάδας στην προκαπιταλιστική εποχή.¹³

Η αστική τάξη της διασποράς αναπαραγόταν έξω από τα εθνικά σύνορα. Μπορούμε να τους συγκρίνουμε, εν μέρει, με τους conquistadores της Λατινικής Αμερικής ή με τους άλλους Ευρωπαίους αποίκους της Ασίας και της Αφρικής. Με την οικονομική δραστηριότητα των αστών αυτών ενσωματώνονταν η Ελλάδα σταδιακά στον καπιταλισμό της υπόλοιπης Ευρώπης. (Ψυρούκης, 1974).

Ουσιαστικά η Ελλάδα τέθηκε σε μια κατάσταση νεοαποικιακής εξάρτησης. Ειμεταλλεύονταν το κεφάλαιο της, εξήγαγαν το πλεόνασμα και το επανεπενδύαν στις χώρες του κέντρου. Ταυτόχρονα χρηματοδοτούσαν την οικονομία της με εμβάσματα και δωρεές. Η χώρα βρέθηκε να αποικιοκρατείται από την ίδια την αστική της τάξη.¹⁴

Η αλλαγή της οικονομίας και η κυριαρχία του καπιταλισμού τρόπου οργάνωσης της παραγωγής άρχισε στην Ελλάδα μετά το 1870. Η αλλαγή αυτή ήταν ταυτόχρονη και πολλών χωρών του τρίτου Κόσμου, παίρνοντας σε κάθε περίπτωση ανάλογη μορφή.

Μια σειρά γεγονότων όπως η στασιμότητα που εμφανίζεται στη βιομηχανία, η μεγάλη αγροτική κρίση που αφάνισε σχεδόν το σταφιδεμπόριο, η ήττα στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 καθώς και η υποτίμηση του νομίσματος (1895) στιγματίζουν εκείνη την περίοδο. Η εκλογική ήττα του Χ. Τρικούπη καθώς και η επιβολή οικονομικού ελέγχου από τις μεγάλες Δυνάμεις σφραγίζουν την κρίση αυτή, χαράζοντας βαθιά τη συλλογική συνείδηση (Μοσκώφ, 1972) «Περνούν στην κουλτούρα και την λογοτεχνία ως εθνική ταπείνωση, έπειτα από μια περίοδο αισιοδοξίας και κινητικότητας»¹⁵

Τα διάφορα στάδια που χρηματίστηκε και αναπτύχθηκε η ελληνική κοινωνία, εμφανίζονται με τους ποικίλους μετασχηματισμούς του οικιστικού δικτύου.

Στην Ελλάδα δεν παρατηρήθηκε, όπως σε πολλές περιφερειακές κοινωνίες, η αντίθεση ανάμεσα σε παραγωγική ύπαιθρο και παρασιτική πόλη. Αντίθετα, μάλιστα, τα επαρχιακά παραγωγικά κέντρα παρακμάσανε σταδιακά μετά την απελευθέρωση.¹⁶

Το πρώτο ελληνικό κράτος μετά την ανεξαρτησία, ουσιαστικά αποκόπηκε από τις κύριες οικονομικές πηγές του. Έμεινε χωρίς τα νησιά, τις γεωργικές περιοχές και τις κωμοπόλεις του βορρά. Απέμεινε μόνο μια μικρή αγροτική χώρα με τα οποία ορεινά βιοτεχνικά κέντρα και συγκοινωνιακό δίκτυο ανύπαρκτο. Επιβίωνε χάρη στην καλλιέργεια για αυτοκατανάλωση και τα εμβάσματα του εξωτερικού.

Αρχίζει τότε η δημιουργία νέων, τεχνητών πόλεων όπου συσσωρεύεται ο πληθυσμός, με πρώτη την πρωτεύουσα. Εκείνη την εποχή κύριο χαρακτηριστικό του ελληνικού οικιστικού δικτύου είναι η διασπορά του σε πολλά χωριά ενώ δεν υπήρχαν πόλεις μεγαλύτερες από 50.000 κατοίκους. Η Αθήνα και ο Πειραιάς είναι οι μοναδικές πόλεις που αναπτύσσονται συνεχώς από το 1870 – 1920 ενώ το οικιστικό δίκτυο στην υπόλοιπη Ελλάδα παρακμάζει.

Η Αθήνα χτίζεται γύρω από τη Βουλή και τα Ανάκτορα, περιτριγυρισμένη από τα Υπουργεία και διάφορα πολιτιστικά κέντρα (Μπιρής, 1966). Ο Πειραιάς χτίζεται με κέντρο τις πλατείες Κοραή και Όθωνα, στολίζεται με αρχοντικά, δημόσια κτίρια και ξενοδοχεία (Τσοκόπουλος, 1984). Το μοντέλο αυτό πολεοδόμησης μας θυμίζει τα αποικιοκρατούμενα πρότυπα.¹⁷

Στην Αθήνα δεν τηρήθηκε ουσιαστικά κανένα σχέδιο πόλεως. Ιδιαίτερα μέχρι το 1920, τα προάστια ήταν εγκαταλελειμμένα στους γαιοκτήμονες και τους μικροαστούς, οι οποίοι αποτέλεσαν την κοινωνική βάση της άναρχης και αυθαιρέτης δόμησης. Αναδρομικά η παραμέληση των προαστίων κόστισε ίσως περισσότερο από τους συμβιβασμούς κατά την εφαρμογή των σχεδίων στον πυρήνα της.¹⁸

Ο Πειραιάς ρυμοτομήθηκε πάνω στο αρχαίο Ιπποδάμειο σύστημα, χωρίς να παρουσιαστούν ιδιαίτερες δυσκολίες. Η πόλη κάλυπτε την τοποθεσία της αρχαίας Πόλης (Νουχάκης, 1901).

Η αστική ανάπτυξη εκείνη την εποχή ήταν ασυνεχής (leapfrog development). Τα προάστια ξεφύτρωναν ξαφνικά και αναπτύσσονταν ανεξέλεγκτα σε ακατοίκητες περιοχές. Η πολεοδομικά και οικιστική νομοθεσία ήταν ανύπαρκτη, τουλάχιστον μέχρι το 1914.¹⁹

Η αυθαίρετη δόμηση, το κυριότερο πρόβλημα της Αθήνας και του Πειραιά, κάνει την εμφάνισή της, απασχολώντας τις δημοτικές αρχές ήδη από το 1840.

Οι 2 πόλεις συγκροτήθηκαν σε ένα ενιαίο αστικό συγκρότημα μόλις μετά το 1922. Η αστική τάξη εγκαταστάθηκε και αναπτύσσεται από τις περιοχές γύρω από τα Ανάκτορα προς τα βορειοανατολικά προάστια. Η ανάπτυξη των προαστίων αυτών μοιάζει να ακολουθείται και από την επέκταση του συγκοινωνιακού δικτύου. Το Ηράκλειο, το Μαρούσι, το Χαλάνδρι προσελκύουν τις σιδηροδρομικές γραμμές.

Οι αστοί των παροικιών δεν ενδιαφέρονται για κερδοσκοπική εκμετάλλευση της γης. Επιδίδονται σε έργα υποδομής και κοινωφελή στις δικές τους γειτονιές, ανεβάζοντας κατακόρυφα τις τιμές και αποκρούοντας έτσι ταυτόχρονα τις άλλες τάξεις.²⁰

Ωστόσο το πλήθος των γαιοκτημόνων και των μικροαστών δημιουργούσαν ένα κερδοσκοπικό κλίμα, στην αγορά κατοικίας. Ασκούσαν πιέσεις για συνεχή επέκταση των ορίων της πόλης, κερδίζοντας έτσι από τις αγοραπωλησίες των ακινήτων. Ήδη από τα πρώτα χρόνια η επέκταση του σχεδίου πόλης της Αθήνας και του Πειραιά ήταν υπέρμετρη, αν συγκρίνουμε την οικοδομημένη με την εγκεκριμένη έκταση.²¹ Με την

πολιτική αυτή δημιουργήθηκαν ολόκληρες συνοικίες όπως η Βεΐκου και Ριζόπουλου όπου πήραν τα ονόματά τους από τους γαιοκτήμονες.

Το εμπόριο και τα εργοστάσια είχαν αποκλειστεί στο νοτιοδυτικό τμήμα της Αθήνας και στον άξονα σύνδεσης με τον Πειραιά. Τα μεγάλα εργοστάσια συγκεντρώνονται πάνω στον άξονα αυτό. Η ανάπτυξη του λιμανιού και τις βιομηχανίας συνένωσε σταδιακά τις περιοχές αυτές.

Μετά τη στασιμότητα της προηγούμενης περιόδου η εκβιομηχάνιση αρχίζει να αναπτύσσεται στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι τονώνουν την διαδικασία αυτή με την διεύρυνση των συνόρων και την αύξηση επομένως του εργατικού δυναμικού. Επίσης ο 1^{ος} Λαγκ. δίνει μια νέα ώθηση δημιουργώντας ευνοϊκότερες συνθήκες ανάπτυξης. «Η ελληνική Βιομηχανία κατά την εποχή αυτή πραγματοποίησε αξιοσημείωτα κέρδη». (Ζολώτας, 1964).

Η ανάπτυξη αυτή αναπόφευκτα έφερε αλλαγές και στο οικιστικό τοπίο της Αθήνας και του Πειραιά. Η εκβιομηχάνιση στην Ελλάδα άρχισε από τον Πειραιά.²² Αντίθετα από τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης, όπου η εκβιομηχάνιση ξεκίνησε από τις αγροτικές περιοχές, η ελληνική βιομηχανία ξεκίνησε στις πόλεις λιμάνια. Για το λόγο σπανίζουν οι περιπτώσεις βιομηχανικών οικισμών σε αγροτικές περιοχές. Οι βιομηχανικοί οικισμοί που χτίστηκαν ήταν σε περιοχές σχετικά, κοντά με

την Αθήνα και τον Πειραιά, όπως αυτοί του Λαυρίου, της Ελευσίνας και της Δραπετσώνας.

Οι εργάτες στα εργοστάσια ήταν αναγκασμένοι να κατοικούν τόσο κοντά ώστε να μπορούν να πηγαίνουν με τα πόδια στην δουλειά τους.²³ Το υψηλό κόσμιστρο και οι περιορισμένες διαδρομές που κάνανε τα μέσα μαζικής μεταφοράς τους απαγόρευε ουσιαστικά να κατοικήσουν οπουδήποτε αλλού. Οι νέες αυτές κοινότητες εξαρτώνται όλο και περισσότερο από τη βιομηχανική χωροθέτηση.

Δημιουργούνται εργατικές συνοικίες οι οποίες γρήγορα αποικούν τη φήμη επικίνδυνων και εστίας ασθενειών, όπου το Γιάζι στην Αθήνα και τα Καμίνια στον Πειραιά.

Στην πραγματικότητα ήταν γειτονιές με δείκτη πυρνοκατοίκησης πολύ πάνω από το μέσο όρο της υπόλοιπης Αθήνας και χωρίς καμία ουσιαστική υποδομή. Κυριαρχούσε η αυθαίρετη δόμηση και σπίτια κατασκευασμένα από πλίνθους, ξύλα και λαμαρίνες. Δημιουργημένες σε ακατάλληλες και «κρυμμένες» περιοχές είχαν αποκλειστικό σκοπό τη στέγαση της εργατικής τάξης, με την ανοχή του κράτους.²⁴

Με την ανταλλαγή των πληθυσμών το 1922 η πόλη περνάει απότομα σε καινούργιους ρυθμούς ανάπτυξης σηματοδώντας τη σύγχρονη ιστορία της.

07.2 ΕΙΚΟΝΕΣ ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΡΩΤΕΣ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ ΣΤΟΥΣ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΥΣ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΘΗΝΑ. ΠΡΟΣΩΡΙΝΕΣ ΛΥΣΕΙΣ ΠΟΥ ΕΜΕΛΛΑΝ ΝΑ ΔΙΑΤΗΡΗΘΟΥΝ ΓΙΑ ΑΡΚΕΤΑ ΧΡΟΝΙΑ.

Η ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΤΑΞΗ ΣΤΟ ΧΩΡΟ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Ο Marx και ο Engels συνδέανε την ακτημοσύνη με το προλεταριάτο. Θεωρούσαν, εξ ορισμού, ότι οι εργάτες δεν κατείχαν τίποτε άλλο από την εργασία τους και τη δυνατότητα παραγωγής έργου. Για τη σημασία της γης και της κατοικίας ασχολήθηκε ιδιαίτερα ο Engels. Θεώρησε ότι η κατοικία επιτελεί τρεις βασικές λειτουργίες.

- Οικονομική
- Πολιτική, όπου εννοούσε τους τρόπους και τις στρατηγικές με τις οποίες επιβάλλει την κυριαρχία της η άρχουσα τάξη, και
- Ιδεολογική, όπου σχετίζεται με την εδραίωση της ταξικής συνείδησης μέσα στα πλαίσια της κατοικίας, καθώς και των διαφόρων πολιτισμικών προτύπων.

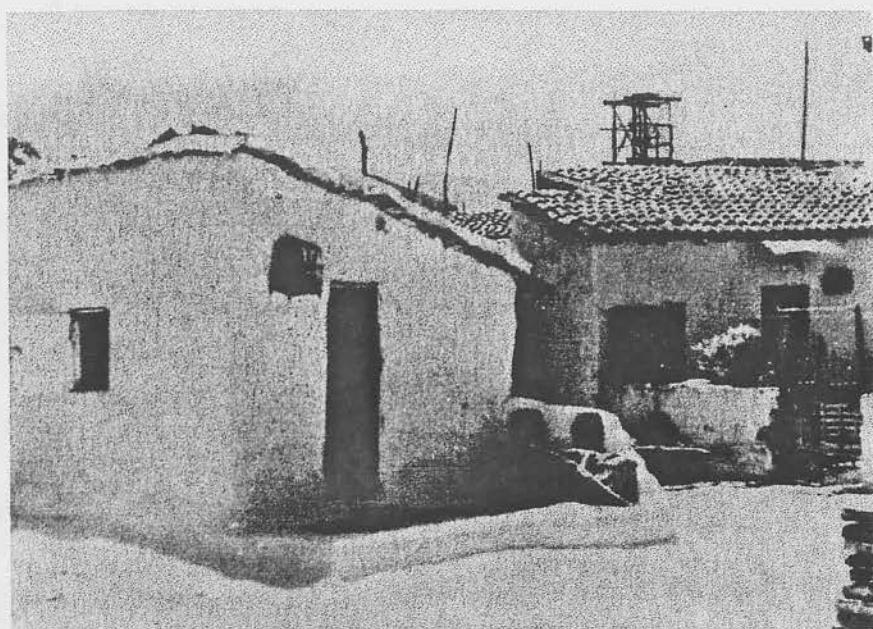
Στην συνέχεια πρότεινε ένα πλήθος υποθέσεων σχετικά με τις λειτουργίες αυτές. Γενικότερα θεώρησε ότι η εργατική δύναμη αποτελεί στον καπιταλισμό ένα εμπόρευμα. Το κόστος αναπαραγωγής του υπολογίζεται όπως των λοιπών αγαθών και η κατοικία αποτελεί έναν παράγοντα που καθορίζει την τελική του τιμή. Η κατοικία είναι πόλος έλξης του εργατικού δυναμικού λόγω ότι το προλεταριάτο στερείται εγγείας ιδιοκτησίας.

Η κατοικία, επιπλέον, αποτελεί εστία σύγκρουσης μεταξύ των βιομηχάνων και των γαιοκτημόνων. Οποιαδήποτε προσπάθεια έκαναν οι γαιοκτήμονες να αυξήσουν τις τιμές και τα ενοίκια έρχονταν αντιμέτωποι με τους βιομηχάνους. Αντίθετα οι βιομήχανοι χαιρετούσαν κάθε κρατική παρέμβαση στην πολιτική της λαϊκής κατοικίας, γιατί συμπιέζαν έμμεσα το εργατικό ημερομίσθιο. Οι βιομήχανοι είχαν άμεσο συμφέρον να καθιλώσουν το εργατικό δυναμικό στους βιομηχανικούς οικισμούς, γεγονός που τους προσφέρει μονοπωλιακή υπεροχή στην αγορά εργασίας.

Η κοινωνική ανισότητα γίνεται εμφανέστατη μέσω του κοινωνικού διαχωρισμού της πόλης. Παγιώνεται όχι μόνο ταξικά αλλά και γεωγραφικά. Η εργατική τάξη «τοποθετείται» σε περιοχές ώστε να αποκρύβεται από τα «ευαίσθητα μάτια» των αστών. (Engels, 1974). Γενικά η γεωγραφική χωροθέτηση και οι κοινωνικός διαχωρισμός στο χώρο παίζουν σημαντικό ρόλο στην αποκρυστάλλωση της ταξικής συνείδησης. «Η εργατική συνείδηση πραγματικά γεννιέται στην πόλη».²⁵

Μέσα από αυτά την κινητικότητα παράγοντες όπως η κρατική παρέμβαση, οι θεσμοί, η μεταρρύθμιση και ο σχεδιασμός, αλλά και τα κοινωνικά κινήματα της πόλης, παύουν να είναι παραμορφωτικοί της αστικής δομής αλλά ενσωματώνονται λειτουργικά.²⁶ Ο χώρος του εικοστού

αιώνα θεωρείται ως ένα δημιούργημα και όχι ως φυσικό πλαίσιο, και ο τρόπος κατανομής του στις πόλεις είναι πλέον η αγορά.

11.2 ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟΣ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΣ ΣΤΟ ΠΟΛΥΓΩΝΟ

ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ

Μεγάλη σημασία για την κατανόηση του προβλήματος που δημιουργήθηκε, έχουν τα ιστορικά γεγονότα που συνέβησαν και δρομολόγησαν τις εξελίξεις για την έλευση των προσφύγων. Από το 1908 σκοπός των Νεότουρκων ήταν η καθαρότητα του χώρου της Τουρκίας, η επιδίωξη να αποτελείται αποκλειστικά από Τούρκους. Γι' αυτό και προσπάθησαν να μειώσουν την επιρροή των χριστιανικών πληθυσμών (κυρίως ελλήνων και αρμενίων) στο τουρκικό κράτος. Η πολιτική του εικτουρισμού εντάθηκε μετά το τέλος των Βαλκανικών πολέμων, με το μέτρο των διωγμών. Μεγάλη υποστήριξη στον τουρκικό εθνικισμό προσέφερε η Γερμανία, η οποία θεωρούσα τους Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το σημαντικότερο εμπόδιο για την διείσδυση των κεφαλαίων της στην υποανάπτυκτη Τουρκία, κι αυτό γιατί το ελληνικό στοιχείο είχε συγκεντρώσει τον έλεγχο της βιομηχανίας και του εμπορίου.²⁷

Στην διάρκεια του Α Παγκοσμίου Πολέμου με το πρόσχημα της στρατιωτικής ασφάλειας των τουρκικών πόλεων, αρκετά σημαντικό μέρος του ελληνικού πληθυσμού μετατοπίζεται προς την μικρασιατική ενδοχώρα.

ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ

Μεγάλη σημασία για την κατανόηση του προβλήματος που δημιουργήθηκε, έχουν τα ιστορικά γεγονότα που συνέβησαν και δρομολόγησαν τις εξελίξεις για την έλευση των προσφύγων. Από το 1908 σκοπός των Νεότουρκων ήταν η καθαρότητα του χώρου της Τουρκίας, η επιδίωξη να αποτελείται αποκλειστικά από Τούρκους. Γι' αυτό και προσπάθησαν να μειώσουν την επιρροή των χριστιανικών πληθυσμών (κυρίως ελλήνων και αρμενίων) στο τουρκικό κράτος. Η πολιτική του εκτουρκισμού εντάθηκε μετά το τέλος των Βαλκανικών πολέμων, με το μέτρο των διωγμών. Μεγάλη υποστήριξη στον τουρκικό εθνικισμό προσέφερε η Γερμανία, η οποία θεωρούσα τους Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το σημαντικότερο εμπόδιο για την διείσδυση των κεφαλαίων της στην υποανάπτυκτη Τουρκία, κι αυτό γιατί το ελληνικό στοιχείο είχε συγκεντρώσει τον έλεγχο της βιομηχανίας και του εμπορίου.²⁷

Στην διάρκεια του Α Παγκοσμίου Πολέμου με το πρόσχημα της στρατιωτικής ασφάλειας των τουρκικών πόλεων, αρκετά σημαντικό μέρος του ελληνικού πληθυσμού μετατοπίζεται προς την μικρασιατική ενδοχώρα.

Έλληνες από την Ανατολική Θράκη, τη Δυτική Μικρά Ασία και τον Πόντο, βρίσκονται μακριά από κάθε στοιχείο που διατηρεί την ελληνικότητά τους, το Πατριαρχείο, τα ελληνικά σχολεία, με αποτέλεσμα τον εκτουρισμό τους. Ένα άλλο μέτρο εξόντωσης του ελληνικού στοιχείου αποτελούσαν τα τάγματα εργασίας. Σ' αυτά τα δουλικού χαρακτήρα τάγματα εργαζόταν άνδρες άνω των 45 ετών που δεν κατατασσόταν στο στρατό και βρισκόταν κάπου στα βάθη της Μικράς Ασίας, λατομεία και ορυχεία στα οποία άνθρωποι εργαζόταν κάτω από εξοντωτικές συνθήκες.²⁸

Την οργή του εθνικισμού των Τούρκων γνωρίζει και ο λαός της Αρμενίας, που έχει να θυμάται το δικό του «ολοκαύτωμα» του εικοστού αιώνα, την «σφαγή των Αρμενίων» που συνέβη το 1915. Με το πρόσχημα της δημιουργίας Ελληνο-Αρμενικού κράτους στην περιοχή του Πόντο, η τουρκική κυβέρνηση στήνει άτακτα δικαστήρια κατά τη διάρκεια των ετών 1919-1922, στα οποία θανατώνει 200.000 έλληνες του Πόντου. Κάτω από αυτή την αγριότητα που επικρατεί στην Τουρκία, μη έχοντας άλλη λύση, πολλοί έλληνες από την Ανατολική Θράκη, τον Πόντο και τη Δυτική Μικρά Ασία, για να αποφύγουν τους διωγμούς, καταφεύγουν ως πρόσφυγες στην Ελλάδα και άλλα κράτη. (Αρκετοί Πόντιοι κατέφυγαν στην Νότια Ρωσία).²⁹

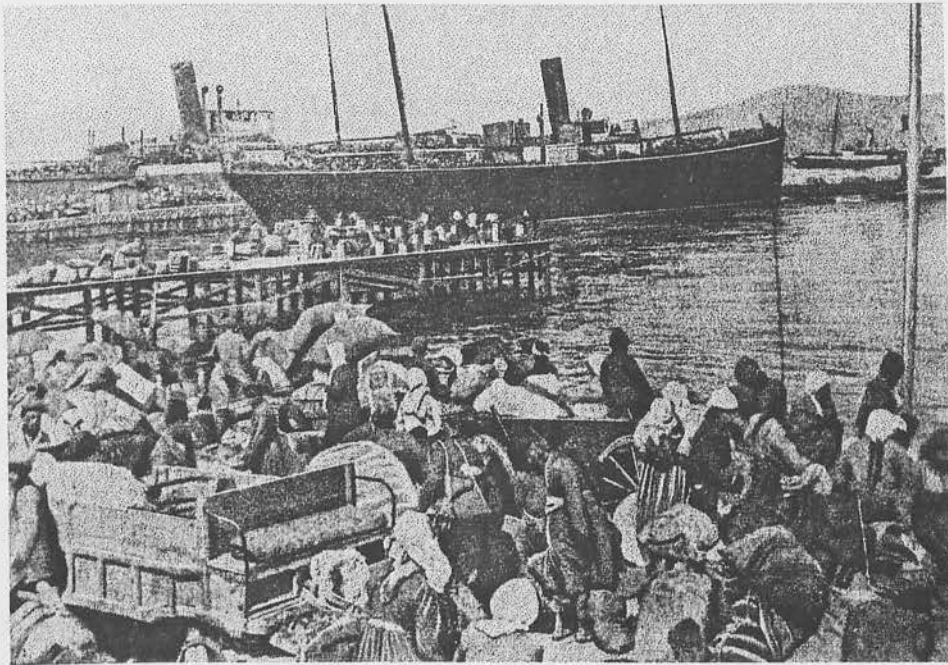
Εντωμεταξύ την ίδια ακριβώς περίοδο στην οποία θεσπίζονται τα σύνορα στα Βαλκάνια, η κατάσταση στην Ευρώπη είναι έκρυθμη. Ουσιαστικά σύνορα στα Βαλκάνια ουδέποτε υπήρχαν, στην αρχαία Ελλάδα υπήρξαν πόλεις κράτη και ακολούθησαν κατά σειρά η Ρωμαϊκή, Βυζαντινή και Οθωμανική Αυτοκρατορία, με ένα μεσοδιάστημα των δεσποτάτων της Μεταβυζαντινής περιόδου. Ως αποτέλεσμα οι λαοί ζούσαν αναμεμιγμένοι. Ένα εγχείρημα όπως αυτό της θεσπίσεως συνόρων, απαιτούσε λεπτούς χειρισμούς και ευαισθησία.

Η Αντάντ όμως παραχωρεί με τη συνθήκη της Μωριέννης (Σαβόια, 1917) την περιοχή της Σμύρνης στην Ιταλία. Το συμβόλαιο Ειρήνης πριν την υπογραφή της συνθήκης των Σεβρών αναθέτει προσωρινή διοίκηση της ίδιας περιοχής στην Ελλάδα. Οι συνθήκες αυτές είχαν αποικιακό χαρακτήρα, η μια αναιρούσε την άλλη, με αποτέλεσμα να δημιουργείται σύγχυση τόσο στο λαό όσο και στις πολιτικές ηγεσίες.³⁰

Έτσι αρχές Μαΐου (2 Μαΐου 1919) τα ελληνικά στρατεύματα αποβιβάζονται στην Σμύρνη, μέσα σε κλίμα ενθουσιασμού, εξάπτοντας συγχρόνως τον φανατισμό των Τούρκων. Η παρουσία Ελληνικών στρατευμάτων αναζωπυρώνει τον εθνικισμό των Τούρκων οι οποίοι βρίσκουν τον εκφραστή τους στο πρόσωπο του Μουσταφά Κεμάλ του επονομαζόμενου Ατατούρκι. Ο ελληνικός στρατός με προβλήματα

ανεφοδιασμού, ηττάται και οι δυνάμεις του Κεμάλ μπαίνουν στις 27 Αυγούστου 1922 στην Σμύρνη. Την είσοδο ακολουθεί πυρπόληση της πόλης, και σφαγή των κατοίκων μπροστά στα απαθή βλέμματα των στρατιωτών των ξένων δυνάμεων. Όσοι από τους κατοίκους δεν πρόλαβαν να αναχωρήσουν με πλοία, γνώρισαν διώξεις και κακουχίες, ενώ πολλοί εξοντώθηκαν.

Η ειρήνη αποικαταστάθηκε με την υπογραφή της συνθήκης της Λοζάννης (24 Ιουλίου 1923) με την οποία ορίστηκε ο Έβρος ως σύνορο των δυο χωρών, παραχωρήθηκαν στην Τουρκία τη νησιά Ίμβρος και Τένεδος και αποφασίστηκε η ανταλλαγή πληθυσμών. Από την ανταλλαγή εξαιρέθηκαν οι έλληνες κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης και των νησιών Ίμβρου και Τενέδου, καθώς οι μουσουλμάνοι της Δυτικής Θράκης. Από τη συνθήκη αυτή και μετά ο ελληνισμός της Ανατολικής Θράκης, της Ιωνίας και του Πόντου, έπαυε ουσιαστικά να υπάρχει.³¹

03. ΕΞΟΔΟΣ

Η ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΗΣ ΛΟΖΑΝΝΗΣ

Μετά με τη συνθήκη ανταλλαγής πληθυσμών του Νευγί με τη Βουλγαρία υπεγράφη στις 24 Ιουλίου 1923 η συνθήκη της Λοζάννης «περί υποχρεωτικής ανταλλαγής των ελληνο-τουρκικών πληθυσμών», με την οποία θεωρήθηκαν δεδομένες όσες μετακινήσεις πληθυσμών είχαν συμβεί από την έναρξη του Α' Βαλκανικού (18 Οκτωβρίου 1912) και ρυθμίστηκαν όσες μετακινήσεις θα έπρεπε να συμβούν από εκεί και πέρα.³²

Από της 1^{ης} Μαΐου 1923 θέλει ενεργηθεί η υποχρεωτική ανταλλαγή των Ελλήνων της Τουρκίας και των τούρκων της Ελλάδας. Τα πρόσωπα ταύτα δεν θα δύναται του λοιπού να έλθουν ίνα εγκατασταθώσιν εν Τουρκία ή αντιστοίχως εν Ελλάδι άνευ της άδειας της Τουρκικής ή αντιστοίχως της Ελληνικής κυβερνήσεως.³³

Κατά τη σύμβαση της Λοζάννης προβλεπόταν μια μικτή επιτροπή για την εκτίμηση των εγκαληφθέντων περιουσιών. Το ζημιούμενο στο ισοζύγιο κράτος, θα έπρεπε να αποζημιωθεί. Το θέμα όμως προσέκρουσε σε ανυπέρβλητα εμπόδια με αποτέλεσμα τα δυο κράτη να υπογράψουν συμπληρωματική συνθήκη στην Άγκυρα στις 10 Ιουνίου 1930 με την οποία παραιτούνταν αμφότεροι από οποιαδήποτε μορφής αποζημίωση.³⁴

Η σύμβαση αυτή υπήρξε μια συνθήκη βίαια, έντονα παρεμβατική. Οικογένειες ολόκληρες, συνοικισμοί, ακμάζουσες κοινωνικές ομάδες, ξεριζώθηκαν βίαια και χάσανε κάθε δικαίωμα διεκδίκησης των προσωπικών τους περιουσιών. Όσοι έχουν εκδιωχθεί, θεωρούνται ανεπιθύμητοι στους τόπους γέννησής τους και πρόσφυγες στην νέα τους πατρίδα.³⁵

Στους παρακάτω πίνακες φαίνονται οι τόποι προέλευσης και εγκατάστασης των ανθρώπων αυτών.

Πίνακας 1

ΤΟΠΟΣ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ
1. Μικρά Ασία	629954
2. Θράκη	256635
3. Πόντος	182169
4. Κωνσταντινούπολη	38458
5. Βουλγαρία	49027
6. Ρωσία	58526
7. Σερβία	
Αλβανία	
Δωδεκάνησα	
Ρουμανία	
Κύπρος	10080
Σύνολο προσφύγων	1221849

ΠΗΓΗ: ΟΙΚ. ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ σελ.30

Όλες οι πριν της συνθήκης αυτής ανταλλαγές, παρουσιάζονται να εμπίπτουν στα μετριοπαθή πλαίσια που προσδιορίζονται σαν μεταναστευτικά μοντέλα οικονομικού τύπου. Μικρός αριθμός μεταναστών, σε μια αραιοκατοικημένη χώρα.³⁶ Υλικές απαιτήσεις, θρησκευτικοί λόγοι,

επιθυμία αλλαγής σε αναζήτηση κάποιας καλύτερης ζωής, επιθυμία καλύτερης κατοικίας, επιθυμία διεύρυνσης των γνώσεων, τέλος, εκδηλώσεις της ζωής όλες που μπορούν να επηρεάζουν πέρα από τα φυσικά και τα τεχνητά όρια που χωρίζουν τους πληθυσμούς.³⁷ Όμως η συνθήκη της Λοζάννης ήταν άλλου βεληνικού. Όπως είπαμε ακόμη και όσοι είχαν μεταβεί στην Ελλάδα πριν την καταστροφή θεωρούνται μέρος της συνθήκης αυτής. Βέβαια οι περισσότεροι εξ' αυτών ήταν μέλη υψηλών κοινωνικών τάξεων, προνοητικοί, οι οποίοι φρόντισαν να πάρουν μαζί τους και το μεγαλύτερο μέρος από τις περιουσίες τους.³⁸

Οι Έλληνες και οι μουσουλμάνοι οι εγκαταλείψαντες ήδη από της 18ης Οκτωβρίου 1912 τα εδάφη των οι Έλληνες και τούρκοι κάτοικοι θέλουσιν αμοιβαίως ανταλλαγή, θα θεωρηθώσι περιλαμβανόμενοι εν τη ανταλλαγή τη προβλεπόμενη εν τω 1^ο άρθρο. Η έκφραση «μετανάστης» εν τη παρούσης συμβάσει περιλαμβάνει πάντα τα φυσικά και νομικά πρόσωπα τα μέλλοντα να μεταναστεύσωσιν ή έχοντα μεταναστεύσει από τις 12 Οκτωβρίου 1912.³⁹

Η διεθνής πολιτική της εποχής είχε σκοπό να δημιουργήσει εθνικά κράτη απαλλαγμένα από μειονότητες και με τη συνθήκη αυτή επιδίωξε να εποικήσει όπου χρειαζόταν να νεοσύστατα κράτη της Βαλκανικής. Η

συνθήκη της Λοζάννης εισάγει για πρώτη φορά στα διπλωματικά χρονικά το αμετάκλητο, το τετελεσμένο της ανταλλαγής.⁴⁰

Τα πρόσωπα ταύτα δεν θα δύνανται να έλθωσιν ίνα εγκατασταθώσι εκ νέου εν Τουρκία ή αντιστοίχως εν Ελλάδι, άνευ της άδειας της τουρκικής κυβερνήσεως ή αντιστοίχως της ελληνικής κυβερνήσεως.

Οι μετανάσται θέλουσιν αποβάλει την ιθαγένειαν της εγκαταλειπομένης παρ' αυτών χώρας και αποκτήσει την της χώρας προς ην κατευθύνονται άμα τη αφίξει των εις το έδαφος ταύτης.⁴¹

Η μεταφύτευση λοιπόν των πληθυσμών αυτών δηλώνεται ρητά και κατηγορηματικά. Επιβάλλεται στους δυο λαούς να καθορίσουν τα σύνορά τους και να εξαλείψουν με τη βοήθεια των ανταλλαγών τις μειονότητες στα χωρικά τους εδάφη.

Η συνθήκη της Λοζάννης στην ουσία διέγραψε το άτομο και τη βούλησή του να επιλέγει αυτό το ίδιο, τον τόπο διαμονής και κατοικίας του.⁴²

Η ΚΡΑΤΙΚΗ ΠΡΟΝΟΙΑ

Το ελληνικό κράτος δέχθηκε την εξεταζόμενη ιστορική περίοδο μια εισροή ενός πολύ μεγάλου αριθμού προσφύγων χωρίς το παραμικρό περιουσιακό στοιχείο. Οι πρόσφυγες αυτοί κοντεύανε γύρω στο 1.500.000 ψυχές, τη στιγμή που ο τότε πληθυσμός της Ελλάδος δεν ξεπερνούσε τα 5.000.000. Οι πρόσφυγες της Μικράς Ασίας δεν ήταν οι μόνοι που είχαν καταφύγει στην Ελλάδα, σε σύντομο μάλιστα χρονικό διάστημα. Από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα είχαν προηγηθεί 33.000 πρόσφυγες από τη Βουλγαρία ως συνέπεια των εκεί διωγμών. Το 1917 λόγω της επανάστασης στη Ρωσία προσήλθαν πρόσφυγες του Νείγυ για ανταλλαγή πληθυσμών, το ελληνικό κράτος δέχθηκε 45.000 οικογένειες. Είχαν προηγηθεί της καταστροφής του 1922 πρόσφυγες από την Μικρά Ασία και τη Θράκη ως συνέπεια των διωγμών και των βαλκανικών πολέμων.⁴³

Οι πρόσφυγες που έφτασαν μετά την καταστροφή του 1922 και με τη συνθήκη της Λοζάννης το 1923 ήταν σύμφωνα με την απογραφή του 1928 1.221.849. Θα πρέπει να χωριστούν σε 4 κατηγορίες έχοντας ως κριτήριο την ημερομηνία αφίξεώς τους στην Ελλάδα.

- Σε αυτούς που έφυγαν ύστερα από την αποχώρηση ή κατά την διάρκεια της αποχώρησης του ελληνικού στρατού.
- Σε αυτούς που έφυγαν από την Ανατολική Θράκη.
- Στους κανονικά ανταλλαγέντες σύμφωνα με τη συνθήκη της Λοζάννης.
- Σ' αυτούς που επέζησαν τις τουρκικές φυλακές και επέστρεψαν⁴⁴

Ο λόγος του διαχωρισμού έχει να κάνει με την περιουσία που κατάφεραν να φέρουν στην Ελλάδα οι πρόσφυγες. Στην πρώτη κατηγορία κατατάσσονται και υψηλού οικονομικού επιπέδου οικογένειες οι οποίες λόγω επαγγελματικών λόγων ή σπουδών οι νεότεροι είχαν εγκαταλείψει τα τουρκικά εδάφη. Κατάφεραν δε να σώσουν ένα αρκετά σημαντικό μέρος της περιουσίας τους και δεν χρήζαντε οι περισσότεροι βοήθειας του ελληνικού κράτους. Οι υπόλοιποι δυστυχώς ήρθαν στην νέα χώρα διανομής τους χωρίς σχεδόν ούτε τα απαραίτητα. Το κράτος βρέθηκε μπροστά σε μια πραγματικότητα την οποία ήταν δύσκολο να ανατρέψει λόγω κακής οικονομικής κατάστασης και ανυπαρξία θέσεων εργασίας.

Ως πρώτος φορέας για την προσφυγική αποκατάσταση ιδρύθηκε από το ελληνικό κράτος το Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων. Εκδόθηκαν εσωτερικά δάνεια και δαπανήθηκαν ποσά ύψους 257.220.000 δραχμών. Τα χρήματα όμως αυτά δεν ήταν αρκετά για να ολοκληρωθεί η αποκατάσταση, με αποτέλεσμα να αναγκαστεί το κράτος να αιτηθεί στην Κοινωνία των

Εθνών οικονομική βοήθεια για να φέρει εις πέρας το έργο αυτό. Η Κοινωνία των Εθνών ενέκρινε την δανειοδότηση της Ελλάδος και υπεγράφη σύμβαση ανάμεσα στην ελληνική κυβέρνηση και των τραπεζικών οργανισμών Hambros Bank Lid του Λονδίνου, των Spreyers and co της Ν. Υόρκης και της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδας για έκδοση δανείου 12.300.000 Αγγλικών Λιρών.⁴⁵

04. ΔΙΑΝΟΜΗ ΒΟΗΘΕΙΑΣ

Η Ε.Α.Π.

Για να διαχειριστούν αυτά τα χρήματα ιδρύθηκε η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων, η οποία αποτελούνταν από δυο Έλληνες διορισμένους από την ελληνική κυβέρνηση και δυο ξένους, έναν Αμερικανό πρόεδρο και ένα Άγγλο αντιπρόεδρο.

Η κοινωνία των Εθνών υπέγραψε συμφωνητικό με την Ελληνική κυβέρνηση στις 29 Σεπτεμβρίου 1923, το οποίο επικυρώθηκε με νομοθετικό διάταγμα στις 13 Οκτωβρίου της ίδιας χρονιάς.⁴⁶ Η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων διαιρέθηκε, ώστε να καταμεριστούν οι εργασίες, σε διάφορες υπηρεσίες. Η διεύθυνση Οικονομικών είχε το έλεγχο των λογιστικών συστημάτων και την διαχείριση των οικονομικών πόρων. Η Διεύθυνση Αγροτικής Αποκατάστασης που είχε τη φροντίδα της οργάνωσης και παρακολούθησης ζητημάτων της αγροτικής αποκατάστασης σε όλη την επικράτεια. Και τέλος η διεύθυνση Αστικής Αποκατάστασης η οποία είχε την ευθύνη της στέγασης και εύρεσης απασχόλησης των αστών προσφύγων.⁴⁷

Η ΕΑΠ ήταν ένας αυτόνομος υπερεθνικός οργανισμός ο οποίος λειτουργούσε κάτω από την εποπτεία της κοινωνίας των εθνών, σε συμφωνία με την ελληνική κυβέρνηση, και φρόντιζε με την αποκατάσταση των

προσφύγων να αποφευχθεί η δημιουργία προλεταριάτου και προήγαγε τον καπιταλιστικό προσανατολισμό του ελληνικού κράτους. Τα ενοίκια των κατοικιών χρεώνονται, υπογράφονται υποθηκευτικά συμβόλαια για τις κατοικίες που κτίζονται, και οι αγρότες είναι εξ' αρχής χρεωμένοι στο κράτος. Ούτως ή άλλως στο ιδρυτικό πρωτόκολλο της ΕΑΠ ήταν ρητώς διατυπωμένος ο προσανατολισμός των επενδύσεων σε παραγωγικές διαδικασίες και όχι σε φιλανθρωπίες. Οι επενδύσεις στους αγρότες έχουν άμεσα οικονομικά αποτελέσματα τα οποία αναλύονται σε άλλο κεφάλαιο, καθώς και γίνεται σαφής η τάση δημιουργίας βιομηχανικών ζωνών στα προάστια των μεγάλων αστικών κέντρων.⁴⁸

Στις 24 Ιανουαρίου 1930, και καθώς τα κονδύλια και οι εκτάσεις που είχε στην διάθεσή της η ΕΑΠ είχαν εξαντληθεί υπογράφηκε σύμβαση, σύμφωνα με την οποία το έργο της ΕΑΠ στις 31 Δεκεμβρίου 1930. Η εναπομείνασα περιουσία της ΕΑΠ μεταβιβάστηκε στο ελληνικό κράτος και στο Υπουργείο Γεωργίας και Κοινωνικής Πρόνοιας το οποίο ανέλαβε από εκεί και πέρα της αποπεράτωσης της προσφυγικής αποκατάστασης.⁴⁹

ΟΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΘΕΝΤΕΣ ΑΓΡΟΤΙΚΑ ΑΠΟ ΤΗΝ Ε.Α.Π.
ΕΩΣ ΤΗΝ 1η
ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1929

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ	ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΙ	ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΕΣ	ΑΤΟΜΑ
ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	1.047	87.084	330.810
ΘΡΑΚΗ	574	41.828	167.780
ΗΠΕΙΡΟΣ	24	1.333	4.190
ΘΕΣΣΑΛΙΑ	37	2.260	7.628
ΛΟΙΠΗ ΠΑΛΙΑ ΕΛΛΑΔΑ	43	4.722	18.779
ΝΗΣΟΙ	229	5.733	22.281
ΣΥΝΟΛΟ	1.954	142.960	551.468

ΠΗΓΗ: ΟΙΚ. ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ σελ. 40

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

ΑΣΤΙΚΟΙ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΙ ΠΟΥ ΑΝΕΓΕΡΘΗΚΑΝ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΑΠ ΕΩΣ 1η ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1929

ΕΠΟΙΚΙΣΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ	ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ ΑΠΟΠΕΡΑΤΩΜΕΝΕΣ	ΑΝΕΓΕΙΡΟΜΕΝΕΣ ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ
ΑΘΗΝΑ	5.616	1.100
ΠΕΙΡΑΙΑΣ	4.964	550
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ	106	510
ΘΕΣΣΑΛΙΑ	1.162	493
ΣΤΕΡΕΑ ΕΛΛΑΔΑ	-	240
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ	-	1.023
ΝΗΣΙΑ	350	536
ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	1.168	712
ΘΡΑΚΗ	4.726	358
ΣΥΝΟΛΟ	18.092	5.522

ΠΗΓΗ: ΟΙΚ. ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ σελ. 40

ΤΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΜΕΓΕΘΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΗΣ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

Πολλές φορές έχουν καταγραφεί απόψεις σύμφωνα με τις οποίες οι επιπτώσεις της προσφυγικής αποκατάστασης ήταν υπερβολικές για τη μικρή Ελλάδα εκείνης της εποχής.

Το ελληνικό κράτος δανείστηκε μέσω της Επιτροπής Αποκατάστασης Προσφύγων τα εξής ποσά υπό μορφή δαπανών του δημόσιου προϋπολογισμού :

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΩΝ ΔΑΠΑΝΩΝ ΑΠΟ ΤΟ ΔΗΜΟΣΙΟ ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΕΤΟΣ	ΠΕΡΙΘΑΛΨΗ ΣΤΕΓΑΣΗ	ΕΠΟΙΚΙΣΜΟΣ	ΑΝΤΑΛΛΑΓΗ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ	ΔΙΑΦΟΡΑ	ΣΥΝΟΛΟ
1922-23	168.895.400	59.885.000	-	338.500	229.118.900
1923-24	229.154.000	223.970.000	-	338.489	453.463.489
1924-25	370.593.178	128.461.540	23.407.200	4.932.182	527.394.080
1925-26	274.901.328	21.510.000	27.906.200	-	324.317.528
1926-27	264.843.603	26.300.000	55.837.000	-	346.080.603
1927-28	122.800.000	27.040.000	64.902.750	231.015.197	445.757.947
1928-29	133.395.000	57.560.000	32.207.800	224.036.539	447.199.339
1929-30	86.185.000	128.470.001	29.051.800	23.776.000	277.488.801
1930-31	86.455.000	29.470.001	29.954.601	-	145.879.602
ΣΥΝΟΛΟ	1.747.223.489	702.666.542	263.267.351	484.436.907	3.197.594.289

ΠΗΓΗ: ΑΙΓΙΔΗΣ Α. σελ. 34

Τα δάνεια τα οποία προσιόμισε το ελληνικό κράτος για την προσφυγική αποκατάσταση συνοφίζονται πιο κάτω :

- 1) Προσφυγικό δάνειο του 1924 12.300.000 Λίρες Αγγλίας
- 2) Προσφυγικό τμήμα του Δανείου Σταθεροποίησης του 1928 2.998.324
Λίρες Αγγλίας
- 3) Δάνειο Εταιρείας «Τέκτων» 1927 100.000.000 δραχμές
- 4) Δάνειο Συνοικισμού Νέας Σμύρνης 1924 15.654.450 λίρες Αγγλίας
- 5) Δάνεια Ανταλλάξιμων 1926 και 1928 3.500.000.000 δραχμές.

Άρα το σύνολο των δαπανών του ελληνικού κράτους από εσωτερικό και εξωτερικό δανεισμό συνοφίζεται σε ελληνικές δραχμές της εποχής :

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

	σε δραχ
Α' Δαπάνες εκ του προϋπολογισμού	3.304.221.289
Β' Δαπάνες εκ των δανείων Α κατηγορίας	5.870.418.750
Γ' Δαπάνες εκ των δανείων Β κατηγορίας	8.592.879.144

ΣΥΝΟΛΟ 17.767.519.183

ΠΗΓΗ: ΑΙΓΙΔΗΣ Α. σελ. 42

Οι δαπάνες αυτές θα πρέπει να χωριστούν σε δυο κατηγορίες :

- α) τις καταναλωτικές δαπάνες (ανεγέρσεις κατοικιών)
- β) τις παραγωγικές δαπάνες.

Όσο αφορά τις καταναλωτικές δαπάνες, τα σπίτια τα οποία ανέγειρε η ΕΑΠ ήταν αποθηκευμένα από τους πρόσφυγες με ευνοϊκές προϋποθέσεις.

Η αξία των κατοικιών αλλά και των αγροτεμαχίων που τους παραχωρούνταν υπολογιζόταν με συντηρητικά δεδομένα και η υποθήκη ήταν η εγγύηση εξόφλησης. Η αποπληρωμή γινόταν με μικρές δόσεις και το προς εξόφληση υπόλοιπο τοκιζόταν.⁴⁹

Οι παραγωγικές δαπάνες ήταν στην ουσία «επενδύσεις» του κράτους στην γεωργία και την βιομηχανία. Η αύξηση της γεωργικής παραγωγής είναι δεδομένη και αποδεικνύεται με δεδομένα, όπως και η αύξηση της βιομηχανικής δραστηριότητας. Αυτό οφείλεται και στην αύξηση της κατανάλωσης, αφού αυξήθηκε το εύρος του καταναλωτικού κοινού. Άνθηση επίσης γνώρισαν τομείς της παραγωγής όπως οι οικοδομικές εργασίες, οι μεταφορές κλπ.

ΤΟ ΔΟΥΝΑΙ ΚΑΙ ΛΑΒΕΙΝ

Η αγροτική παραγωγή

Η αύξηση της αγροτικής παραγωγής φαίνεται στους πίνακες που παρατίθενται.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

ΠΙΝΑΚΑΣ ΓΕΩΡΓΙΚΗΣ ΑΠΟΔΟΣΗΣ ΑΠΟ 1923-29

ΕΤΟΣ	ΚΑΛΛΙΕΡΓΟΥΜΕΝΑ ΣΤΡΕΜΜΑΤΑ	ΑΞΙΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΣΕ ΔΡΧ
1923-24	12.690.281	6.705.057.888
1924-25	14.670.741	6.960.371.364
1925-26	14.655.260	7.392.671.626
1926-27	16.232.471	8.945.077.164
1927-28	15.200.830	10.282.324.145
1928-29	15.974.278	11.268.156.887

ΠΗΓΗ: ΟΙΚ. ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ σελ. 43

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ
ΚΑΛΛΙΕΡΓΟΥΜΕΝΩΝ
ΕΚΤΑΣΕΩΝ ΟΛΗΣ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ
1922-31

1922	Στρέμματα	12.450.000
1925	Στρέμματα	14.660.000
1928	Στρέμματα	15.975.000
1931	Στρέμματα	1.932.000

ΠΗΓΗ: ΟΙΚ. ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ σελ. 55

Ο αριθμός των γεωργών που ασχολούνταν με την καλλιέργεια των δημητριακών διπλασιάστηκε σε σχέση με το πλήθος τους πριν την ανταλλαγή πληθυσμών. Εκτός της καλλιέργειας των δημητριακών που εκσυγχρονίστηκε, γενικεύτηκε και η καλλιέργεια της αμπέλου η οποία είχε εκλείψει στη Μακεδονία λόγω της φυλλοξήρας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 8

	1925-1926		1927-1928	
	Ντόπιοι	Πρόσφυγες	Ντόπιοι	Πρόσφυγες
Στρέμματα				
Σιτάρι	581.660	507.450	614.990	646.350
Κριθάρι	325.270	422.670	330.420	514.300
Καλαμπόκι	285.050	357.510	276.220	290.170
Σίκαλη	165.520	166.470	147.080	216.020
Βρώμη	138.760	58.600	169.080	133.180

ΠΗΓΗ: ΟΙΚ. ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ σελ. 76.

ΠΙΝΑΚΑΣ 9

ΑΥΞΗΣΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΣΕ ΤΟΝΟΥΣ

	1924-25	1925-26	1926-27	1927-28
Σιτάρι	43.843	43.183	44.196	57.574
Κριθάρι	39.781	43.455	42.254	50.063
Καλαμπόκι	34.849	41.567	25.743	26.209
Σίκαλη	9.207	15.868	12.274	19.862
Βρώμη	4.710	4.600	6.278	10.752
Κεχρί	892	1.043	598	410

ΠΗΓΗ: ΟΙΚ. ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ σελ. 77

Η καλλιέργεια όμως η οποία γνώρισε ουσιαστική βελτίωση ήταν αυτή του καπνού. Εφάρμοσαν οι πρόσφυγες λοιπόν, νέες μεθόδους καλλιέργειας οι οποίες αύξησαν την παραγωγή αλλά και βελτίωσαν την ποιότητα του καπνού της ελληνικής γης. Η αύξηση της παραγωγής ήταν ανάμεσα στα έτη 1926 και 1929, 124%.

Επίσης εκτός των άλλων η πρόοδος της γεωργικής παραγωγής που πραγμάτωσαν οι πρόσφυγες ώθησε και τους ντόπιους να ακολουθήσουν και να συμβάλλουν κι αυτοί με τη σειρά τους στην αύξηση της παραγωγής.⁵⁰

Η βιομηχανική παραγωγή

Η έλευση των προσφύγων έδωσε ώθηση σε τομείς της ελληνικής βιομηχανίας όπως η κλωστοϋφαντουργία, η πλεκτική, η παραγωγή ειδών κιγκαλερίας και η βιοτεχνία, ενώ η ταπητουργία υπήρξε ουσιαστικά δικό

Η βιομηχανική παραγωγή

Η έλευση των προσφύγων έδωσε ώθηση σε τομείς της ελληνικής βιομηχανίας όπως η κλωστοϋφαντουργία, η πλεκτική, η παραγωγή ειδών κιγκαλερίας και η βιοτεχνία, ενώ η ταπητουργία υπήρξε ουσιαστικά δικό τους δημιούργημα. Στη βιομηχανία κατεύθυναν την εξέλιξη προς την επέκταση, τον εκσυγχρονισμό των μονάδων παραγωγής, την είσοδο σε νέους κλάδους παραγωγής. Οι πρόσφυγες αποτέλεσαν κατά τον Αριστοκλή Αιγίδη, στο βιβλίο του «Η Ελλάς χωρίς τους πρόσφυγες» τριπλό παράγοντα ανάπτυξης :

- γόνιμο εργατικό δυναμικό
- πρόσθετους φορείς κατανάλωσης
- δημιουργικό κεφάλαιο, στον χώρο της πρωτογενούς, δευτερογενούς παραγωγής και των υπηρεσιών.

Επίσης η χρηματοδότηση από το κράτος των έργων που συνδεόταν με την αποκατάσταση των προσφύγων, βοήθησε στην επιτάχυνση των ρυθμών της ελληνικής οικονομίας, και είχε αποτέλεσμα στην ανάπτυξη.

Συγκριτικά στοιχεία

Σύμφωνα με στοιχεία της Στατιστικής Επετηρίδας της Ελλάδας, του 1931 το βιομηχανικό δυναμικό της χώρας αποτελούνταν :

Άρα το συνολικό δυναμικό αυξήθηκε κατά 2,9%, ο αριθμός των εργοστασίων κατά 12,6% και η ιπποδύναμη κατά 28% μέχρι το 1931. Επίσης το προσωπικό που απασχολούσε η βιομηχανία ήταν το 1920 154.633 άτομα ενώ το 1931 429.831 αύξηση δηλαδή κατά 177%.

ΠΙΝΑΚΑΣ 10

ΝΕΑ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑ ΠΟΥ ΙΔΡΥΘΗΚΑΝ
ΚΑΤΑ ΤΟ 1921-22 ΚΑΙ ΚΑΤΑ ΤΟ 1923-31
ΚΑΙ Η ΙΠΠΟΔΥΝΑΜΗ ΤΟΥΣ

ΕΤΟΣ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΜΟΝΑΔΩΝ	ΙΠΠΟΔΥΝΑΜΗ ΣΕ ΙΠΠΟΥΣ
1921	56	1822
1922	47	371
ΣΥΝΟΛΟ	102	2193
Μ.Ο.	51	1096
1923	41	1217
1924	107	2517
1925	132	4624
1926	124	3145
1927	214	6105
1928	192	6240
1929	63	3815
1930	45	1636
1931	93	2751
ΣΥΝΟΛΟ	1011	32050
Μ.Ο.	112	3561

ΠΗΓΗ: ΟΙΚ. ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ σελ. 58

Από τον πίνακα γίνεται εμφανής η αύξηση των ρυθμών ανάπτυξης καθώς και ο εκσυγχρονισμός των βιομηχανικών εγκαταστάσεων αφού η κινητήρες ισχύος τοποθετήθηκαν παντού. Η ελληνική βιομηχανία ωφελήθηκε επίσης από διάφορες συγκυρίες, όπως οι πόλεμοι, η προστατευτική πολιτική, η υποτίμηση του νομίσματος. Κατά το χρονικό

Από τον πίνακα γίνεται εμφανής η αύξηση των ρυθμών ανάπτυξης καθώς και ο εκσυγχρονισμός των βιομηχανικών εγκαταστάσεων αφού η κινητήρες ισχύος τοποθετήθηκαν παντού. Η ελληνική βιομηχανία ωφελήθηκε επίσης από διάφορες συγκυρίες, όπως οι πόλεμοι, η προστατευτική πολιτική, η υποτίμηση του νομίσματος. Κατά το χρονικό διάστημα 1923 – 1939 η αιαθάριστη αξία της παραγωγής αυξανόταν με 5,5% κατά κεφαλήν το χρόνο. Οι επενδύσεις ήταν πολύ σημαντικές αν και κατά κόρον γίνανε σε κλάδους όπως η υφαντουργία και τα τρόφιμα και όχι σε νέες τεχνολογίες (βαριά βιομηχανία).⁵¹

Σημαντικό επίσης γεγονός, που δείχνει την αύξηση του καταναλωτικού κοινού είναι το ότι η βιομηχανία στράφηκε κυρίως προς την παραγωγή καταναλωτικών αγαθών, από την πολεμική βιομηχανία που μεσουρανούσε κατά τα προηγούμενα χρόνια λόγω των πολέμων. Και κυρίως προς την βιομηχανία τροφίμων, γεγονός που οφείλεται τόσο στην εισροή των προσφύγων και την αύξηση του πληθυσμού όσο και στη ζήτηση των ίδιων των γηγενών Ελλήνων της συμπίεσης της αγοράς εξαιτίας των πολέμων.

Ενώ οι βιομηχανίες καταναλωτικών αγαθών υπερίσχυε στην υπόλοιπη Ελλάδα, στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας η βαριά βιομηχανία ήταν πολύ πιο ανεπτυγμένη. Στην περιοχή λοιπόν της Αθήνας και του

Πειραιά λειτουργούν το 1926 36 βιομηχανικές επιχειρήσεις : 27 ταπητοβιομηχανίες, 4 υφαντήρια, ένα εργοστάσιο χημικών προϊόντων, μια σοκαλατοποιία, ένα εργοστάσιο που παράγει καρφιά, εργαστήρια κεραμικής και ένα εργοστάσιο ελαστικών. Δημιουργήθηκαν τα μεγάλα εργατικά προάστια του Πειραιά, η Κοικινιά, η Δραπετσώνα και το Κερατσίνι, περιτριγυρισμένα από νέες βιομηχανίες από το Σκαρμαγκά και το Πέραμα στα δυτικά ως του Ρέντη και τον Ταύρο στα ανατολικά. Η πολιτική της Ε.Α.Π. συνέδεσε το προσφυγικό στοιχείο με τη βιομηχανία, αφού ουσιαστικά συνυπήρξαν στις ίδιες περιοχές οι κατοικίες τους και οι νέες βιομηχανικές μονάδες. Οι απομακρυσμένες περιοχές (βιομηχανική ζώνη) χτίσθηκε με τη βοήθεια του κράτους και οι βιομήχανοι απλά χτίσανε, με κρατική βοήθεια φυσικά την ζώνη αυτή. Το κράτος χρησιμοποιεί τους πρόσφυγες για να βοηθήσει τον καπιταλισμό. Αποφεύγει να δημιουργήσει προλεταριάτο με την προσφορά ιδιόκτητης γης και κατοικιών, και παρεμβαίνει στη βιομηχανική ανάπτυξη.⁵²

Έτσι η βιομηχανία τροφίμων καταλαμβάνει 636 νέα εργοστάσια, η κλωστοϋφαντουργία 106, η βιομηχανία ξύλου 99 και η χημική βιομηχανία 45.

ΠΙΝΑΚΑΣ 11

ΛΕΙΑ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ
ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ 1921-1931

ΕΤΟΣ	ΛΕΙΑ ΣΕ ΕΚΑΤΟΜΜΥΡΙΑ ΔΡΧ	ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΑΥΞΟΜΕΙΩΣΗ %
1921	1077	-
1922	1958	81
1923	3190	62
1924	3883	21
1925	4978	28
1926	5472	9
1927	6655	21
1928	7115	6
1929	7158	-
1930	6631	-8
1931	6062	-9

ΠΗΓΗ: ΟΙΚ. ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ σελ. 58

Σημασία επίσης έχει το ότι η ανάγκη της αποκατάστασης των προσφύγων έδωσε πνοή στις κατασκευές και τις βιομηχανίες οικοδομικών υλικών. Επίσης σε τομείς όπως δίκτυα άρδευσης, αποχέτευσης, υδροδότησης και ηλεκτροδότησης καθώς και στις αστικές μεταφορές είχαμε αφύπνιση και αύξηση της παραγωγικότητας. Οι βιομηχανίες οικοδομικών υλικών υποκατέστησε τις εισαγωγές, ξύλου κυρίως, και έδωσε νέους επαγγελματικούς ορίζοντες στους πρόσφυγες αλλά και στους γηγενείς.⁵³

Στον πιο πάνω πίνακα φαίνεται επίσης η αύξηση της βιομηχανικής παραγωγής. Η μείωση των τελευταίων ετών οφείλεται στην παγκόσμια

οικονομική κρίση η οποία δεν άφησε ανεπηρέαστη και την ελληνική βιομηχανική ανάπτυξη.

Σημασία επίσης έχει η κρατική παρέμβαση στη βιομηχανία, δείγμα καπιταλιστικού προσανατολισμού. Επέβαλλε λοιπόν περιορισμό στις εισαγωγές και με τον τρόπο αυτό ενθάρρυνε τόσο την ίδρυση νέων όσο και την επέκταση ήδη υπαρχόντων βιομηχανικών μονάδων, αφού η αγορά αποκτούσε άλλο μέγεθος και άλλη δυναμική.⁵⁴

Τα ξένα κεφάλαια τα οποία διοχετεύτηκαν στη βιομηχανία ήταν ελάχιστα. Εξαιρέση αποτελούσαν κάποιες καπνεμπορικές επιχειρήσεις, η ελληνική εταιρεία οίνων και οινοπνευμάτων και η ταπητουργία.⁵⁵

Ένας από τους πλέον υποσχόμενους τομείς για ανάπτυξη βιομηχανικής παραγωγής ήταν η ταπητουργία. Τα λεγόμενα «τουρκικά» χαλιά τα οποία ήταν από τα μόνα εξαγωγίμα προϊόντα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατασκευαζόταν κυρίως από Έλληνες και Αρμένους.⁵⁶ Η ταπητουργία ήταν ο κατ' εξοχήν κλάδος της βιομηχανίας ανάμεσα στο μεγάλο εργοστάσιο και την οικοτεχνία. Η ΕΑΠ ανήγειρε σε κάθε προσφυγικό οικισμό ένα ή περισσότερα μεγάλα οικοδομήματα στα οποία τοποθετήθηκαν αργαλειοί και αναλήφθηκε η παραγωγή χαλιών σε ευρεία κλίμακα.⁵⁷ Ήταν λοιπόν η μόνη παραγωγική διαδικασία στις οποίες είχαμε εισροή ξένου κεφαλαίου. Σ' όλους τους υπόλοιπους βιομηχανικούς

τομείς ήταν κυρίως η κρατική οικονομική βοήθεια αυτή που ώθησε την ανάπτυξη.

Έτσι είναι εμφανές ότι η έλευση της προσφυγικής πλημμυρίδας αύξησε την βιομηχανική παραγωγή, ξεκίνησε νέες δραστηριότητες, εκσυγχρόνισε τις υπάρχουσες βιομηχανικές μονάδες, έδωσε νέα πνοή στην εγχώρια βιομηχανία.⁵⁸

Η φορολογία

Αυτό το οποίο δεν είναι εμφανές και αποκτά ιδιαίτερη αξία αναφοράς, είναι το οικονομικό κέρδος από την φορολογία των προσφύγων.

Έτσι ο πιο κάτω πίνακας μας δείχνει τις υπέρ του δημοσίου κέρδη από τους πρόσφυγες:

ΠΙΝΑΚΑΣ 12

ΕΙΣΦΟΡΕΣ ΤΩΝ
ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ
ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ
ΕΙΣΠΡΑΧΘΕΝΤΑ 1923-29
ΚΑΙ

ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΘΕΝΤΑ ΓΙΑ ΤΟ 1929-30

Άμεση φορολογία	1.151.902.783
Έμμεση φορολογία	4.568.462.600
Μονοπώλια	433.054.874
Τέλη χαρτοσήμου	616.336.966
Δικαιώματα κράτους	246.806.344
Υπηρεσίες ενεργούμενες παρά του κράτους	305.245.490
Πρόσθετοι φόροι προς Υπηρεσίες του δημόσιου χρέους	342.220.206

ΣΥΝΟΛΟ: **8.663.952.337**

ΠΗΓΗ: ΟΙΚ. ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ σελ. 42

ΠΙΝΑΚΑΣ 13

ΔΑΠΑΝΕΣ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

ΤΙΤΛΟΣ ΔΑΠΑΝΩΝ	ΔΑΠΑΝΗΘΕΝΤΑ ΜΕΧΡΙ ΤΟ 29
ΔΑΠΑΝΕΣ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ	4.062.832.525
1. Περίθαλψη, μετακίνηση, στέγαση, εποίκισμός, πρόνοια και ανταλλαγή	2.782.486.525
2. Υπηρεσία Α και Β προσφυγικού Δανείου	1.280.346.000
ΔΑΠΑΝΕΣ ΑΠΟΖΗΜΙΩΣΕΩΝ	8.078.716.985
1. Υπηρεσία δανείου ελληνο-βουλγαρικής μετανάστευσης	36.871.695
2. Υπηρεσία δανείου Ελλήνων Υπηκόων	94.000.000
ΔΑΠΑΝΕΣ ΔΙΟΙΚΗΣΕΩΣ 1924-29	932.250.000
Υπουργείο Δικαιοσύνης	118.350.000
Υπουργείο Εσωτερικών	347.400.000
Υπουργείο Παιδείας	338.250.000
Υπουργείο Οικονομικών	128.250.000

ΣΥΝΟΛΟ **5.802.952.220**

ΠΗΓΗ: ΟΙΚ. ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ σελ. 42

Η σύγκριση δε των δυο πινάκων

ΠΙΝΑΚΑΣ 14

Ενεργητικό προσφύγων	8.663.952.333
Παθητικό προσφύγων	7.252.294.095
Διαφορά	1.411.658.238

ΠΗΓΗ: ΟΙΚ. ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ σελ. 42

Μας δείχνει ότι υπήρχε ουσιαστικά κέρδος για το ελληνικό κράτος μόνο από την εισφορά μόρων και δασμών, χωρίς να προσμετρηθεί η προαναφερόμενη ευεργετική παρουσία των προσφύγων στους τομείς της γεωργίας και της βιομηχανίας.⁵⁹

06.2 ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΙΑΤΡΕΙΟ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ. 1925

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

Η γεωργία είναι κατά κοινή αποδοχή η πιο σταθερή ενασχόληση στην οικονομία ενός κράτους. Κοινώς για μια Ελλάδα που περιελάμβανε εκείνη την εποχή ένα πλήθος ακαλλιέργητων εκτάσεων στη Μακεδονία και τη Θράκη, κυριολεκτικά ο ερχομός των προσφύγων αποτέλεσε ανάταξη στη γεωργική παραγωγή και την εθνική οικονομία.⁶⁰

Για συγκεκριμένους λόγους η Ελληνική γη είχε μείνει ακαλλιέργητη σε πολύ μεγάλο ποσοστό. Πολλοί από τους Τούρκους που αποχώρησαν ήταν ιδιοκτήτες μεγάλων εκτάσεων από τις οποίες μόνο ένα τμήμα ήταν ανεπτυγμένο. Όμοια πολλοί Έλληνες είχαν στις ιδιοκτησίες τους εκτάσεις τέτοιων μεγεθών στην Ήπειρο και τη Θεσσαλία στις οποίες πραγμάτωναν παρόμοια διαχείριση. Ακόμη σε χειρότερη κατάσταση βρισκόταν αγροτικές εκτάσεις που άνηκαν στην εκκλησιαστική περιουσία. Ήταν σε πρωτόγονη κατάσταση και το χώμα είχε καλυφθεί από αγριόχορτα, με αποτέλεσμα για να γίνουν και πάλι αρόσιμα να χρειάζεται τρομερή προσπάθεια από τους ιδιοκτήτες τους ώστε να οργωθούν.⁶¹

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

Η γεωργία είναι κατά κοινή αποδοχή η πιο σταθερή ενασχόληση στην οικονομία ενός κράτους. Κοινώς για μια Ελλάδα που περιελάμβανε εκείνη την εποχή ένα πλήθος ακαλλιέργητων εκτάσεων στη Μακεδονία και τη Θράκη, κυριολεκτικά ο ερχομός των προσφύγων αποτέλεσε ανάταξη στη γεωργική παραγωγή και την εθνική οικονομία.⁶⁰

Για συγκεκριμένους λόγους η Ελληνική γη είχε μείνει ακαλλιέργητη σε πολύ μεγάλο ποσοστό. Πολλοί από τους Τούρκους που αποχώρησαν ήταν ιδιοκτήτες μεγάλων εκτάσεων από τις οποίες μόνο ένα τμήμα ήταν ανεπτυγμένο. Όμοια πολλοί Έλληνες είχαν στις ιδιοκτησίες τους εκτάσεις τέτοιων μεγεθών στην Ήπειρο και τη Θεσσαλία στις οποίες πραγμάτωναν παρόμοια διαχείριση. Ακόμη σε χειρότερη κατάσταση βρισκόταν αγροτικές εκτάσεις που άνηκαν στην εκκλησιαστική περιουσία. Ήταν σε πρωτόγονη κατάσταση και το χώμα είχε καλυφθεί από αγριόχορτα, με αποτέλεσμα για να γίνουν και πάλι αρόσιμα να χρειάζεται τρομερή προσπάθεια από τους ιδιοκτήτες τους ώστε να οργωθούν.⁶¹

05. ΕΙΚΟΝΕΣ ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΡΩΤΕΣ ΠΡΟΧΕΙΡΕΣ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΥΠΑΙΘΡΟ

Ευτυχώς η ελληνική κυβέρνηση πριν ακόμα την πλημμυρίδα των προσφύγων (γύρω στο 1920) ψήφισε νόμο με τον οποίο απαλλοτριωνόταν όλες οι ακαλλιέργητες εκτάσεις στην Ελλάδα πάνω από ένα όριο. Επίσης όταν οι πρόσφυγες έφτασαν στην Ελλάδα κατέλαβε ένα πολύ μεγάλο μέρος από τις εκτάσεις της εκκλησίας ώστε να τα χρησιμοποιήσει για την εγκατάσταση των προσφύγων.⁶²

Βέβαια τα προβλήματα της αγροτικής αποκατάστασης δεν τελειώσανε εκεί. Επρόκειτο για ανθρώπους οι οποίοι έφυγαν από τη χώρα στην οποία διαβίωναν για όλη τους τη ζωή χωρίς κανένα από τα υπάρχοντά τους. Δεν

γνώριζαν τις συνθήκες διαβίωσης που θα συναντούσαν ούτε αν η βοήθεια του κράτους θα ήταν αρκετή ώστε να λύσει τα προβλήματα που θα αντιμετώπιζαν.⁶³ Τα δώδεκα με δεκαπέντε στρέμματα που αντιστοιχούσαν σε κάθε οικογένεια για τους καλλιεργητές δημητριακών, που κάλυπταν το 76% του αγροτικού προσφυγικού πληθυσμού αποτελούσε το ελάχιστο δυνατό όριο, ώστε μια κακή σοδειά να αποτελεί καταστροφή. Επίσης τα κτήματα που εγκατέλειψαν οι Τούρκοι καλλιεργούνταν πριν την άφιξη των προσφύγων από Έλληνες καλλιεργητές με ενοικίαση. Το αποτέλεσμα ήταν οι ενοικιαστές να θεωρούν τα κτήματα αυτά δικά τους από τη στιγμή που οι Τούρκοι ιδιοκτήτες τα εγκατέλειψαν. Επίσης πολλές από τις εκτάσεις αυτές χρησιμοποιούνταν από Έλληνες ως βοσκές για τα ζώα τους, και αρνούσαν να τα εγκαταλείψουν ώστε να εγκατασταθούν σε αυτά πρόσφυγες.⁶⁴

Οι αγροτικές εκτάσεις οι οποίες παραχωρήθηκαν στους πρόσφυγες διαμορφώθηκαν με την απαλλοτρίωση κυρίως των τσιφλικιών, με το διάταγμα τις 14^{ης} Φεβρουαρίου 1923 για απαλλοτρίωση των εκτάσεων που δεν καλλιεργούνταν. Σύμφωνα με το πρωτόκολλό της η ΕΑΠ έπρεπε να παράλαβει από το ελληνικό κράτος εκτάσεις τουλάχιστον 5 εκατομμυρίων στρεμμάτων προς διαχείριση. Τελικά παραχωρούνται 8,5 εκατομμύρια στρέμματα, εκτάσεις που εγκατέλειψαν Τούρκοι και Βούλγαροι (5,3 εκτάρια), εκτάσεις από απαλλοτρίωση (0,8 εκτάρια) και εκτάσεις του

δημοσίου (0,7 εκτάρια). Η αγροτική αποκατάσταση έγινε πάνω σε 9.350.000 στρέμματα από τα οποία το 57% ήταν καλλιεργήσιμα και το υπόλοιπο δασικές εκτάσεις και βοσκές. Αγροτικά κτήματα κυρίως μεσαίου μεγέθους το 50% των εκτάσεων αυτών και μοναστηριακά κτήματα.

Όσο αφορά τις κατοικίες των αγροτών, κατά το ένα τρίτο εγκαταστάθηκαν σε νέες κατοικίες, ενώ τα άλλα δυο τρίτα εγκαταστάθηκαν στις κατοικίες που εγκατέλειψαν οι Μουσουλμάνοι και οι Βούλγαροι, καθώς και σε προσωρινές κατοικίες.⁶⁵ Τα κτίσματα αυτά ήταν σε πολύ κακή κατάσταση, και τα ποσά που έδωσε το ελληνικό κράτος για τις επιδιορθώσεις ήταν ελάχιστα.⁶⁶

06.1 ΤΥΠΟΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟΥ ΣΠΙΤΙΟΥ ΓΙΑ ΔΥΟ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΕΣ ΑΠΟ ΑΥΤΑ ΠΟΥ ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΖΕ Η Ε.Α.Π.1922

Ακόμη οι αγρότες πρόσφυγες αντιμετώπισαν για διάφορους λόγους την αρνητική αντιμετώπιση των ντόπιων, για λόγους που ήδη έχουμε αναφέρει. Σαν αποτέλεσμα είχαμε τις βιαιοπραγίες οι οποίες λάβανε μέρος

ιδιαίτερα στην αγροτική Βόρεια Ελλάδα για πολλά χρόνια. Στην Έδεσσα το 1928 συνέβησαν μαζικές συμπλοκές ανάμεσα σε πρόσφυγες και γηγενείς για τη νίκη του Βενιζέλου (Καθημερινή 1928, αναφ. στο Μαυρογορδάτος, 1983 : 197) Ακραίες εκδηλώσεις σε προσφυγικές κοινότητες, δολοφονίες, εμπρησμοί και άλλου είδους βίαιες επιθέσεις. Η αφομοίωση των προσφύγων πέρασε από καταστάσεις οι οποίες προσέγγιζαν τον κοινωνικό ρατσισμό. Για να γίνει πιο κατανοητή όμως η στάση των γηγενών και αυτή η βίαια αντιμετώπιση των προσφύγων θα πρέπει να γίνει αναφορά στις πολιτικές επιπτώσεις της προσφυγικής αποκατάστασης.⁶⁷

12.2 ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟΣ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΣ
ΣΤΟ ΠΟΛΥΓΩΝΟ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΟΥ ΑΓΡΟΤΙΚΟΥ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ

Από το χώρο προέλευσής τους χιλιάδες από τους πρόσφυγες ήταν αγρότες με αποτέλεσμα να είναι γι' αυτούς εύκολο να προσαρμοστούν άμεσα στις υπάρχουσες συνθήκες. Η ελληνική γη είχε επάρκεια ελεύθερων εκτάσεων ικανές να καλλιεργηθούν. Ο καπνός μπορούσε να καλλιεργηθεί στη Θράκη, η μεταξοκαλλιέργεια στη Μακεδονία, η άμπελος και η συκιά στη Νότια Ελλάδα, τα δημητριακά στη Θεσσαλία τη Μακεδονία και τη Θράκη και τα οπωρικά σ' όλα τα υψίπεδα της ορεινής Ελλάδας.⁶⁸

Το ποσοστό της καλλιεργήσιμης γης στην Ελλάδα αποτελούσε το 20% της συνολικής της έκτασης. Οι πρόσφυγες αγρότες που κατέφθασαν στην Ελλάδα υπολογίζονται συνολικά στα 700.000 άτομα. Συγκεντρώθηκαν δε στο σύνολό τους στην Κρήτη, τη Μακεδονία και τη Θράκη, που ήταν οι πιο αραιοκατοικημένες περιοχές της Ελληνικής περιφέρειας.

Από τους πρόσφυγες αγρότες το 76% ασχολούνταν με την καλλιέργεια δημητριακών, το 14% με την καπνοκαλλιέργεια. Από το υπόλοιπο 10%, ένα 3% καλλιεργούσε σταφύλια, 2% οπωροφόρα και 5% ασχολούνταν με περιφερειακές αγροτικές εργασίες όπως μεταφορές

προϊόντων σιδηρουργοί, μυλωνάδες κλπ. Όπως επίσης προείπαμε αντιστοιχούσαν σε κάθε αγροτική οικογένεια 12-15 στρέμματα γης.⁶⁹

ΠΙΝΑΚΑΣ 15

ΠΑΡΑΧΩΡΗΘΕΝΤΕΣ ΚΛΗΡΟΙ

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΟΙΚΙΣΜΩΝ	ΥΠΟ Ε.Α.Π.	ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ	ΣΥΝΟΛΟ ΠΑΡΑΧΩΡΗΣΕΩΝ	ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΗΘΕΝΤΑ ΑΤΟΜΑ	ΑΓΡΟΤ. ΣΥΝ. ΚΑΤ'Α ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ
Μακεδονία	88.715	-	88.715	348.336	1.088
Θράκη	41.828	-	41.828	167.312	623
Ήπειρος	1.333	57	1.390	5.560	28
Θεσσαλία	2.260	652	2.912	11.648	55
Στερεά Ελλάδα	3.853	1.092	4.950	19.800	47
Πελοπόννησος	864	216	1.080	4.320	20
Λήμνος- Σάμος	771	150	921	3.684	16
Κρήτη	4.962	-	4.962	19.848	212

ΣΥΝΟΛΑ	144.586	2.167	146.758	580.508	2.089
---------------	----------------	--------------	----------------	----------------	--------------

ΠΗΓΗ: ΟΙΚ. ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ σελ.32

ΠΙΝΑΚΑΣ 16

ΠΑΡΑΧΩΡΗΘΕΝΤΑ ΖΩΑ ΜΕΧΡΙ 1-1-1929

ΕΠΟΙΚΙΣΤΙΚΕ Σ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ	ΣΥΝΟΛΙΚΑ			ΣΥΝΟΛΟ
	Ε.Α.Π.	ΚΡΑΤΙΚΑ	ΙΔΙΩΤΙΚΑ	
Μακεδονία	81.129	91.755	457.891	630.775
Θράκη	64.499	31.623	311.138	407.260
Ήπειρος	2.053	422	1.699	4.174
Θεσσαλία	1.619	616	8.014	10.249
Λοιπή παλαιά Ελλάδα	5.356	195	1.408	6.959
Νήσοι	3.943	860	2.401	7.204
ΣΥΝΟΛΟ	158.599	125.471	782.551	1.066.621

ΠΗΓΗ: ΟΙΚ. ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ σελ. 38

ΠΙΝΑΚΑΣ 17

ΑΓΡΟΤΙΚΟΙ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΟΙΚΗΜΑΤΑ

ΕΠΟΙΚΙΣΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ	ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΙ	ΑΠΟ ΕΑΠ	ΤΟΥΡΚΩΝ-ΒΟΥΛΓΑΡΩΝ	ΙΔΙΩΤΙΚΑ	ΚΡΑΤΟΥΣ	ΣΥΝΟΛΟ
Μακεδονία	1047	32598	37923	-	3095	74663
Θράκη	574	12641	21012	-	1261	35488
Ήπειρος	24	968	76	-	-	1068
Θεσσαλία	37	1309	563	-	-	1909
Δοιπή παλαιά Ελλάδα	43	5147	-	12	-	5202
Νήσοι	229	2601	3196	-	-	6026
ΣΥΝΟΛΟ	1954	55264	62770	12	4356	124356

ΠΗΓΗ: ΟΙΚ. ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ σελ. 40

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΗΣ ΕΝΤΑΞΗΣ

Το σύνολο των προσφύγων για συγκεκριμένους λόγους (η είσοδος των στρατευμάτων στην Σμύρνη έγινε επί Βενιζέλου ενώ η καταστροφή επί Πλαστήρα) υποστήριζαν τον Βενιζέλο. Ως αποτέλεσμα αυτού πολλά ήταν τα πολιτικά κριτήρια που καθόρισαν τόσο την εγκατάσταση όσο και την αφομοίωσή τους. Το 1926 στις περιφέρειες Έβρου και Ροδόπης μόνο το 7% του συνόλου των ψήφων πήγε σε αντιβενιζελικά σχήματα. Οι Φιλελεύθεροι κυριάρχησαν στις 4 περιφέρειες του εφετείου Θράκης και κέρδισαν την απόλυτη πλειοψηφία στις περιφέρειες Αθηνών, Πειραιώς, στις δυο περιφέρειες του νομού Θεσσαλονίκης και στις περιφέρειες Ιωαννίνων, Πρεβέζης, Άρτης, Πέλλης, Σερρών και Χίου.

Σ' αυτές τις περιοχές δηλαδή όπου είχαν εγκατασταθεί πρόσφυγες, και μάλιστα ήταν πλειοψηφία έναντι των γηγενών στην Μακεδονία.⁷⁰ Δημιουργείται λοιπόν ένας περιφερειακός διχασμός ανάμεσα στην «παλαιά» και τη «νέα» Ελλάδα, με την πρωτεύουσα θύλακα βενιζελισμού, και την Θεσσαλονίκη θύλακα αντιβενιζελισμού. Ως αποτέλεσμα, γίνεται πόλεμος από τους αντιβενιζελικούς στους πρόσφυγες, ο οποίος φυσικά είχε και

κοινωνικές προεκτάσεις, με αποτέλεσμα τις βίαιες συγκρούσεις που αναφέρθηκαν.⁷¹

Ο αντιβενιζελικός τύπος μάλιστα διενεργεί ανίερο «πόλεμο» κατά των προσφύγων. «Ενδεχόμενη νίκη του Βενιζέλου θα σημαίνει διπλή δικτατορία, πολιτική των Φιλελευθέρων, και οικονομική, των προσφύγων, που ήδη έκαναν λεία τους τα σπίτια στις πόλεις και τα κτήματα των γηγενών» (Καθημερινή 1928, αναφ. Μαυρογορδάτος, 1983:205). Γενικότερα λοιπόν η αποκατάσταση εμποδίστηκε για πολιτικούς λόγους, οι οποίοι δημιουργούσαν κοινωνικό διχασμό.⁷²

Ιδιαίτερη αξία είχε το γεγονός ότι λόγω της πολιτικής ομοιογένειας που παρουσίαζε το προσφυγικός πληθυσμός, έγινε προσπάθεια να αλλοιωθεί η σύνθεση του εκλογικού σώματος. Ως αποτέλεσμα σε μερικές περιπτώσεις δεν εξετάστηκαν οι συνθήκες διαβίωσης, ανθρωπολογικά και κοινωνιολογικά κριτήρια αλλά κυρίως η εξυπηρέτηση πολιτικών σκοπιμοτήτων.⁷³

Η ΑΣΤΙΚΗ ΕΝΤΑΞΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

Τα προβλήματα της αστικής προσφυγικής αποκατάστασης ήταν πολύ περισσότερα από αυτά της αγροτικής. Η ΕΑΠ έδειξε μεγαλύτερο ενδιαφέρον για την αγροτική αποκατάσταση, αφού ως επένδυση ήταν πιο επικερδής. Απόφερε άλλωστε σημαντικά και άμεσα κέρδη, τόσο οικονομικά όσο και δημογραφικά και πολιτικά.

Η ΕΑΠ έπρεπε σύμφωνα με το πρωτόκολλο λειτουργίας της να κάνει κυρίως δαπάνες για μόνιμη κατοίκηση και όχι για προσωρινή αποκατάσταση και φιλανθρωπίες. Έπρεπε λοιπόν για να αποκατασταθούν οι πρόσφυγες να επιλεγούν οι τοποθεσίες, να αποκτηθούν οι εκτάσεις, να ανεγερθούν τα κτίρια, να δημιουργηθούν υδροδοτικά και αποχετευτικά συστήματα, και να επιλεγούν οι οικογένειες που θα τα κατοικούσαν. Οι κατοικίες όπου θα δημιουργούνταν ξανά η οικογενειακή ζωή ήταν ουσιώδης για τη επαναδόμηση της κοινωνικής τους οργάνωσης, προϋπόθεση για να αναπτυχθεί μόνιμη οικονομική ζωή.⁷⁴

Τα προβλήματα αρχικά ήταν πολλά. Οι ίδιοι οι πρόσφυγες τα τρία πρώτα χρόνια περιφερόταν από πόλη σε πόλη, κάνοντας το έργο της επιτροπής δύσκολο. Η μόνη ουσιαστική βοήθεια που κατόρθωσε να προσφέρει η ΕΑΠ στους πρόσφυγες ήταν μια στέγη και αυτή υποτυπώδης.

Στις πόλεις υπήρχε ήδη ανεργία, τα επαγγέλματα επίσης στα οποία επιδιδόταν οι πρόσφυγες προσέκρουαν με αυτά των ντόπιων αστών. Επίσης η βιομηχανία στη χώρα ήταν υποανάπτυκτη με αποτέλεσμα να μην απορροφήσει τόσο μεγάλο αριθμό εργατικού δυναμικού.

02. ΣΤΕΓΑΣΗ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΣΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΘΕΑΤΡΟ ΑΘΗΝΩΝ. ΣΕ ΚΑΘΕ ΘΕΩΡΕΙΟ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΘΗΚΕ ΜΙΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

Οι πρόσφυγες, μη πεπεισμένοι στην αρχή ότι επρόκειτο, για μόνιμη εγκατάσταση ήταν πιο πολύ άεργοι παρά άνεργοι. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας αρχικής αντιπαλότητας, αφού οι ντόπιοι έβλεπαν τον πληθυσμό αυτό ως παράσιτο, να μην εργάζεται και να βιοπορεί υπό άθλιες συνθήκες.

Η ΕΑΠ ξεκίνησε αρχικά να κατασκευάζει προσωρινά παραπήγματα από ξύλο. Μερικές από τις παράγκες αυτές, είχαν μόνο ξύλινο σκελετό, ενώ

το υπόλοιπο μέρος αποτελούνταν από λαμαρίνα. Οι γνωστές «τενεκεδουπόλεις» οι οποίες μάλιστα διατηρήθηκαν στην περιοχή της Καλαμαριάς Θεσσαλονίκης ως και το 1932, για περισσότερο δηλαδή από 10 χρόνια.⁷⁵ Η διαβίωση σε αυτού του είδους τις προσωρινές κατοικίες, οι οποίες σε περιπτώσεις χάσανε τον προσωρινό τους χαρακτήρισμό, ήταν άθλια αφού δεν προσέφεραν την παραμικρή μόνωση στις καιρικές συνθήκες, ενώ ούτε λόγος φυσικά για εγκαταστάσεις υγιεινής και ύδρευσης.

16.2 ΠΑΛΙΑ ΚΟΚΚΙΝΙΑ. ΠΑΡΑΓΚΕΣ ΣΤΗΝ ΑΓΙΑ ΣΩΤΗΡΑ. 1929

Πολλοί μάλιστα πρόσφυγες κατασκεύασαν κατοικίες με ελάχιστη ή και καθόλου βοήθεια από το δημόσιο. Κατόπιν και η ΕΑΠ έχτισε αρκετές εκατοντάδες κατοικίες ακολουθώντας την τεχνοτροπία που είχαν εφαρμόσει οι ίδιοι οι πολυμήχανοι πρόσφυγες. Επρόκειτο για κατοικίες από πλίνθους από λάσπη ξηραμένους στον ήλιο. Υπήρξε το ενδιάμεσο στάδιο ξύλινων

κατοικιών που αύξανε βέβαια το κόστος αφού η Ελλάδα δεν είχε επάρκεια ξυλείας με αποτέλεσμα να γίνεται εισαγωγή υλικού.⁷⁶

Τελικά κατέληξε να χρησιμοποιηθεί η λύση της εγχώριας πέτρας, επενδεδυμένης με σοβά και σκεπή από κεραμίδια, με την οποία οικοδομήθηκε το μεγαλύτερο μέρος των κατασκευών. Οι τύποι κατοικιών που υιοθετήθηκαν ήταν δυο. Ο πρώτος ένα μονώροφο κτίσμα που χρησίμευε ως κατοικία δυο οικογενειών. Τα σπίτια αυτά ήταν περιορισμένα στο μικρότερο δυνατό μέγεθος και αριθμό δωματίων. Σε κάθε οικογένεια αναλογούσαν 3 δωμάτια. Το ένα είχε εμβαδόν 13,5 μ. και χρησίμευε ως καθιστικό και υπνοδωμάτιο κατά τις νυχτερινές ώρες. Ένα άλλο με το μισό περίπου εμβαδόν από το πρώτο που χρησίμευε ως κουζίνα και πλυσταριό και ένα τρίτο, ακόμα πιο μικρό ως αποθήκη.⁷⁷

14.2 ΚΑΙΣΑΡΙΑΝΗ 1950-1951

Στα κτίρια αυτά χρειάστηκε να στεγαστούν το λιγότερο 5 άτομα ανά οικία, δείγμα των συνθηκών διαβίωσης που υπέστη ο πληθυσμός αυτός. Ο δεύτερος τύπος ήταν μια διεύρυνση του πρώτου με την ίδια ακριβώς φιλοσοφία, με την προσθήκη ενός δεύτερου ορόφου ώστε να στεγάζονται τέσσερις οικογένειες. Η είσοδος των επάνω διαμερισμάτων γινόταν από μια, ξεχωριστή για το καθένα, εξωτερική σκάλα η οποία εξασφάλιζε την ανεξαρτησία της κάθε οικογένειας.⁷⁸

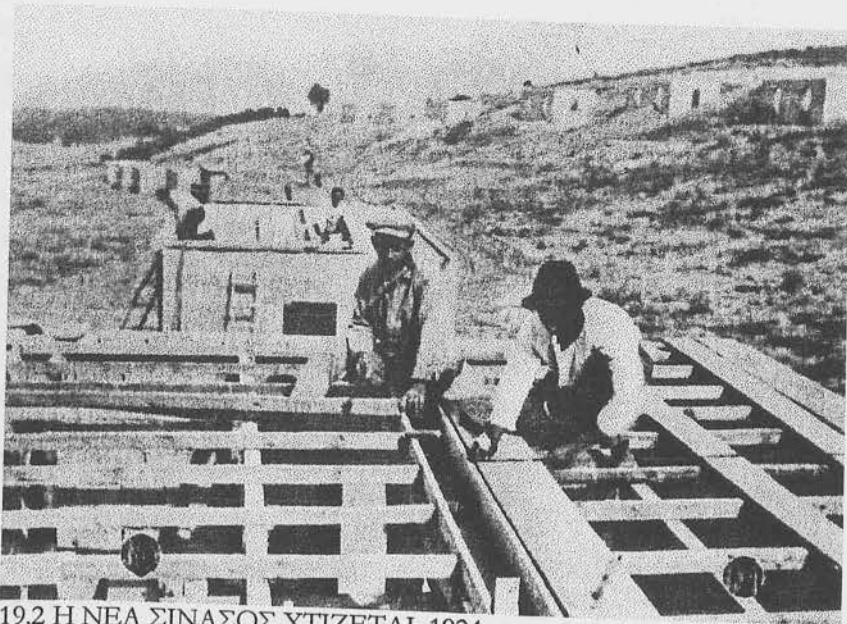
Ούτε λόγος φυσικά για εγκαταστάσεις αποχέτευσης και υγιεινής. Στα πρώτα στάδια ανέγερσης απλά δεν υπήρχαν, στα επόμενα υπήρχε ένα κοινό αποχωρητήριο στο κέντρο του κάθε οικοδομικού τετραγώνου, ενώ στις πέτρινες κατοικίες οι ίδιοι οι κάτοικοι φρόντισαν να κατασκευάσουν εξωτερικό αποχωρητήριο, το οποίο μεταγενέστερα συνδέθηκε με αποχετευτικό σύστημα.⁷⁹ Και αυτή δεν ήταν η μόνη παρέμβαση. Όταν άρχισε να ακμάζει οικονομικά ο κοινωνικός αυτός τομέας σχεδιάστηκαν δρόμοι ανεγέρθηκαν ναοί και τα σπίτια αυτά με την φροντίδα των κατοίκων τους έγιναν χρηστικά.

Όσο αφορά την απασχόληση του πληθυσμού αυτού, δεν υπήρχε κρατικός σχεδιασμός. Αρχικά το 90% του εργατικού δυναμικού που χρησιμοποιήθηκε για την ανέγερση των κατασκευών αυτών ήταν πρόσφυγες, γεγονός που τους πρόσφερε αρχικά εργασία, αλλά μείωση κατά

πολύ και το κόστος ανέγερσης αφού υπήρχαν φθηνά εργατικά χέρια.⁸⁰ Η δαπάνη για την κατασκευή μιας τέτοιας κατοικίας ανήλθε σε 250 δολάρια της εποχής κατά μέσο όριο.

Σε γενικές γραμμές οι αστοί πρόσφυγες φρόντισαν οι ίδιοι για την απασχόληση τους. Εργάστηκαν κυρίως σε βιομηχανίες, ενώ παρά πολλές γυναίκες ασχολήθηκαν επιτυχώς με την ταπητουργία. Πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι πολύ μεγάλο μέρος του προσφυγικού πληθυσμού ήταν γυναίκες, πράγμα που οφείλεται στον αφανισμό των ανδρών, στα όρια της γενοκτονίας που εφάρμοσαν οι Τούρκοι κατά τους διωγμούς. Πάντως με την έλλειψη κρατικού σχεδιασμού από το κράτος, και την ανεργία που μάστιζε την εποχή ο κίνδυνος του να τεθεί στο περιθώριο ο πληθυσμός αυτός ήταν άμεσος αποφεύχθηκε όμως χάρη στην ιδιοσυγκρασία τους και τον πολιτισμό που μεταφέρανε οι άνθρωποι αυτοί.

Όμως τα προβλήματα δεν τελείωσαν εκεί. Οι χώροι που θα μπορούσαν να εγκατασταθούν οι πρόσφυγες δεν ήταν αρκετοί. Η έλλειψη χώρου, ανάγκασε την ελληνική κυβέρνηση να προβεί σε μέτρα άδικα, αλλά αναγκαστικά, ώστε να στεγάσει τους πρόσφυγες. Έτσι θέσπισε την υποχρεωτική απαλλοτρίωση χωρίς αποζημίωση των άκτιστων περιοχών στα περίχωρα των αστικών κέντρων.⁸¹

19.2 Η ΝΕΑ ΣΙΝΑΣΟΣ ΧΤΙΖΕΤΑΙ. 1924

19.3 ΣΙΝΑΣΟΣ. 1924

ΠΙΝΑΚΑΣ 18

Απαλλοτριώσεις εις βάρος ιδιωτών	19.793.553
Αναληφθείσες ανταλλάξιμες εκτάσεις	556.009
Παραχωρηθείσες εκτάσεις του δημοσίου	1.687.165
Αγορασθείσες από ιδιώτες	1.265.944
Δωρηθείσες από ιδιώτες	82.414

ΠΗΓΗ: ΟΙΚ. ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ σελ. 33

Να σημειωθεί ότι οι απαλλοτριώσεις αυτές πραγματοποιήθηκαν κατά το μεγαλύτερο μέρος τους σε βάρος των ιδιοκτητών. Το μέτρο αυτό θεσπίστηκε το Φεβρουάριο του 1923 και ήταν η πιο ριζική προσβολή του θεσμού της έγγειας ιδιοκτησίας στην νεοελληνική ιστορία, με αναστολή συνταγματικής διάταξης. Από τα ποσά που καταβλήθηκαν πρόκειται για δήμευση παρά για απαλλοτρίωση.⁸² Ο φόβος άλλωστε της δημιουργίας προσφυγικού προλεταριάτου, ήταν αυτός για τον οποίο η ΕΑΠ έδωσε μεγαλύτερο βάρος στο να δημιουργήσει ιδιοκτησίες για τους πρόσφυγες.

Στις 12 Σεπτεμβρίου ιδρύεται η Τράπεζα των Προσφύγων από το ελληνικό κράτος, η οποία χορηγεί δάνεια για τους ακόλουθους σκοπούς :

- 1) Στεγαστικό δάνειο. Η τράπεζα είχε στην κατοχή της αστικά ακίνητα, δάση και ιδιοκτησίες μουσουλμάνων που

εγκατέλειψαν τη χώρα με τη συνθήκη της ανταλλαγής πληθυσμών. Δινόταν προτεραιότητα σ' αυτούς που ήθελαν να αγοράσουν τις κατοικίες, ώστε να προωθηθεί η ιδέα της οριστικής αποκατάστασης.

- 2) Δάνειο για επαγγελματική αποκατάσταση. Παραχωρούνταν δάνεια σε μικρούς εμπόρους και βιοτεχνίες για επαγγελματικούς λόγους. Στα έτη 1924 και 1925 δόθηκαν δάνεια 138.000.000 δραχμών σε 21.886 πρόσφυγες για επαγγελματικούς λόγους.⁸³

Ακόμα όμως και στον τομέα που η ΕΑΠ διάλεξε να ριζει το βάρος της στην στέγαση δηλαδή έστω έμμεσα και ανομολόγητα οι πρόσφυγες αποκαθίστανται με κριτήριο την προηγούμενη κοινωνικοοικονομική τους κατάσταση.⁸⁴

«Η εγκαταληφθείσα περιουσία, θέλει παραμείνει εις την διάθεσιν της κυβερνήσεως επί του εδάφους της οποίας αυτή κείται. Ούτως δικαιούται κατ' αρχήν να λάβει εν τη χώρα ένθα μεταναστεύει και δια τα ποσά άτινα τω οφείλονται περιουσίαν ίσης αξίας και της αυτής φύσεως οία η παρ' αυτού εγκαταλειφθήσα».⁸⁵

Κατ' αναλογία είναι φυσικά και η πολιτική οι οποία ακολουθείται από την πλευρά της ΕΑΠ. Μπορεί οι οικισμοί να παρουσιάζουν

ομοιομορφία εσωτερικά, ωστόσο διαφέρουν ο ένας από τον άλλον έστω και ελάχιστα. Άλλου επιπέδου κατοικίας υπάρχουν στην Νίκαια και άλλου στη Νέα Ίωνία, τόσο στην ευρυχωρία και τη λειτουργικότητα όσο και στο ανθρώπινο δυναμικό το οποίο καταλαμβάνει τους ανάλογους χώρους. Οι κοινωνικές δομές της χώρας προέλευσης των προσφύγων επιχειρήθηκε να διατηρηθούν και στη νέα τους πατρίδα. Μπορεί να μην υπήρχε σχετική νομοθεσία έπ' αυτού αλλά αυτό πραγματικά έγινε. Η εκεί κοινωνία αποσπάστηκε και εμφυτεύτηκε στη νέα πόλη αυτούσια, αν και αργότερα αναδομήθηκε και αναδιαστρωματώθηκε. Οι τάξεις αυτές συνλειτουργήσαν σε μια στεγαστική πολιτική με εμφανείς κοινωνικές προεκτάσεις.⁸⁶

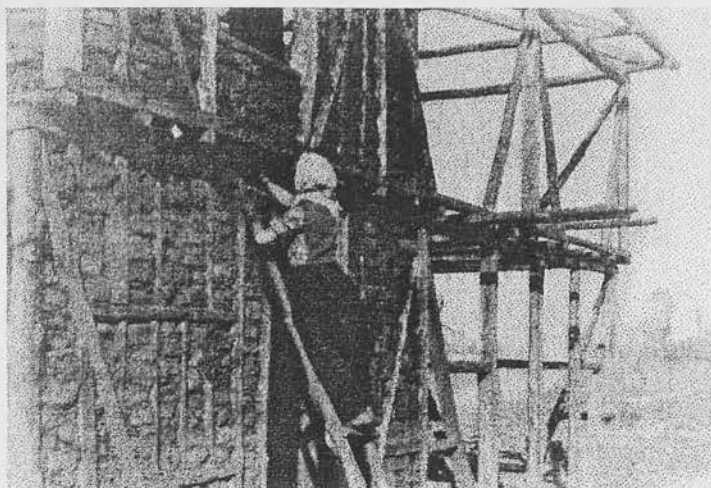
Η οικοδόμησης κατοικιών και επαύλεων για πρόσφυγες από ανώτερα κοινωνικά στρώματα έγινε σε περιοχές σαν τον Ποδονίφτη και τον Υμηττό.

«Τα σπίτια (στον Υμηττό) είναι ανεξάρτητες επαύλεις από πέτρα, με τοίχους χοντρούς όπως συνηθίζεται στην Ελλάδα, και τις ευκολίες που είναι απαραίτητες για κατοικίες αυτής της τάξης» (Eddy 1931 : 125, 126). Το κράτος παραχώρησε γη σε συνεταιρισμούς με τον όρο να οικοδομηθεί μέσα σε ένα χρόνο με δικά τους έξοδα. Πρόκειται για πρόγραμμα φτιαγμένο κυρίως για εύπορες οικογένειες.⁸⁷

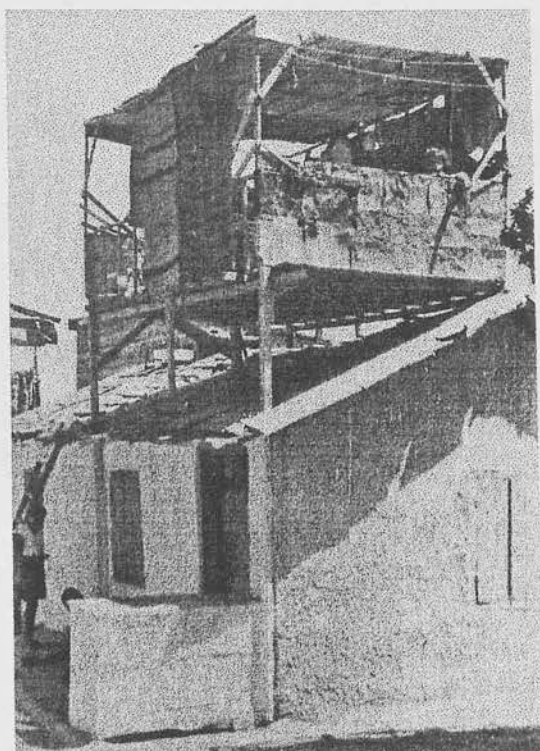
Το παράδειγμα της Νέας Σμύρνης είναι χαρακτηριστικό. Οι πρόσφυγες που την κατοίκησαν περιφρόνησαν την κρατική βοήθεια και

παρέμβαση, συνεταιρίστηκαν και με δικό τους ξεχωριστό δάνειο, χτίσανε κατοικίες υψηλής ποιότητας. Οι Σμυρναίοι πρόσφυγες από ανώτερα κοινωνικά και οικονομικά στρώματα ίδρυσαν επιτροπή το 1923 που απαλλοτρίωσε την περιοχή της σημερινής Νέας Σμύρνης. Το διάταγμα που εκδόθηκε επί κυβέρνησης Πλαστήρα εκδόθηκε το 1924 και εφαρμόστηκε μέσα σε 15 ημέρες. Το 1928 ο Βενιζέλος κάλεσε γαλλική εργολαβική εταιρεία η οποία ανέλαβε την ανοικοδόμηση της περιοχής.⁸⁸ Είναι εμφανής η κρατική υποστήριξη στα υψηλά στρώματα των προσφύγων, οι οποίοι είχαν την οικονομική δυνατότητα να χτίσουν αμιγώς μεσοαστικές συνοικίες.

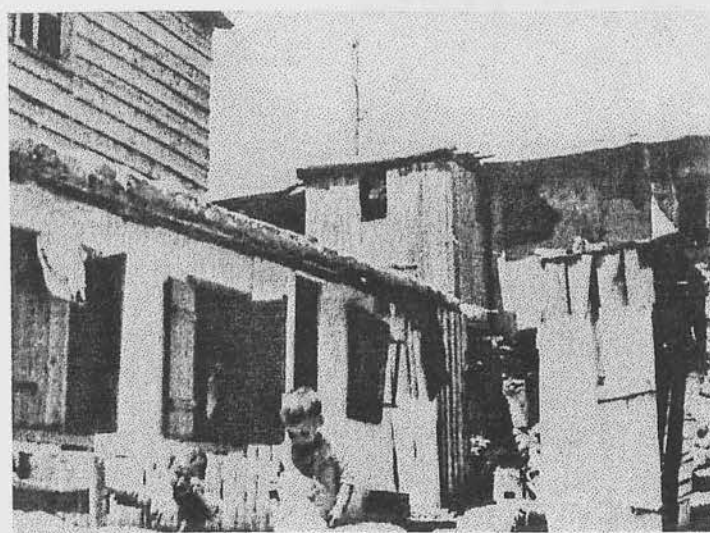
Η περιθωριοποίηση της Νέας Κοκκινιάς (Νίκαιας) δεν αγγίζει τη Νέα Ιωνία και τη Νέα Σμύρνη οι κάτοικοι της οποίας τύχανε άλλης αντιμετώπισης τόσο από το κράτος, όσο και από την κοινωνία.⁸⁹

08.1 ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

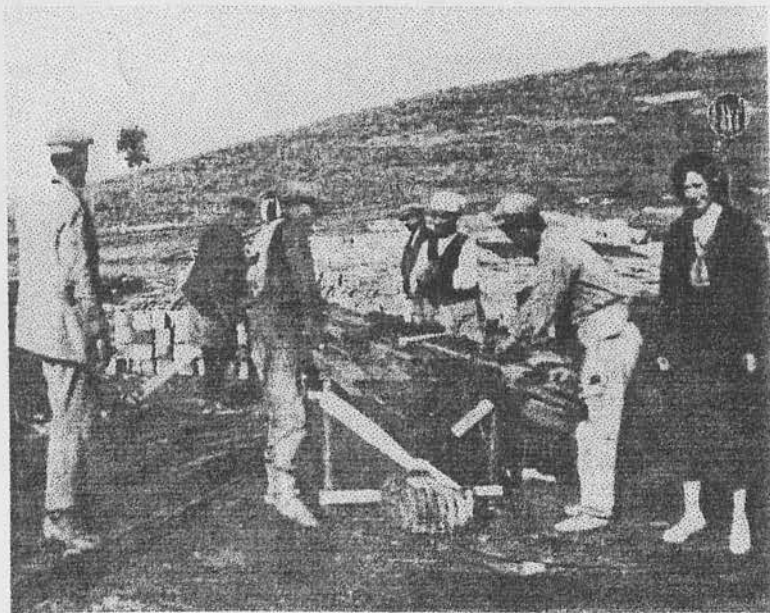
17.3 ΣΠΙΤΙ ΤΟΥ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΥ ΤΗΣ
ΔΡΑΠΕΤΣΩΝΑΣ. 1931-1932

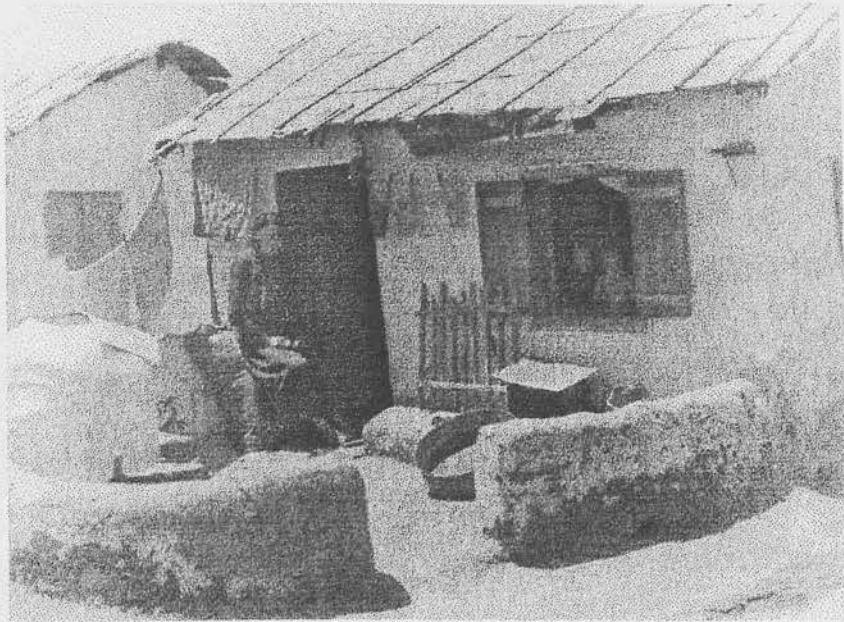
17.2 ΔΡΑΠΕΤΣΩΝΑ 1931-1932

18.2 ΕΙΚΟΝΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΝΕΑ ΣΙΝΑΣΟΣ

18.3 ΝΕΑ ΣΙΝΑΣΟΣ 1924. Η ΑΝΑΓΚΗ ΣΤΕΓΑΣΗΣ ΜΕΙΩΝΕΙ ΤΟ ΧΡΟΝΟ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ

8.2 ΕΙΚΟΝΕΣ ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΡΩΤΕΣ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ

9.2 ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΙ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Η ΑΤΥΠΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Οι πρόσφυγες ήρθαν σε μια χώρα χωρίς το παραμικρό από τα υπάρχοντά τους, με αποτέλεσμα να είναι υποχρεωμένο το κράτος να τους αποκαταστήσει επαγγελματικά. Οι αγρότες πρόσφυγες της Μακεδονίας, της Θράκης και των άλλων περιοχών της ελληνικής περιφέρειας αποκαταστάθηκαν τόσο επαγγελματικά όσο και στεγαστικά κυρίως λόγω της κρατικής παρέμβασης και των ευνοϊκών συνθηκών που συνάντησαν. Δεν συνέβη το ίδιο όμως με τους αστούς πρόσφυγες. Η συντριπτική πλειοψηφία των αστών προσφύγων, που εγκαταστάθηκαν στα μεγάλα αστικά κέντρα προερχόταν από απασχολήσεις όπως το εμπόριο, η βιοτεχνία και άλλων ειδών ελεύθερα επαγγέλματα. Από τους 484.747 αστούς πρόσφυγες οι 430.479 ασκούσαν αστικά επαγγέλματα.⁹⁰

Η βιομηχανία όπως είδαμε ήταν αρχικά σε πολύ κακή κατάσταση, η ανεργία ήταν μεγάλη και πριν την έλευση των προσφύγων στα αστικά κέντρα, ώστε ήταν αδύνατη η απορρόφηση τέτοιου αριθμού ατόμων, υπό τις τότε επικρατούσες συνθήκες. Ακόμη και η κρατική πολιτική και η πολιτική της ΕΑΠ ήταν στην κατεύθυνση ανέγερσης κατοικιών προς αποφυγή δημιουργίας προλεταριάτου και ελάχιστη έως καθόλου σημασία δόθηκε στην δημιουργία συνθηκών τέτοιων ώστε να προαχθεί η απασχόληση και η πάταξη της ανεργίας. «Ο αριθμός τους υπερέβαινε κατά

πολύ τον αριθμό των νέων θέσεων εργασίας, που δημιουργήθηκαν στα αστικά κέντρα» (Λεοντίδου 1989 : 179).

Από ανάγκη ευρέσεως απασχόλησης λοιπόν οι πρόσφυγες έστησαν εμπορικούς πάγκους και ξύλινες παράγκες σε κεντρικούς δρόμους. Η εμφάνιση της άτυπης οικονομίας στα αστικά κέντρα του μεσοπολέμου ήταν αναπόφευκτη, ο μόνος τρόπος να αντιμετωπιστεί το διογκούμενο πρόβλημα της ανεργίας.

Η άτυπη οικονομία υπήρχε σε όλα τα προηγούμενα Ευρωπαϊκά κράτη. Όταν όμως άρχισε να αναπτύσσεται ο καπιταλισμός, η άτυπη οικονομία άρχισε να συρρικνώνεται αφού ο κρατικός σχεδιασμός και οι επενδύσεις έδωσαν ώθηση στα βιομηχανοποιημένα προϊόντα. Στην Ελλάδα όμως η άτυπη οικονομία διογκώθηκε και μάλιστα με κρατική παρέμβαση. Η κυβέρνηση, η Εθνική Τράπεζα και η ΕΑΠ αδυνατώντας να αντιμετωπίσουν την ανεργία υποστήριξαν την άτυπη οικονομία με αποτέλεσμα την ανάπτυξη μικρών επιχειρήσεων, βιοτεχνιών και μικροεπαγγελματιών.⁹¹

Αρχικά η τοπική αυτοδιοίκηση για να χωροθετήσει πιο σωστά αλλά και να επωφεληθεί οικονομικά άρχισε να στήνει παράγκες και περίπτερα ώστε να μπορούν να ασκήσουν πιο σωστά οι πρόσφυγες τα επαγγέλματα αυτά. Κατόπιν η κυβέρνηση καθώς και η ΕΑΠ δίνουν το πολιτικό τους

στίγμα θεσπίζοντας νόμο «Περί παροχής οικονομικής ενισχύσεως εις ομογενείς πρόσφυγας, οργανωμένους εις ομάδας, ως και εις αστικούς συνεταιρισμούς μικροβιομηχάνων και χειροτεχνών», υιοθετώντας δηλαδή την άτυπη οικονομία και κάνοντάς τη κυβερνητική επιλογή.

Η ΕΑΠ τους επιδοτεί με νέα, πιο σύγχρονα εργαλεία για την κατασκευή των προϊόντων τους, ενώ η Εθνική Τράπεζα χορηγεί δάνεια σε συνεταιρισμούς ή ανεξάρτητους μικροεπιχειρηματίες.⁹²

Έτσι ευνοήθηκαν τομείς όπως η ταπητουργία, η αγγειοπλαστική, η κεντητική και διαφόρων ειδών οικοτεχνίες. Επίσης ανεξάρτητοι βιοτέχνες όπως χαλκωματάδες, αργυροχόοι, βυρσοδέψες, πλοιοποιοί καθώς και επεξεργαστές καπνού και κεριού. Η άτυπη οικονομία στηρίχθηκε και στην εξειδίκευση που είχαν πολλοί από τους πρόσφυγες στους τομείς αυτούς. Φέρανε στον ελληνικό χώρο επαγγέλματα και ασχολίες άγνωστα ή ελάχιστα ανεπτυγμένα.

Αυτές οι μικροεπιχειρήσεις, με λιγότερους από 5 εργάτες αποτελούσε το 1930 το 30% της βιομηχανίας, το 67% του εμπορίου και το 69% των υπηρεσιών.⁹³

Ιδιαίτερη αναφορά πρέπει να γίνει για την άτυπη οικονομία στο χώρο των οικοδομών και οικοδομικών υλικών. Οι κλάδοι αυτοί ήταν πάντοτε επιρρεπής στην δημιουργία άτυπης οικονομίας, καθώς η

οικοδόμηση των μεγάλων αστικών κέντρων περνούσε από περιόδους έξαρσης και ηρεμίας με αποτέλεσμα να επαγγέλματα αυτά να είναι εποχιακά και συγκυριακά. Το 1930 στην Ελλάδα μόνο το 11,4% των μονάδων των οικοδομικών επιχειρήσεων διέθετε μηχανικές εγκαταστάσεις.⁹⁴

Στο χώρο της δόμησης η άτυπη οικονομία είχε πολύ πιο έντονη παρουσία καθώς οι οικοδομικές επιχειρήσεις ήταν ελάχιστες και την οικοδόμηση αναλάμβαναν μικροεργολάβοι. Οι εργοδότες – ιδιοκτήτες αναλάμβαναν την παροχή των υλικών και οι μικροεργολάβοι παρείχαν αποκλειστικά και μόνο την εργασία. (φατούρα).⁹⁵ Τόσο η φατούρα λοιπόν όσο και οι μάντρες, παντοπωλεία οικοδομικών υλικών, γνώρισαν μεγάλη άνθηση την εποχή εκείνη λόγω και της αυξημένης οικοδόμησης για τις στεγαστικές ανάγκες των προσφύγων.

Στην Ελλάδα η άτυπη οικονομία υπήρξε πάντοτε κυρίως λόγω της ανικανότητας του καπιταλισμού να ενσωματώσει κάποιους εργατικούς κλάδους. Από το 1922 και μετά όμως δεν πρόκειται για επιμονή κάποιων κλάδων να ενταχθούν στον καπιταλισμό, αλλά για μια ιδιαίτερη, ελληνική, καπιταλιστική ανάπτυξη. Κι αυτό γιατί η πολιτική κατεύθυνση της ελληνικής κυβέρνησης και της ΕΑΠ ήταν στο να υποστηρίξουν την άτυπη οικονομία. Οι λόγοι που συνέβη η κρατική παρέμβαση ήταν φυσικά

πολιτικοί. Καταφέρανε να κρατήσουν το επίπεδο της ανεργίας χαμηλό και να αποτρέψουν τους πρόσφυγες να επαναστατήσουν και να τεθούν σε εργασιακό περιθώριο.⁹⁶

Η άτυπη οικονομία μπόρεσε λοιπόν να αποτρέψει μια ενδεχόμενη οικονομικοκοινωνική κρίση στις τάξεις, των προσφύγων. Τους έδωσε οικονομικούς πόρους, αλλά και κατόρθωσε να υποστηρίξει την κοινωνική τους ένταξη στα μεσοπολεμικά αστικά κέντρα. Όμως από το 1925 και μετά η εθνική τράπεζα ελαττώνει τις πιστώσεις λόγω έλλειψης χρημάτων ή και γιατί προσπαθεί να αποτρέψει την περαιτέρω ανάπτυξη των μικρών βιοτεχνικών μονάδων που είχαν δημιουργηθεί στους κύκλους της άτυπης οικονομίας.⁹⁷

Η ανικανότητα λοιπόν του κράτους στο να βρει τρόπο να εντάξει τους αστούς πρόσφυγες σε ένα εργασιακό πρόγραμμα, έπαψε από δική τους πρωτοβουλία. Οι ίδιοι «ανακάλυψαν» την απασχόληση σε τομείς της άτυπης οικονομίας προτρέποντας το κράτος να κάνει την πρωτοβουλία τους πολιτική επιλογή. Η άτυπη οικονομία στήριξε την ελληνική οικονομία στα δύσκολα μεσοπολεμικά χρόνια και η έκρηξη όπως και η παύση της οφειλόταν σε κρατικές παρεμβάσεις. Δεν επρόκειτο για προκαπιταλιστικές μορφές εργασίας, αλλά για ένα πλαίσιο που γνώρισε εφαρμογή στον περιφερειακό καπιταλισμό, σε χώρες με παρόμοιες της Ελλάδος συνθήκες.

Η ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΗ, ΕΘΝΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

Η έλευση των προσφύγων συνοδεύτηκε από οικονομικά οφέλη για την Ελλάδα, τα οποία αποδεικνύονται με πίνακες και αριθμούς. Όμως η προσφορά των ξεριζωμένων αυτών ανθρώπων έχει προεκτάσεις και σε άλλους τομείς, στους οποίους οι αριθμοί δεν δείχνουν τίποτα, όμως τα αδιάσειστα επιχειρήματα αποδεικνύουν την πραγματικότητα.

Τα δημογραφικά οφέλη συνοψίζονται στο γεγονός ότι η πυκνότητα του πληθυσμού στην απογραφή του 1920 ήταν 37 κάτοικοι ανά km² ενώ κατά την απογραφή του 1928 αυξήθηκε στους 49 κατοίκους ανά km², και αυτό παρά την ελάττωση της έκτασης της χώρας λόγω των απωλειών της Ανατολικής Θράκης και των νησιών Ίμβρου και Τενέδου.

Σαφώς η ανακατάταξη των δημογραφικών μεγεθών είχε και επιρροές στην πολιτική, οι οποίες όμως αναλύονται σε ξεχωριστό κεφάλαιο.⁹⁸

Όσο αφορά τα εθνολογικά οφέλη που αποκόμισε η Ελλάδα ο πιο κάτω πίνακας δείχνει την ανατροπή της υπάρχουσας, δυσμενούς για τα εθνικά συμφέροντα, κατάστασης :

	1920		1928	
	Πληθυσμός	%	Πληθυσμός	%
ΕΛΛΗΝΕΣ	4.470.000	80,75	5.822.000	93,83
ΤΟΥΡΚΟΙ	770.000	13,91	103.000	1,66
ΒΟΥΛΓΑΡΟΙ	139.000	2,51	82.000	1,32
ΑΛΒΑΝΟΙ	18.000	0,32	20.000	0,32
ΙΣΡΑΗΛΙΤΕΣ	65.000	1,17	70.000	1,13
ΑΡΜΕΝΙΟΙ	1.000	0,02	35.000	0,56
ΞΕΝΟΙ ΥΠΗΚΟΟΙ	73.000	1,32	73.000	1,18

ΠΗΓΗ: ΟΙΚ. ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ σελ. 44

Το ελληνικό στοιχείο τόσο λόγω της εγκατάστασης των προσφύγων όσο και εξαιτίας των συνθηκών του Νείγυ και της Λοζάννης έφτασε το 94% του συνολικού πληθυσμού της χώρας. Επίσης οι άνθρωποι που εγκαταστάθηκαν κοντά στα βόρεια σύνορα, έπαιζαν και το ρόλο των ακριτών, αφού θέλοντας να διαφυλάξουν την προσωπική τους περιουσία, φύλασσαν συγχρόνως και τα σύνορα της πατρίδας. Μιας χώρας με αποδεκατισμένο από τους συνεχόμενους πολέμους στρατό, που ήταν αδύνατο να διατηρήσει τα νεοδιαμορφωμένα της σύνορα.⁹⁹

Τα κοινωνικά οφέλη από την έλευση των προσφύγων είναι ιδιαίτερος σημαντικά. Στην περιφέρεια, η οποία είχε αγροτικό χαρακτήρα, η ανάγκη να βρεθούν αγροτεμάχια στα οποία θα μπορούσαν να καλλιεργήσουν οι πρόσφυγες, διαλύθηκαν τα τσιφλίκια ώστε να τεμαχιστούν και να μοιραστούν. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να επωφεληθούν και οι γηγενείς αγρότες, οι οποίοι νοίκιαζαν υπό συνθήκες στυγνής εκμετάλλευσης τα αγροτεμάχια για να ζήσουν. Η κοινωνία των αγροτών αναδιαρθρώθηκε

και επαναπροσδιορίστηκε, υπήρξε μια μορφή εδραίωσης της δημοκρατίας στην περιφέρεια, στην οποία ο μικροϊδιοκτήτης πρόσφυγας, έδωσε νέα πνοή. Στις αστικές πόλεις ο ρακένδυτος πρόσφυγας κατάφερε να αναστηλωθεί κάτω από δύσκολες συνθήκες, και να γίνει παραγωγικό και χρήσιμο μέλος της κοινωνίας. Αύξησε την παραγωγή τόσο στην τυπική όσο και στην άτυπη οικονομία, δημιούργησε θέσεις εργασίας και συνέβαλε στην αστικοποίηση της Ελλάδας.

Ο πολιτισμός και η μόρφωση που έφεραν και εισήγαγαν στον ελληνικό χώρο οι πρόσφυγες, άλλαξαν τα δεδομένα. Οι «εξ'ημάς ανατολής» Έλληνες διακρινόταν για την έφεση την οποία είχαν στα ελληνικά γράμματα. Δαπανούσαν αρκετά χρήματα για να παρέχουν ελληνική παιδεία, ώστε να διατηρήσουν τα ήθη και τα έθιμά τους, διατηρώντας εκπαιδευτήρια στην Μικρά Ασία. Οι σχολές αυτές, ο αριθμός των οποίων υπολογίζεται στις 2.000, παρείχαν μέση και κατώτερη εκπαίδευση ενώ στις τελευταίες τάξεις το επίπεδο έφτανε αυτό του Πανεπιστημίου. Οι πιο ονομαστές από αυτές ήταν : Η Μεγάλη του Γένους Σχολή στην Κωνσταντινούπολη, η Ευαγγελική Σχολή Σμύρνης, το «Φροντιστήριο Τραπεζούντας», το γυμνάσιο της Ανδρανούπολης και τέλος τα Ζαρίδεια εκπαιδευτήρια στην Φιλιπούπολη.¹⁰⁰ Οι σχολές αυτές προσέφεραν ονομαστούς πανεπιστημιακούς και ανθρώπους των γραμμάτων

και των τεχνών στην ελληνική παιδεία. Ακόμη οι πρόσφυγες μεταφέρανε τόσο τεχνοτροπίες και τεχνικές, νέες οι περισσότερες για την Ελλάδα, όσο και την ιδιαίτερη μουσική τους, η οποία αξίζει ειδικής αναφοράς.

Η μουσική των χαμένων πατρίδων

Τα τραγούδια αυτά τα οποία μεταφέρθηκαν στην Ελλάδα στις καρδιές των προσφύγων, τραγούδια με μελωδική ποικιλία, με πηγαία γνησιότητα, με ρυθμούς ανατρεπτικούς, ήταν αυτά τα οποία άκουγαν οι μικρασιάτες στα πανηγύρια, στις γιορτές και στις δικές τους πολιτιστικές εκδηλώσεις. Δεν πρόκειται για τραγούδια ενός υπόδουλου λαού. Πρόκειται κυρίως για ερωτικά (σεβνταλίδια) τραγούδια καθώς και τραγούδια χαράς και εορτών. Έχουν κατηγορηθεί πολλές φορές ότι αποτελούνται από ανατολίτικα ακούσματα τα οποία ουδεμία σχέση έχουν με τα παραδοσιακά δημοτικά τραγούδια.¹⁰¹

Όμως στην αρχαία Ιωνία ήταν που δημιουργήθηκε πριν 2700 χρόνια η «ιάστι αρμονία», η οποία κατέκτησε την Αθήνα καθώς και όλο τον τότε γνωστό κόσμο με παραδοσιακά ακούσματά της και το πρωτοποριακό της μέτρο. Τρεις αιώνες αργότερα ο Μέγας Αλέξανδρος μετέφερε την μουσική αυτή έως τον Ινδό ποταμό. Στη συνέχεια ο χριστιανισμός χρησιμοποιεί τη

μουσική αυτή ώστε να δημιουργήσει τη μουσική των ψαλμών τη βυζαντινή μουσική, σημαντικότερο κομμάτι της τέχνης στην εποχή της. Σημασία επίσης έχει το γεγονός ότι το πρώτο βιβλίο το οποίο εκδόθηκε στα ελληνικά με τις σύγχρονες νότες, τυπώθηκε στη Σμύρνη το 1850.¹⁰²

Η μουσική αυτή, μεταφέρθηκε λοιπόν με τον ερχομό τους και στην Ελλάδα όπου αποτέλεσε ένα σημείο σύγκλισης των «αδελφών» από τις απέναντι ακτές του Αιγαίου. Είχε μεγάλη απήχηση στις λαϊκές τάξεις, όπου δημιουργήθηκαν τα ταβερνάκια με την ζωντανή μουσική και από όπου πολλοί μεγάλοι οργανοπαίκτες και τραγουδιστές έχουν προέλθει.

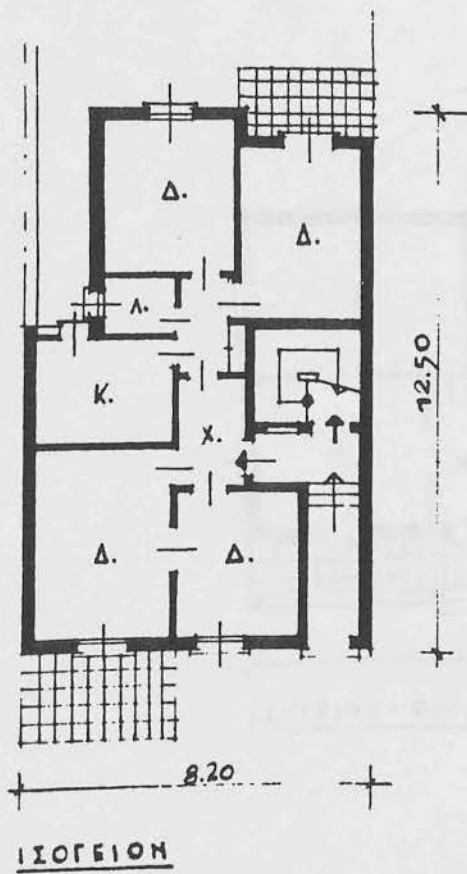
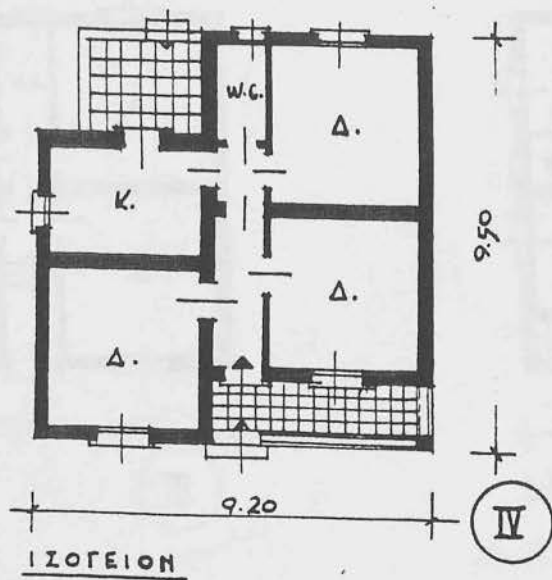
Τα όργανα που συνόδευαν τα τραγούδια αυτά ήταν το βιολί, το ούτι και το κανονάκι ή το σαντούρι. Ειδικά το σαντούρι διαδόθηκε ιδιαίτερα στην Ελλάδα από τους Μικρασιάτες. Ακόμη η κιθάρα, το μαντολίνο, τα σάζια (έγχορδο), το κλαρίνο, το φλάουτο, το τουμπελέκι, το ντέφι. Ένα ιδιαίτερο όργανο ήταν επίσης η κόψα, απόγονος της βυζαντινής πανδούριδος (ταμπουρά) και συγγενικό με το μπουζούκι όργανο.¹⁰³

Η μουσική αυτή εξακολουθεί να υπάρχει και σήμερα, μια εξέλιξη της είναι το ρεμπέτικο, στην καθαυτή της μορφή, έτσι ώστε να θυμίζει τις χαμένες πατρίδες, να ξυπνά την νοσταλγία για τη Σμύρνη, το Αϊβαλί, τον Βόσπορο, τον Πόντο, την Καππαδοκία.

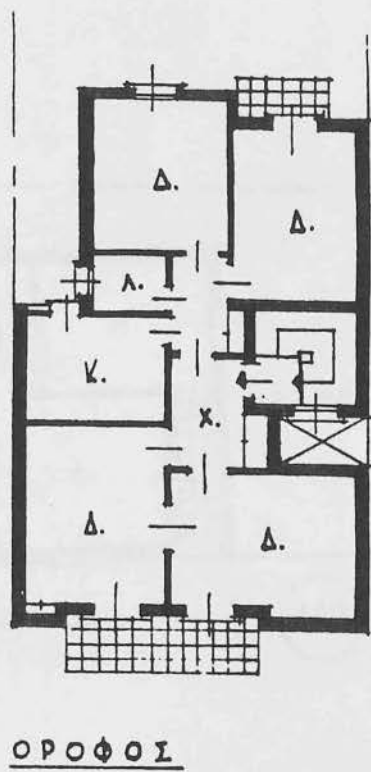
ΚΑΤΟΨΕΙΣ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΩΝ ΚΤΙΣΜΑΤΩΝ ΑΠΟ
ΤΟ ΣΤΕΓΑΣΤΙΚΟ ΦΑΚΕΛΟ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΡΟΝΟΙΑΣ

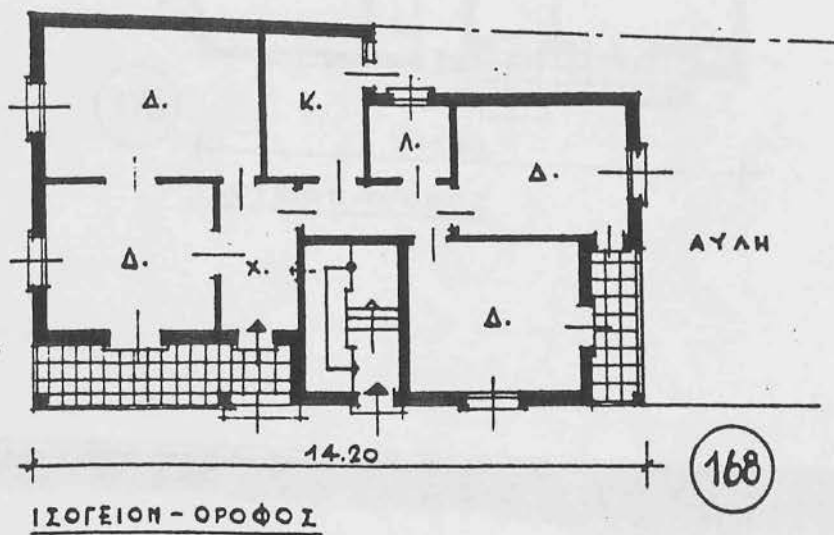
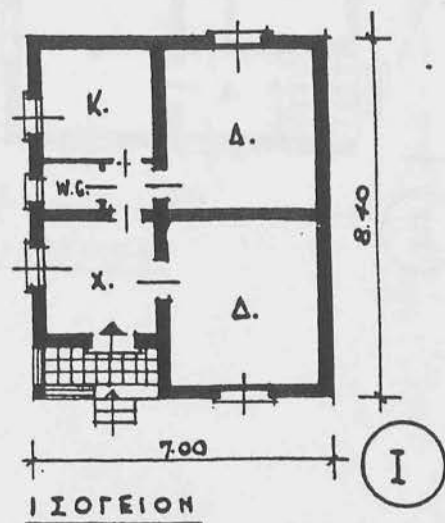
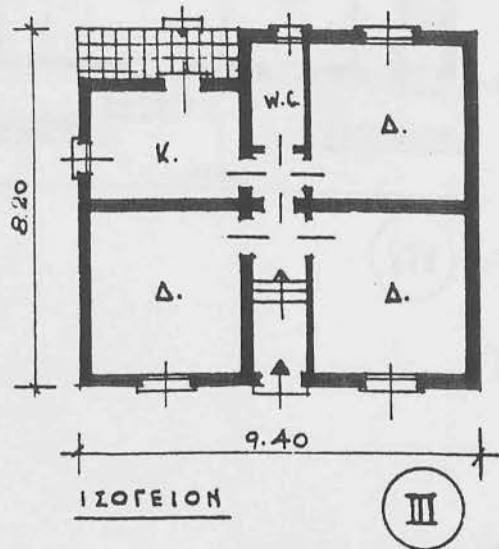

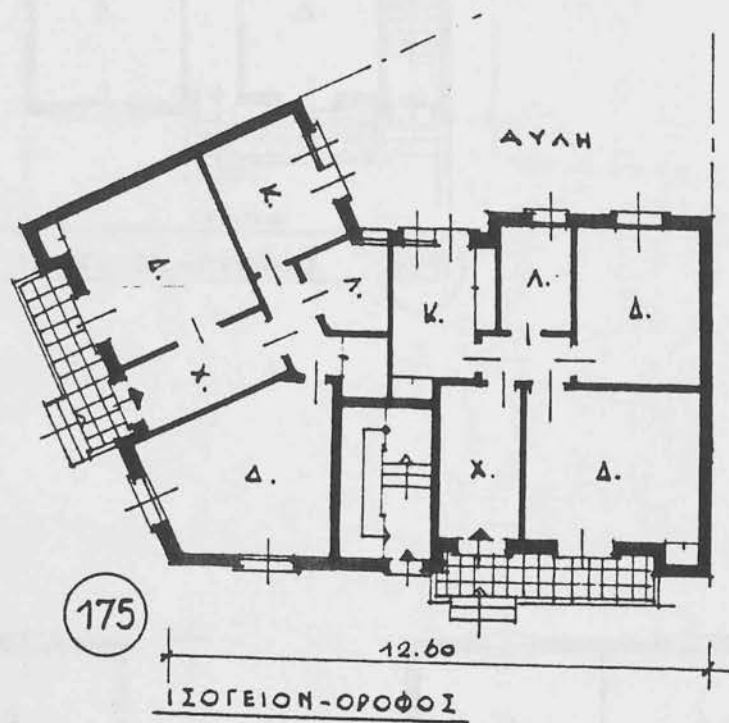
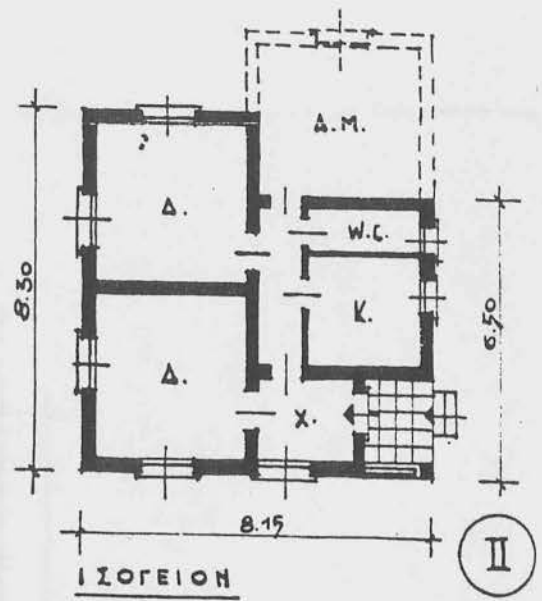
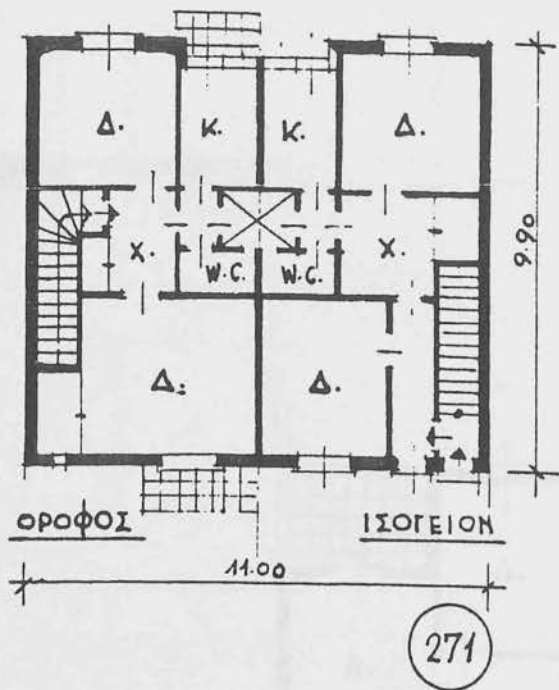
32

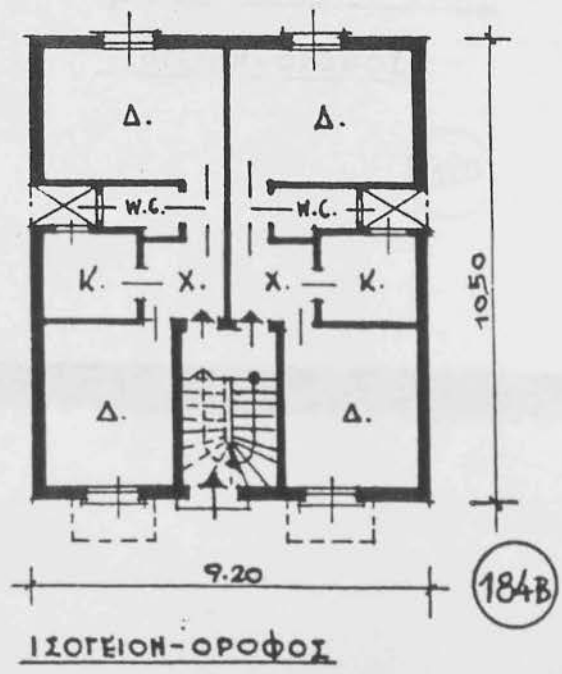
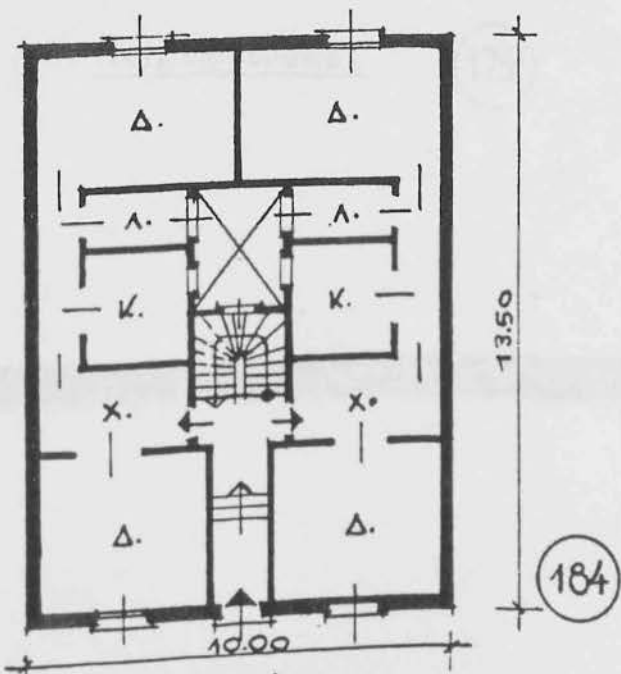
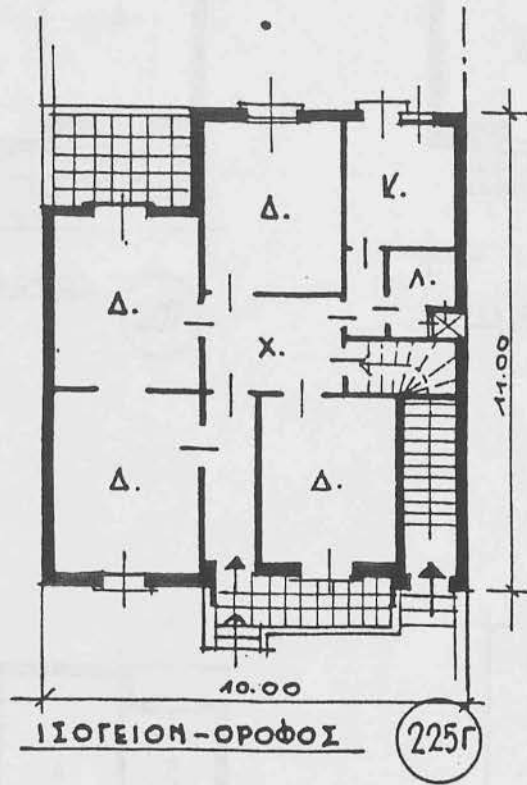

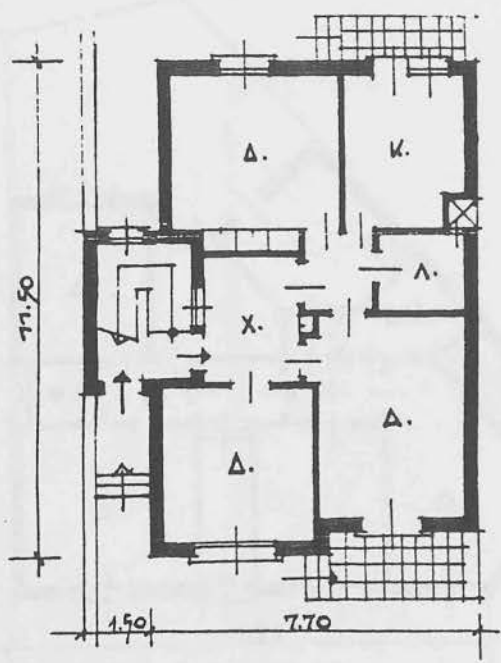

ΑΥΛΗ

168

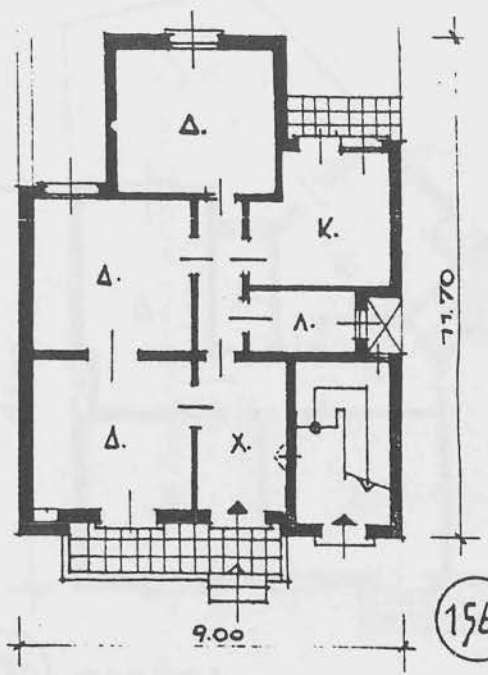

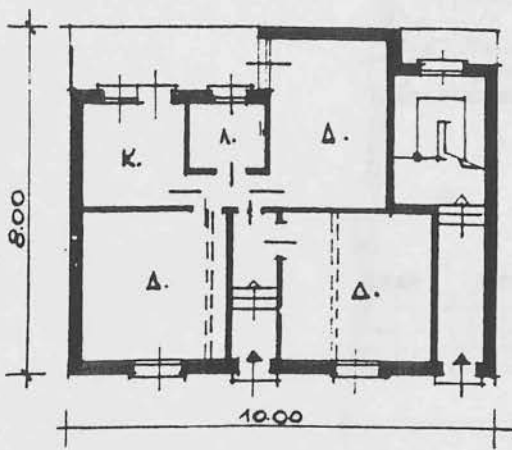
ΙΣΟΓΕΙΟΝ - ΟΡΟΦΟΣ

207

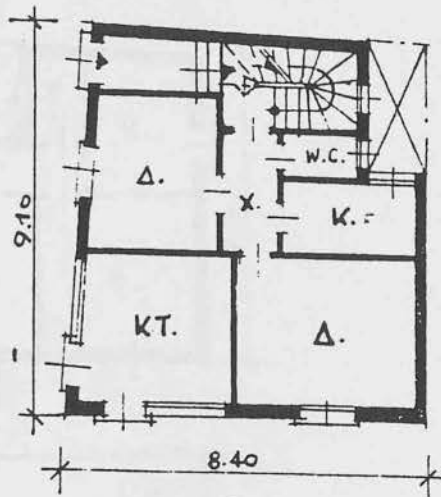
ΙΣΟΓΕΙΟΝ - ΟΡΟΦΟΣ

156A

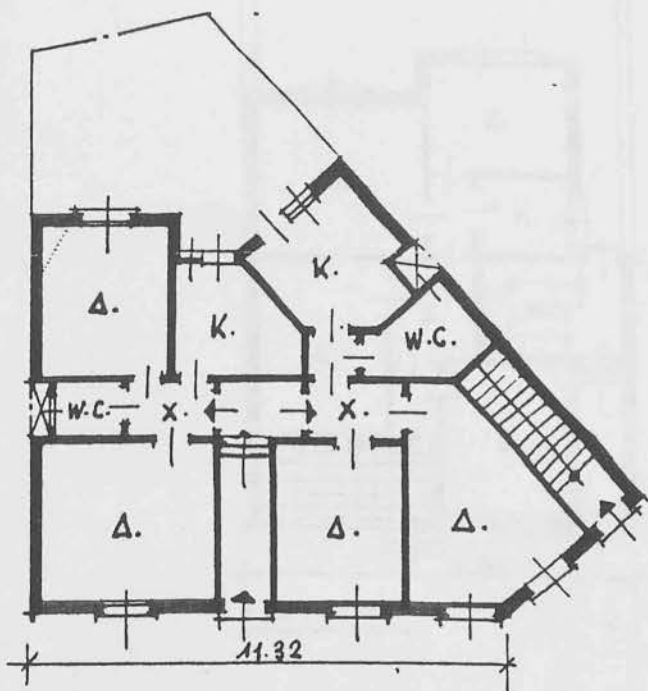
ΙΣΟΓΕΙΟΝ - ΟΡΟΦΟΣ

173A

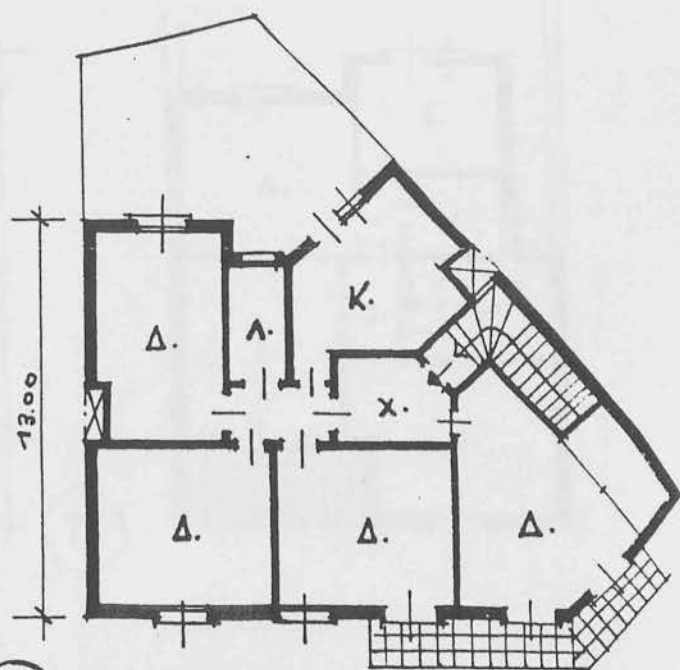

ΙΣΟΓΕΙΟΝ - ΟΡΟΦΟΣ

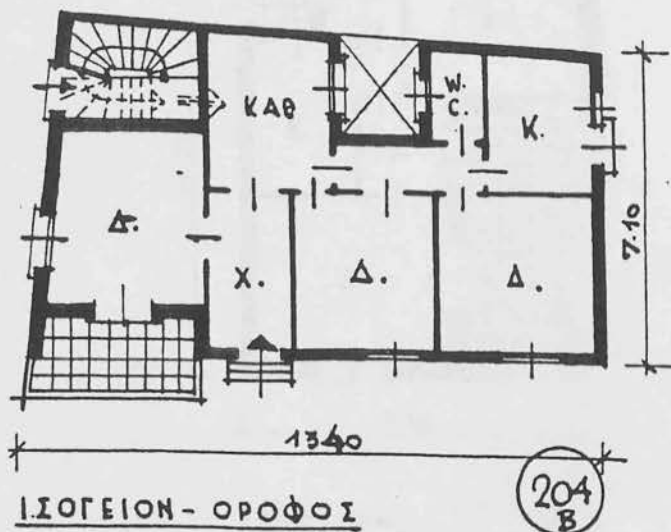
320

ΙΣΟΓΕΙΟΝ

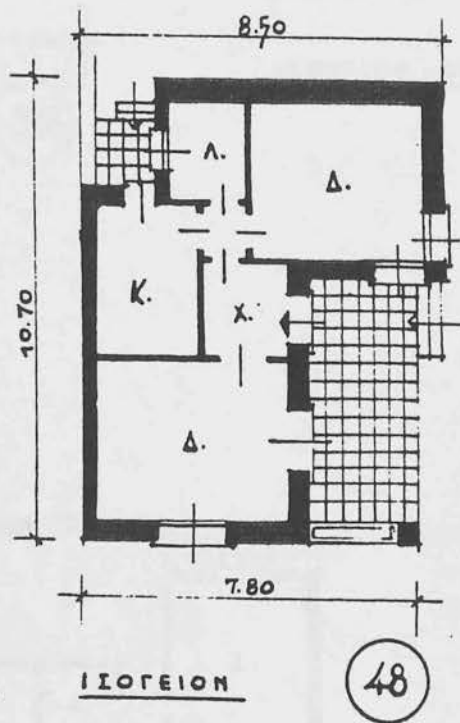
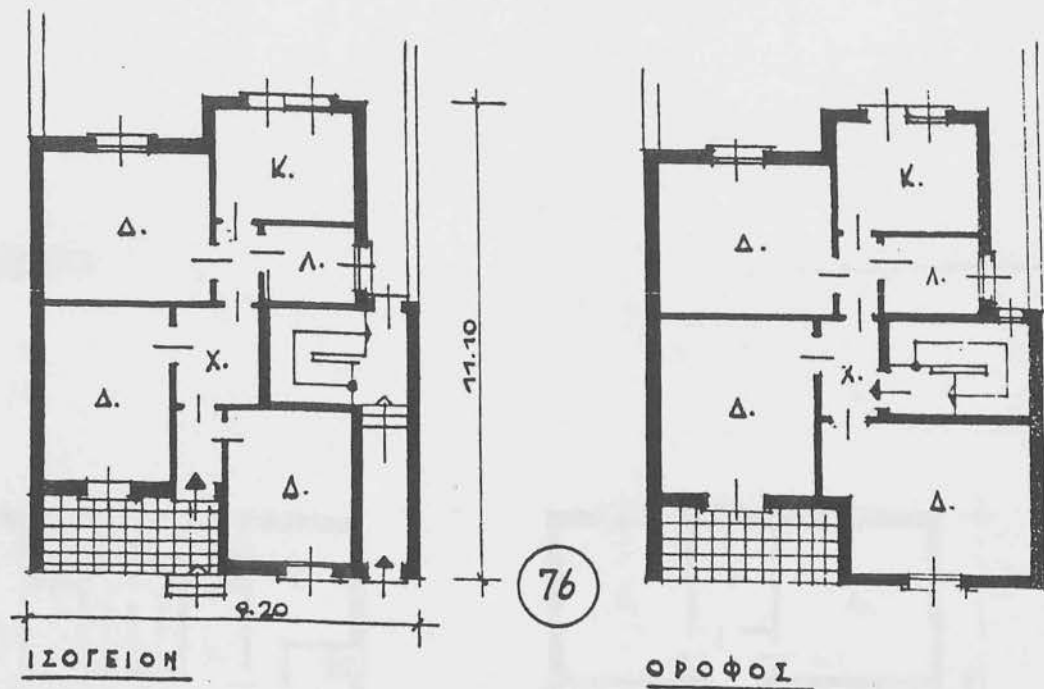

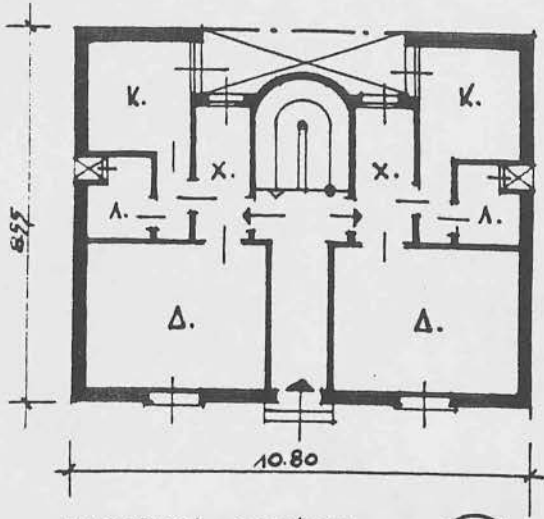
330 ΟΡΟΦΟΣ

ΙΣΟΓΕΙΟΝ - ΟΡΟΦΟΣ

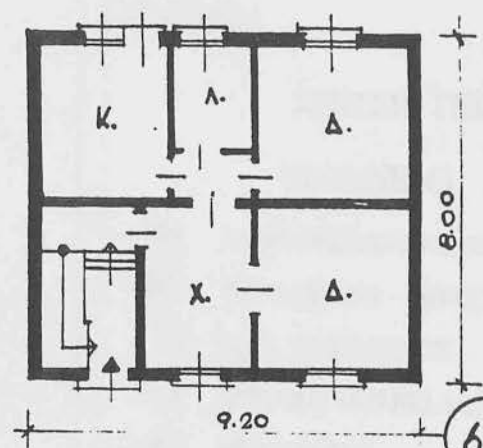
204
B

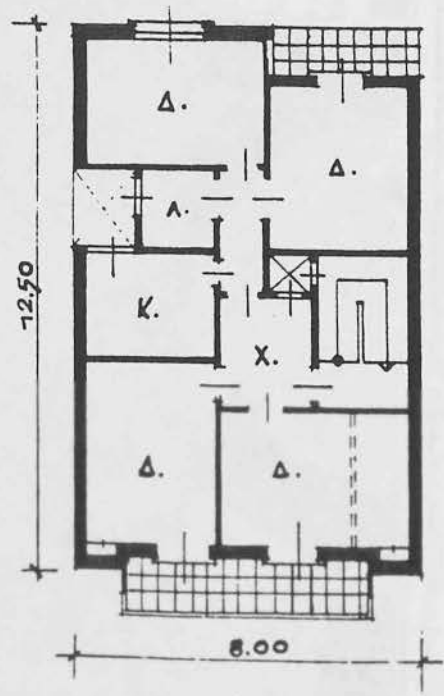
ΙΣΟΓΕΙΟΝ - ΟΡΟΦΟΣ

328

ΙΣΟΓΕΙΟΝ - ΟΡΟΦΟΣ :

62

ΟΡΟΦΟΣ - ΙΣΟΓΕΙΟΝ

248

ΧΑΡΤΗΣ 4.

ΧΡΗΣΕΙΣ ΓΗΣ

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- ΛΙΜΕΝΙΚΕΣ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ
- ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ - ΒΙΟΤΕΧΝΙΑ
- Ν.Ε.Ζ. ΠΕΡΑΜΑΤΟΣ
- ΕΓΚ/ΣΕΙΣ ΠΕΤΡΕΛΑΙΟΕΙΔΩΝ
- ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ
- ΧΟΝΔΡΕΜΠΟΡΙΟ
- ΙΔΙΑΙΤΕΡΕΣ ΧΡΗΣΕΙΣ
- ΠΡΑΣΙΝΟ (ΥΦ/ΝΟ - ΧΑΡΑΚΤ/ΝΟ)
- ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΣ
- ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΑ
- ΚΕΝΤΡΟ ΔΗΜΟΥ
- ΥΠΕΡΤΟΠΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΔΗΜΟΥ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΧΑΡΤΗ

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΓΕΩΓΡΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΑΝΑΦΟΡΑΣ
 ΕΛΛΕΙΨΟΕΙΔΕΣ GRS 80
 (α = 6378137 β = 1/2982572238)
 ΕΓΚΑΡΣΙΑ ΜΕΡΚΑΤΟΡΙΚΗ ΠΡΟΒΟΛΗ
 ΚΕΝΤΡΙΚΟΣ ΜΕΣ/ΝΟΣ 24 κα = 0.999600
 ΣΤΟΝ ΜΕΣ/ΝΟ ΑΝΑΦΟΡΑΣ Χ = 600000
 ΠΛΑΤΟΣ ΑΝΑΦΟΡΑΣ 00 00 00
 ΜΕΤΡΟ ΓΡΑΜΜΙΚΗΣ ΠΑΡ/ΣΗΣ (κ) ΣΤΟ
 κ.φ. : 0.999679

ΚΑΙΜΑΚΑ 1 : 15000

ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 1996

ΤΟΠΙΚΟ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
 ΔΗΜΟΥ ΠΕΡΑΜΑΤΟΣ

ΧΑΡΤΗΣ 14.
ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΣ
(ΥΠΑΡΧΟΥΣΑ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ)
ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- ▲ ΝΗΣΙΑΓΩΓΕΙΑ
- ▲ ΔΗΜΟΤΙΚΑ
- ▲ ΓΥΜΝΑΣΙΑ
- ▲ ΛΥΚΕΙΑ
- ▲ ΤΕΛ -ΤΕΣ
- ▲ ΕΙΔΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ
- ΒΡΕΦ/ΚΟΣ - ΠΑΙΔΙΚΟΣ ΣΤΑΘΜΟΣ
- ΚΑΠΗ
- ΚΕΝΤΡΟ ΜΕΡΙΜΝΑΣ ΟΙΚ/ΝΙΑΣ & ΠΑΙΔΙΟΥ
- ΚΕ.Φ.Ο.
- ★ ΙΚΑ /ΣΤΑΘΜΟΣ ΠΡΩΤΩΝ ΒΟΗΘΕΙΩ
- ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ
- ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΦΙΛΑΡΜΟΝΙΚΗ
- ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΣ
- ΔΗΜΑΡΧΕΙΟ
- ⊕ ΕΚΚΛΗΣΙΑ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΧΑΡΤΗ

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΓΕΩΓΡΦΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΑΝΑΦΟΡΑΣ
 ΕΛΛΕΥΘΕΙΔΕΣ 05 89
 (α - 6378137 β - 1/2882572236)
 ΕΓΚΑΡΣΙΑ ΜΕΡΚΑΤΟΡΙΚΗ ΠΡΟΒΟΛΗ
 ΚΕΝΤΡΙΚΟΣ ΜΕΣ/ΝΟΣ 24 εκ - 0.989600
 ΣΤΟΝ ΜΕΣ/ΝΟ ΑΝΑΦΟΡΑΣ Χ - 500000
 ΠΛΑΤΟΣ ΑΝΑΦΟΡΑΣ 00 00 00
 ΜΕΤΡΟ ΓΡΑΜΜΙΚΗΣ ΠΑΡΑΛΗΣ (α) ΣΤΟ
 κ.β. : 0.989678

ΚΛΙΜΑΚΑ 1 : 15000

ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 1996

ΤΟ ΠΕΡΑΜΑ

Συνοπτική Ιστορία του Περάματος

Το Πέραμα βρίσκεται στο νότιο δυτικό άκρο του νομού Αττικής και είναι τοποθετημένο στις παρυφές του όρου Αιγάλεω. Συνορεύει βόρεια με το Δήμο Χαϊδαρίου, ανατολικά με το Δήμο Κερατσινίου ενώ νότια βρέχεται από τον όρμο Κερατσινίου και δυτικά από τα νερά του στενού της Σαλαμίνας. Διοικητικά ανήκει στο νομαρχιακό διαμέρισμα Αθήνας – Πειραιά. Απόχει από το κέντρο της Αθήνας 14,7 χιλιόμετρα.

Αναγνωρίστηκε ως δήμος το 1963 με την προαγωγή της ομώνυμης κοινότητας που είχε συσταθεί το 1935 με την απόσπασή της από το Δήμο Πειραιά.¹⁰⁴ Για την αρχαία περίοδο του Περάματος οι πληροφορίες είναι ελάχιστες. Οι οποίες αναφορές υπάρχουν, σκόρπιες σε διάφορα κείμενα, δεν αναφέρονται απ' ευθείας στην περιοχή του Περάματος, αλλά σχετίζονται με την Σαλαμίνα και τη γνωστή ναυμαχία που έλαβε χώρα το 480 π.Χ. Η περιοχή της ναυμαχίας ερίζετε μεταξύ των περιοχών από την Ψυτάλλεια ως το Πέραμα και το σημερινό πολεμικό ναύσταθμο. Επίσης υπάρχει διχογνωμία ως προς τη θέση του θρόνου του Ξέρξη, για την παρακολούθηση της ναυμαχίας, όπου τοποθετείται στην περιοχή του Ν. Ικονίου.

Το Πέραμα, σύμφωνα με χάρτη του 1638, τοποθετείται στην περιοχή της αρχαίας Αμφιάλης. Το τοπωνύμιο αυτό χρησιμοποιήθηκε κατά το 1924 για να δηλώσει το ακρωτήριο του Περάματος, πριν τελικά ονομαστεί έτσι η ομώνυμη περιοχή του Κερατσινίου. Η σημερινή ονομασία της περιοχής προέρχεται από τη θέση της καθώς αποτελεί πέρασμα προς το νησί της Σαλαμίνας.¹⁰⁵

Μέχρι το 1920 η περιοχή δεν κατοικούνταν και καλυπτόταν από πυκνό πευκοδάσος ενώ ανήκε στην περιουσία της μονής Κλειστών. Στην απογραφή του 1918 καταγράφονται 4 κάτοικοι ενώ σε εκείνη του 1920 καταγράφονται 22 κάτοικοι νησιώτες και Μανιάτες στην καταγωγή οι οποίοι επαγγέλονται ψαράδες και ναυπηγοξυλουργοί. Το 1926 μεταφέρονται τα καρνάγια από τον Άγιο Διονύσιο του Πειραιά καθώς και μετακινούνται από την Καλαμάτα όπου είχαν εγκατασταθεί προσωρινά πρόσφυγες από το Φανάρι της Κωνσταντινούπολης. Ως αποτέλεσμα δημιουργείται ένας πρώτος οικισμός από παραπήγματα κατά μήκος της παραλιακής ζώνης. Το 1930 εγκαθίστανται στο δυτικό άκρο της περιοχής, σε προκατασκευασμένα και ομοιόμορφα κτίσματα από σανίδες αμιαντοτσιμέντου, σε οικισμό του Υπ. Κοινωνικής Πρόνοιας, 150 οικογένειες (500 άτομα περίπου) Μικρασιατών και Ποντίων προσφύγων. Τα λεγόμενα «Γερμανικά» ο πρώτος οργανωμένος και ομοιόμορφος οικισμός

του Περάματος, κτίσματα του οποίου διατηρούνται και ως τις μέρες μας. Η έκταση αυτή ήταν σήμερα οριοθετείται βόρεια από την Ηπείρου και Βενιζέλου, νότια μέχρι τη θάλασσα, ανατολικά μέχρι την Καραολή Δημητρίου και δυτικά ως το ναύσταθμο και το νεκροταφείο.

Το 1930 η κυριότητα της περιοχής του Περάματος μεταβιβάζεται στον Οργανισμό Διοίκησης Εκκλησιαστικής Περιουσίας (ΟΔΕΠ) εκτός από την παραλιακή ζώνη η οποία εκχωρείται από το τότε Υπουργείο Στρατιωτικών στον Οργανισμό Λιμένος Πειραιώς (ΟΛΠ).¹⁰⁶ Από τη χρονιά εκείνη και μετά παραχωρούνται εκτάσεις και δημιουργούνται οι πρώτες εγκαταστάσεις της ναυπηγοεπισκευαστικής ζώνης.

Το 1936 κατασκευάζεται ο ηλεκτρικός σιδηρόδρομος (ανενεργός σήμερα) από την ΕΗΣ ο οποίος εξυπηρετούσε κυρίως τις ανάγκες σύνδεσης του ναυστάθμου και του Πειραιά στον τομέα των μεταφορών. Ταυτόχρονα εγκαθίστανται οι πρώτες μεγάλες εταιρείες πετρελαιοειδών. SHELL, BP) λόγω της χαμηλής αξίας της γης στην περιοχή και της μικρής απόστασης από το λιμάνι του Πειραιά. Η τότε κοινότητα του Περάματος προσαρτάται στο δήμο Κερατσινίου και η περιοχή αρχίζει να υποβαθμίζεται από τη συγκέντρωση βαριάς βιομηχανίας.¹⁰⁷ Κατά τη δεκαετία του '30 υπήρχαν σχέδια τουριστικής ανάπτυξης και εκμετάλλευσης της ομορφιάς του τοπίου τα οποία όμως δεν ευοδώθηκαν.

Η ανάπτυξη της βαριάς βιομηχανίας επιβάρυνε το τοπίο τόσο άμεσα όσο και έμμεσα : ακολούθησε μια μακρά περίοδος συνεχόμενων καταπατήσεων και αυθαίρετων κατοικιών. Στην περίοδο αυτή καθαιρέθηκαν και 125 περίπου παραπήγματα στην παραλιακή ζώνη.¹⁰⁸ Από το 1940 έως το 1948 η περιοχή αποφιλώνεται τόσο από τους Γερμανούς κατακτητές όσο και από τους ίδιους τους κατοίκους, με αποτέλεσμα να χαθεί η φυσική της ομορφιά. Αυτοί οι οποίοι καταπατούσαν την παραλία φυσικά είχαν δημιουργήσει έναν οικισμό που είχε δημιουργηθεί με καταπάτηση.

Ο ΟΔΕΠ παίζοντας το ρόλο του εμπόρου γης τεμαχίζει την περιοχή και την πουλά προς 30 δρχ./Μ2. Έτσι 128 από τους 366 «παραπηγματούχους» γίνονται νόμιμοι ιδιοκτήτες των καταπατημένων οικοπέδων.¹⁰⁹

Μετά τον πόλεμο σύμφωνα με το κύμα εσωτερικής μετανάστευσης το οποίο λαμβάνει χώρα σε όλη την περιοχή της πρωτεύουσας έρχονται στο Πέραμα 2500 νέοι κάτοικοι. Ειδηλώνονται μαζικές καταπατήσεις γης με αποτέλεσμα να αρχίσουν το 1951 βίαιες συγκρούσεις μεταξύ των καταπατητών και της αστυνομίας και του ναυτικού. Τη δεκαετία του '50 προστίθενται 10.000 νέοι κάτοικοι και το Πέραμα μετατρέπεται σε μια εργατούπολη της περιφέρειας για την εξυπηρέτηση της βιομηχανικής ζώνης του Πειραιά. Την δεκαετία του '60 το δικτατορικό καθεστώς επιβάλλει την

απαγόρευση της αυθαίρετης λαϊκής δόμησης, γεγονός που διακόπτει τον εποικισμό και στο Πέραμα. Την ίδια περίοδο συντελείται η λιμενοποίηση του Περάματος με την αύξηση της έκτασης της ναυπηγοεπισκευαστικής ζώνης, ενώ νέες εταιρείες πετρελαιοειδών εγκαθίστανται στην περιοχή. Η εκ νέου υποβάθμιση της περιοχής συντελείται και περιφερειακά της βιομηχανικής ζώνης με τη δημιουργία οχλούσων βιοτεχνιών, μηχανουργείων, ξυλουργείων, μεταφορών. Τα οικονομικά συμφέροντα των παραδοσιακών επαγγελματιών της περιοχής θίγονται και κλείνουν τα κέντρα αναψυχής και οι ταβέρνες που κάποτε χαρακτήριζαν την ζωή της περιοχής.

Η θαλάσσια ρύπανση αποξενώνει τους κατοίκους από την θάλασσα και την παραλία, στοιχεία τα οποία αποτελούσαν την γενεσιουργό αιτία εξέλιξης του τοπικού οικισμού.

ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΣΤΟ ΠΕΡΑΜΑ

Η καταγωγή των προσφύγων του Περάματος δεν είναι ενιαία αλλά χωρίζεται σε δυο κατηγορίες. Η πρώτη αφορά αυτού που κατά την περίοδο 1926-27 ήταν εγκατεστημένοι προσωρινά στην Καλαμάτα και μετοίκησαν στην περιοχή του Περάματος. Η καταγωγή τους ήταν από το Φανάρι της Κωνσταντινούπολης, και θέλησαν να ενταχθούν στον αστικό ιστό της Αθήνας, αφού αστοί ήταν και στον τόπο καταγωγής τους. Εγκαταστάθηκαν δε, σε παραπήγματα κατά μήκος της παραλιακής ζώνης τα οποία κατασκεύασαν μόνοι τους από πρόχειρα υλικά, χαρτόνια και ξύλα που βρήκαν από τα καρνάγια της περιοχής. Ήταν πρόσφυγες που εγκατέλειψαν την Κωνσταντινούπολη λόγω διωγμών ή από το φόβο επέκτασης του πολέμου στην περιοχή τους.

Κατά το 1930 και με τη εφαρμογή της συνθήκης της Λοζάννης, έφτασαν στο Πέραμα 150 οικογένειες ανταλλάξιμων πληθυσμών από ένα φαροχώρι του Βοσπόρου, το Φαναράκι. Αυτοί τοποθετήθηκαν στην περιοχή λόγω της επαγγελματικής τους ιδιότητας, αφού τότε ο Αργοσαρωνικός προσφερόταν για αλιευτικά επαγγέλματα. Υπό κρατική

αιγίδα δημιουργήθηκε και ο οικισμός «Γερμανικά» σε 102 κληροδοτήματα στην παραλιακή ζώνη του Περάματος, στα οποία δημιουργήθηκαν ομοιόμορφες, μονώροφες κατοικίες με δομικό υλικό τις πλάκες αμιαντοτσιμέντου. Το αμιαντοτσιμέντο είναι υλικό βιομηχανικής παραγωγής και μοιάζει στην στερεά τους μορφή ως προς την υφή και την όψη με την ξυλεία. Προσφέρει δε, ικανοποιητική μόνωση λόγω των συστατικών κατασκευής του (αμίαντος, τσιμέντο).

Η τύχη των γειτονικών αυτών οικισμών δεν ήταν σε ίδια. Ο οικισμός των Γερμανικών σώζεται ως σήμερα στην ίδια θέση (με ένα 20% περίπου στην αρχική του μορφή) ενώ οι παραπηγματούχοι δέχθηκαν «έξωση» όταν αποφασίστηκε η κατασκευή ναυπηγο-επισκευαστικής ζώνης στην περιοχή.

Ιδιαίτερα στοιχεία για τους πρόσφυγες δεν υπάρχουν όμως από τους συνολικά 366 παραπηγματούχους μόνο οι 128 αποκαταστάθηκαν. Η ναυπηγοεπισκευαστική ζώνη και οι εταιρείες πετρελαιοειδών που εγκαταστάθηκαν στην περιοχή, σαφώς είχαν σκοπό να εκμεταλλευτούν το ήδη υπάρχον ανθρώπινο απόθεμα, αλλά να προσελκύσουν και καινούργιους κατοίκους, ώστε να δημιουργηθεί ένας οικισμός με βιομηχανικό χαρακτήρα. Η φθηνή αξία της γης, και τα φθηνά και άφθονα εργατικά χέρια των προσφύγων δημιουργούσαν ιδανικές συνθήκες για κάτι τέτοιο.

Οι πρόσφυγες του Περάματος, άλλοι αστοί και άλλοι αλιείς βρέθηκαν κάποια στιγμή σε ένα βιομηχανοποιημένο περιβάλλον και αναγκάστηκαν να προσαρμοστούν σε αυτό. Αρχικά πολλοί από αυτούς ασχολήθηκαν επαγγελματικά με κέντρα αναψυχής και ταβέρνες με ζωντανή μουσική, εκμεταλλευόμενοι το φυσικό κάλλος της περιοχής και το άφθονο ψάρι, δίνοντας ένα γραφικό χαρακτήρα στην περιοχή. Οι συνεχείς όμως υποβαθμίσεις και η ρύπανση του περιβάλλοντος τους απέτρεψαν να συνεχίσουν τις ασχολίες αυτές. «Μας πήραν τη θάλασσα» όπως καταγράφηκε σε προφορική μαρτυρία. Υπό τις συνθήκες αυτές όλοι αναγκάστηκαν να αναζητήσουν άλλου είδους εργασίες, και τελικά λόγω εντοπιότητας να ασχοληθούν με τις τοπικές βιομηχανίες ή με περιφερειακές αυτών εργασίες.

Ακόμη και σήμερα το Πέραμα διατηρεί την εικόνα αυτή. Οι πολυπληθείς γερανοί της παραλιακής ζώνης και οι δεξαμενές πετρελαίου που είναι τοποθετημένες στα όρια των κατοικημένων περιοχών του δήμου είναι η απόδειξη. Ένα βιομηχανοποιημένο αστικό σύνολο, σύμφωνα με τις αρχές του καπιταλισμού τοποθετημένο στα προάστια της πρωτεύουσας με εύκολη πρόσβαση στο μεγαλύτερο λιμάνι της χώρας, μια αξία γης που παραμένει ακόμα φθηνή, και τα άφθονα εργατικά χέρια της περιοχής δίνουν τη δυνατότητα να συνεχίζεται και να συνεχιστεί αυτή η εικόνα.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΛΛΕΣ ΠΑΡΟΧΕΣ ΣΤΗ ΜΕΛΕΤΩΜΕΝΗ ΠΕΡΙΟΧΗ

Η περιοχή του Περάματος θεωρείται από υποβαθμισμένους δήμους της ευρύτερης περιοχής Αθήνας – Πειραιά, λόγω του ότι ένα μεγάλο μέρος περιλαμβάνει η ναυπηγοεπισκευαστική ζώνη και οι εγκαταστάσεις πετρελαιοειδών. Αποτελεί ένα αρικετό υποβαθμισμένο οικιστικό σύνολο αφού και οι λοιπές δραστηριότητες που ανθούν στην περιοχή κυριαρχούνται από οχλούσες βιοτεχνίες (συνεργεία, φαναρτζίδικα, βαφεία κλπ) του δευτερογενούς τομέα.

Χωροθετικά αποτελεί το νοτιοδυτικό άκρο της πρωτεύουσας, με καθαρά βιομηχανικό χαρακτήρα, αποκομμένο λόγω των φυσικών του ορίων (όρος Αιγάλεω, θάλασσα) από τη γειτνίαση με άλλους δήμους εκτός του Δήμου Κερατσινίου στα ανατολικά. Ο πρώτος οικισμός της περιοχής δημιουργήθηκε από πρόσφυγες, άναρχα, ενώ η πρώτη προσπάθεια οργανωμένης εγκατάστασης οικισμών έγινε με τα «Γερμανικά έναν οικισμό που σκοπό είχε να στεγάσει πρόσφυγες. Κατόπιν ο εποικισμός της περιοχής εντάχθηκε στο βιομηχανικό χαρακτήρα της περιοχής, με τους κατοίκους να επιλέγουν την περιοχή λόγω των βιομηχανιών που κατασκευάστηκαν εκεί.

Η μελετώμενη περιοχή των «Γερμανικών» πήρε το όνομά της κατά μια εκδοχή λόγω της ξυλείας αμιαντοτσιμέντου που χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή των σπιτιών (Πειραιάς και Συνοικισμοί, σελ. 120). Μια άλλη εκδοχή θέλει να ονομάστηκαν έτσι από το Γερμανό εργολάβο που ανέλαβε την ανοικοδόμηση (προφορική μαρτυρία) ενώ μια τρίτη λόγω της ομοιογενούς διαρρυθμίσσης και χωροθέτησης των κατοικιών (προφ. Μαρτυρία). Ήταν ο πρώτος οικισμός της περιοχής με αποτέλεσμα να ανεπτυχθούν περιμετρικά αυτού τόσο οι κοινωνικές παροχές, όσο και η τοπική αγορά, για να εξυπηρετηθούν οι ανάγκες των προσφύγων. Παρ' όλη την οικιστική ανάπτυξη της περιοχής μετέπειτα αρκετές από αυτές παραμένουν αρκετά κοντά λόγω της ύπαρξης του ιστορικού κέντρου και της τοπικής αυτοδιοίκησης (δημαρχείο) ανατολικά της περιοχής των «Γερμανικών».

Έτσι ενδεικτικά αναφέρουμε ότι υπάρχουν δυο γυμνάσια και ένα δημοτικό σχολείο στα 350μ. δυτικά, παιδικός σταθμός στα 220μ., βόρεια παιδική χαρά στο δυτικό σύνορο της μελετώμενης περιοχής, αθλητικοί χώροι στα 300μ. βόρεια και στα 450 μ. δυτικά, το πνευματικό κέντρο του δήμου στα 500μ. ανατολικά, το δημαρχείο στα 120μ. βόρεια, εκκλησία στα 90μ. νότια, τοπική αγορά στα 300μ., κέντρο αποκατάστασης και περίθαλψης ηλικιωμένων (ΚΑΠΗ) στα 200 μ. βορειοανατολικά, δυο

υποκαταστήματα του ΙΚΑ (πρώτων βοηθειών και διοικητικές υπηρεσίες) σε ακτίνα 400μ., νεκροταφείο στα 450 μ. βορειοδυτικά, και πράσινο καθώς και ελεύθεροι χώροι περιμετρικά των «Γερμανικών» ενώ υπάρχει η πλατεία Τζορμπατζόγλου στο κέντρο της μελετώμενης περιοχής. Οι εγκαταστάσεις βρίσκονται ανατολικά της περιοχής των «Γερμανικών» με τη ναυπηγοεπισκευαστική ζώνη στο 1,5μ. ενώ τις εγκαταστάσεις των πετρελαιοειδών στα 2,0μ.

Οι συγκοινωνίες γίνονται μέσω της κεντρικής παραλιακής οδικής αρτηρίας (Λεωφόρος Δημοκρατίας) που αποτελεί το νότιο σύνορο της εξεταζόμενης περιοχής. Οι αστικές συγκοινωνίες γίνονται μέσω της Λεωφόρου Δημοκρατίας προς Αθήνα και Πειραιά ενώ δεν υφίσταται τοπικό συγκοινωνιακό δίκτυο. Η τοπική καταλαμβάνει το συντριπτικό μέρος της συνολικής κυκλοφορίας, αφού το Πέραμα δεν δέχεται υπερτοπική κυκλοφορία παρά μόνο από και προς τη Σαλαμίνα. Η βαριά κυκλοφορία σταματά στην νοτιοανατολική βιομηχανική περιοχή, από την οποία πραγματοποιείται και η πρόσβαση στην περιοχή, με αποτέλεσμα να μην εισέρχεται στην κατοικημένη περιοχή του δήμου.

Στην περιοχή του Περάματος υπάρχει μόνο ένα κέντρο πρώτων βοηθειών (στα 300μ. από τα «Γερμανικά») το οποίο αναλαμβάνει την ιατρική περίθαλψη ενώ τα σημαντικά ιατρικά περιστατικά εξυπηρετούνται

στα περιφερειακά της περιοχής νοσοκομεία (Γενικό Κρατικό Νίκαιας, Θριάσιο Νοσοκομείο στην Ελευσίνα). Ως αποτέλεσμα υπάρχει προβληματική ιατρική περίθαλψη σε μια περιοχή όπου τα περιστατικά είναι συχνά λόγω των βαριών επαγγελμάτων που ασκούνται τόσο στη βιομηχανοποιημένη περιοχή, όσο και εκτός αυτής. Το πρόβλημα αποικτά μεγαλύτερες διαστάσεις λόγω της κακής πρόσβασης της περιοχής (έναν μόνο κεντρικός οδικός άξονας υπάρχει).

ΠΙΝΑΚΑΣ 20

ΠΙΝΑΚΑΣ ΑΠΟΓΡΑΦΩΝ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΠΕΡΑΜΑΤΟΣ

1920	1928	1940	1951	1961	1971	1981	1991
22	331	1462	4900	14694	18258	23012	22344

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ

Η ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΩΝ «ΓΕΡΜΑΝΙΚΩΝ»

Η καταγραφή της περιοχής των Γερμανικών υπήρξε ιδιαίτερος ενδιαφέρουσα. Μια καταγραφή 70 χρόνια περίπου μετά την πρώτη εγκατάσταση και με τις δυσκολίες που παρουσιάζει κάθε είδους τέτοια εργασία. Συναντήσαμε σπίτια στην αρχική τους μορφή, με προσθήκες (οριζόντιες και καθ' ύψος) νεότεριστα, κάθε δεκαετίας μεταγενέστερα κτίρια. Θεωρήθηκε σωστό να τυποποιηθούν ώστε να μπορεί να γίνει ευκολότερη η μελέτη και πιο αναγνώσιμα τα αποτελέσματά της. Οι τύποι κατοικιών που συναντήσαμε χωρίστηκαν στις πιο κάτω κατηγορίες :

- **τύπος Α** : ονομάστηκε η κατοικία που διατήρησε αυτούσια την αρχική κάτοψη και τα αρχικά υλικά κατασκευής. Ως δομικό υλικό χρησιμοποιήθηκαν σανίδες αμιαντοτσιμέντου, τα ανοίγματα ήταν ξύλινα καθώς και η σκεπή και μια μικρή εξωτερική τουαλέτα.
- **τύπος Β** : ονομάστηκε η κατοικία που ενώ διατήρησε την αρχική αρχιτεκτονική κάτοψη, αντικαταστάθηκαν τα υλικά κατασκευής. Ισόγεια κτίρια κατασκευασμένα από οπλισμένο σκυρόδεμα, οπτόπλινθους ή τσιμεντόλιθους που ήταν και το συνηθέστερο. Σ' αυτόν τον τύπο

κατοικίας ήταν διαδεμένη η προσθήκη ενός επιπλέον δωματίου είτε από τα ίδια υλικά είτε από πρόχειρα κινητά υλικά.

- **τύπος Γ** : ο τύπος αυτός προέκυψε από διχοτόμηση των αρχικών μερισμάτων είτε κατά πλάτος είτε κατά μήκος. Η αρχική του μορφή ήταν ένα ισόγειο κτίσμα όπως του τύπου Β. Χαρακτηριστικό του τύπου Γ είναι η καθ' ύψος προσθήκες ενός ή δυο ορόφων, και η ενσωμάτωσή τους σε ένα ενιαίο σύνολο. Ουσιαστικά το σύνολο αυτό χτίστηκε σε δυο φάσεις για να εξυπηρετήσει τις αυξημένες ανάγκες στέγασης των επόμενων γενιών. Είναι χαρακτηριστικό της σύγχρονης λαϊκής κατοικίας όπου προστίθεται ένας όροφος (για να μείνει ο γιος ή η κόρη).
- **τύπος Δ** : ο τύπος αυτός παρουσιάζει ομοιότητες με τον τύπο Γ ως προς τις δυο φάσεις κατασκευής. Αφού χτίστηκε και ο δεύτερος όροφος για τις ανάγκες στέγασης, το ισόγειο μετατράπηκε σε μαγαζί και απέκτησε επαγγελματική χρήση.
- **τύπος Ε** : περιγράφει τις μεταγενέστερες πολυκατοικίες από το 1960 και μετά. Είναι συγκροτήματα αμιγούς κατοικίας και η αρχιτεκτονική τους ποικίλει, ανάλογα με την χρονολογία κατασκευής.
- **τύπος Ζ** : συμπεριλαμβάνει όλα τα συγκροτήματα εμπορικής χρήσης δηλαδή κτίρια γραφείων, εμπορικά καταστήματα, συνεργεία,

μηχανουργεία καθώς και νεόκτιστες πολυκατοικίες στις οποίες στεγάζονται μαγαζιά στο ισόγειο ή γραφεία στους υπόλοιπους ορόφους.

- **τύπος Η** : ο τελευταίος τύπος συμπεριλαμβάνει όλα τα μερίσματα στα οποία έγινε αλλαγή χρήσης. Ακάλυπτοι χώροι, αποθήκες, γκαράζ καθώς και μάντρες διαφόρων βιομηχανικών υλικών.

Συμπεράσματα της καταγραφής

Με τη βοήθεια της κατηγοριοποίησης προέκυψαν τα εξής στοιχεία για την περιοχή των Γερμανικών :

- Από τα αρχικά 102 μερίσματα προέκυψαν με διχοτομήσεις κατά μήκος και κατά πλάτος, καθώς και συγχωνεύσεις γειτονικών οικοπέδων, 177 μερίσματα. Η αύξηση ήταν της τάξης του 73,53%. Ο λόγος ήταν η διχοτόμηση από κληρονομήματα.
- Έχουν παραμείνει 32 κατοικίες σε μορφή τύπου Α, ποσοστό 18,08% επί του συνόλου.
- Καταγράφηκαν επίσης : 28 κατοικίες τύπου Β (15,82%), 38 κατοικίες τύπου Γ (21,47%), 26 κατοικίες τύπου Δ' (14,69%), 11 κατοικίες τύπου Ε' (6,21%), 28 κατοικίες τύπου Ζ' (15,82%) και 13 οικόπεδα τύπου Η' (7,34%).

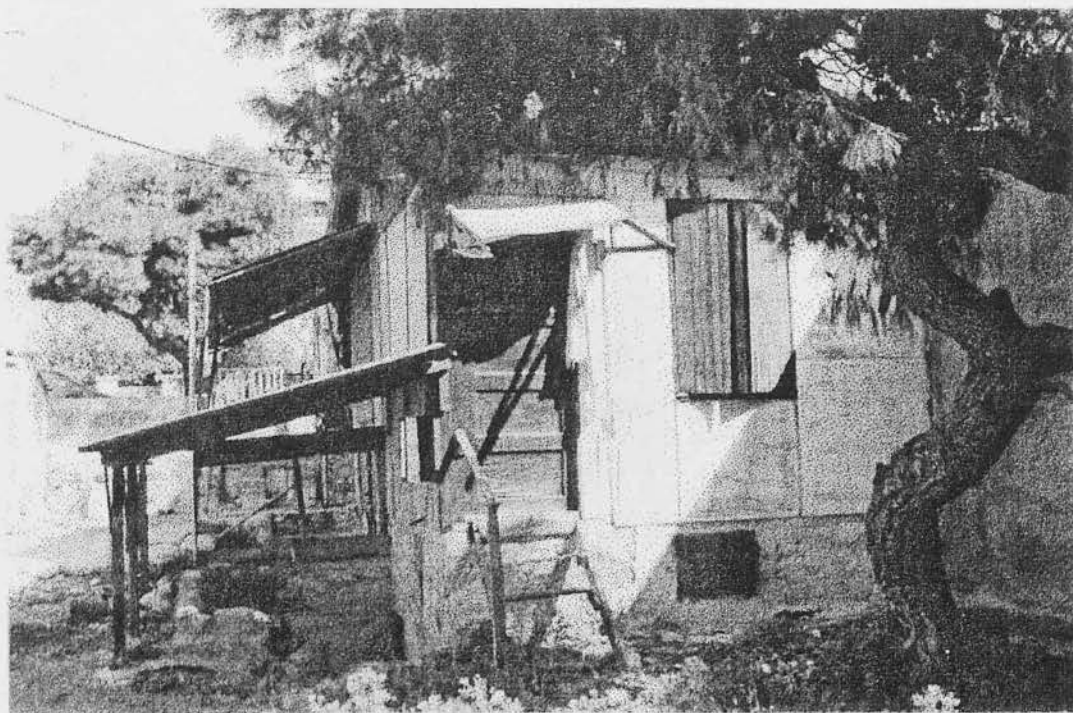
- Η δόμηση μετά το '60 (τύπος Ε και τύπος Ζ) αποτελεί μόλις το 20% του συνόλου. Δηλαδή μόλις ένα στα πέντε κτίρια αντικαταστάθηκαν από σύγχρονα κτίρια.
- Στην περιοχή των «Γερμανικών» υπάρχουν 54 πάσης φύσεως επαγγελματικοί χώροι, ποσοστό 30,51%.
- Συνολικά από τα αρχικά κτίσματα αμιαντοτσιμέντου, έχουν αντικατασταθεί το 58,19%.
- Μια άλλη παρατήρηση είναι ότι το οικοδομικό τετράγωνο που συνορεύει με το σύγχρονο κέντρο του Περάματος είναι πιο αξιοποιημένη. Ιδιαίτερες παρατηρήσεις περιγράφονται παρακάτω. Για ευκολία αναφέρεται ως X_1 το οικοδομικό τετράγωνο μεταξύ των οδών Βάρναλη ως την παιδική χαρά, ενώ ως X_2 το οικοδομικό τετράγωνο μεταξύ των οδών Βάρναλη και Καραολή Δημητρίου.
  1. Η αύξηση των μερισμάτων είναι 57,94% στο X_1 , ενώ φτάνει το 88,68% στο X_2 .
  2. Στο X_1 διατηρήθηκε με μορφή τύπου Α το 24,67%, ενώ στο X_2 μόλις το 13%.
  3. Στο X_2 οι εμπορικές χρήσεις ανέρχονται στο 34%, ενώ στο X_1 στο 24%. Ειδικά στα όρια γειτνίασης με το κέντρο το ποσοστό πλησιάζει το 41%.

- Ο εμπορικότερος δρόμος της περιοχής των Γερμανικών είναι η Λεωφόρος Δημοκρατίας, όπου βρίσκεται το 61% των συνολικών εμπορικών χρήσεων.
- Ένα 4% του συνόλου είναι εγκαταλελειμμένο, όλα τύπου Α. Αν σε αυτό προστεθεί και το 7% του τύπου Η (αλλαγές χρήσεως) το ποσοστό φτάνει στο 11,3% που δεν κατοικείται πλέον.

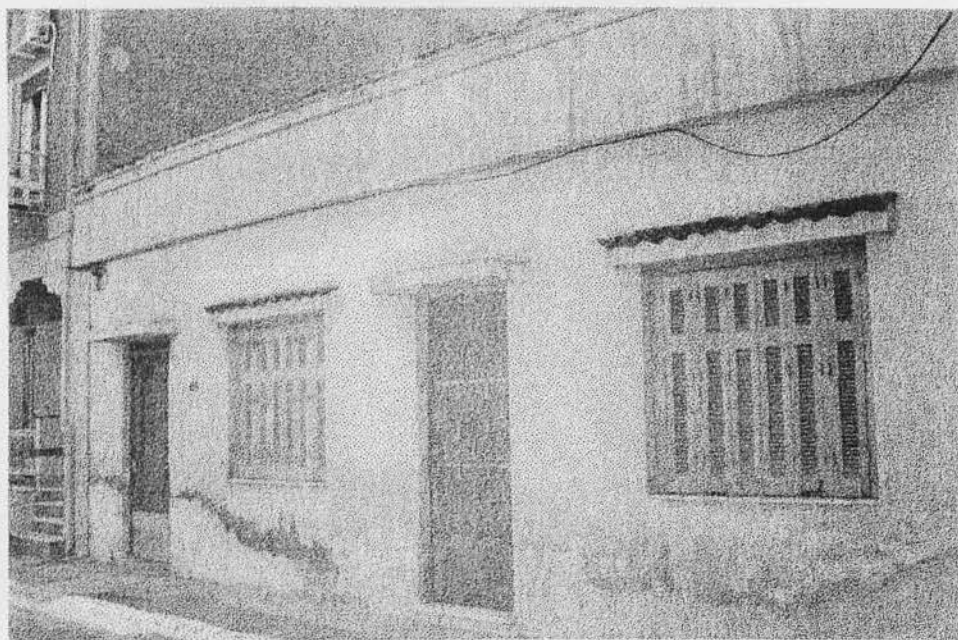
ΠΙΝΑΚΑΣ 21

ΠΛΗΘΟΣ ΑΝΑ ΤΥΠΟ ΚΑΙ ΠΟΣΟΣΤΑ ΕΠΙ ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΟΥ

ΕΙΔΟΣ ΤΥΠΟΥ	ΠΛΗΘΟΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΕΠΙ ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΟΥ
ΤΥΠΟΣ Α'	32	18,08%
ΤΥΠΟΣ Β'	28	15,82%
ΤΥΠΟΣ Γ'	38	21,47%
ΤΥΠΟΣ Δ'	26	14,69%
ΤΥΠΟΣ Ε'	11	6,21%
ΤΥΠΟΣ Ζ'	28	15,82%
ΤΥΠΟΣ Η'	13	7,34%
Μη χαρακτηρισμένα	1	0,56%

1. ΤΥΠΟΣ Α' ΥΠΟ ΕΓΚΑΤΑΛΕΙΨΗ

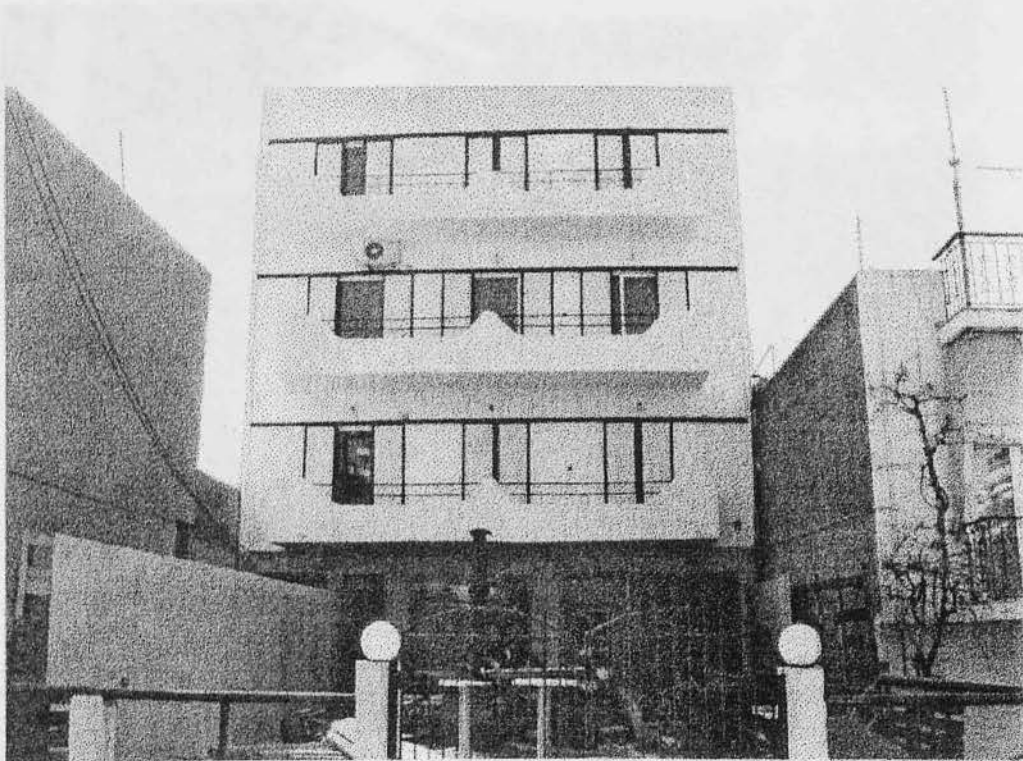
02. ΤΥΠΟΣ Β'

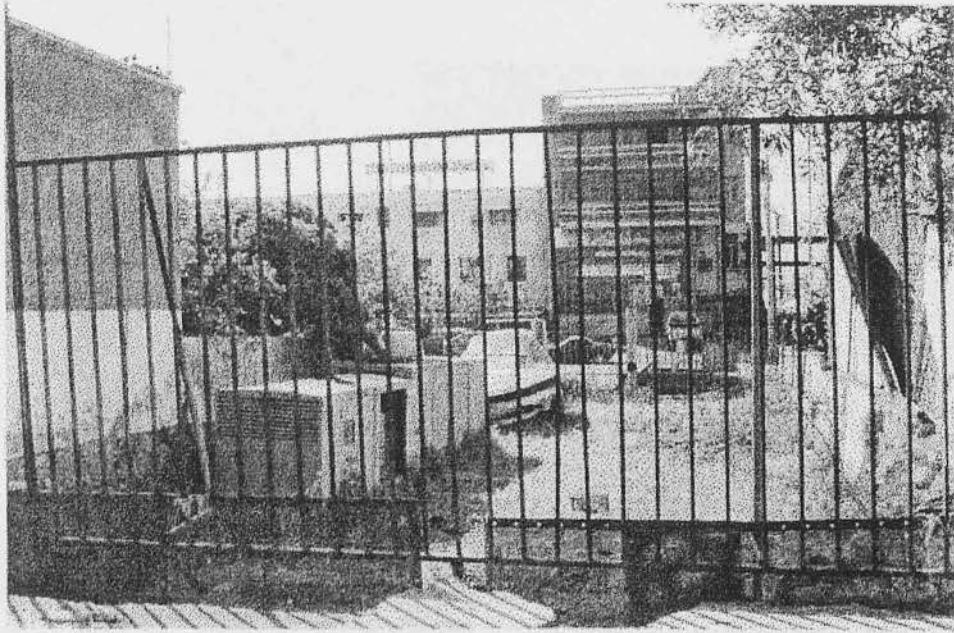
003. ΤΥΠΟΣ Γ

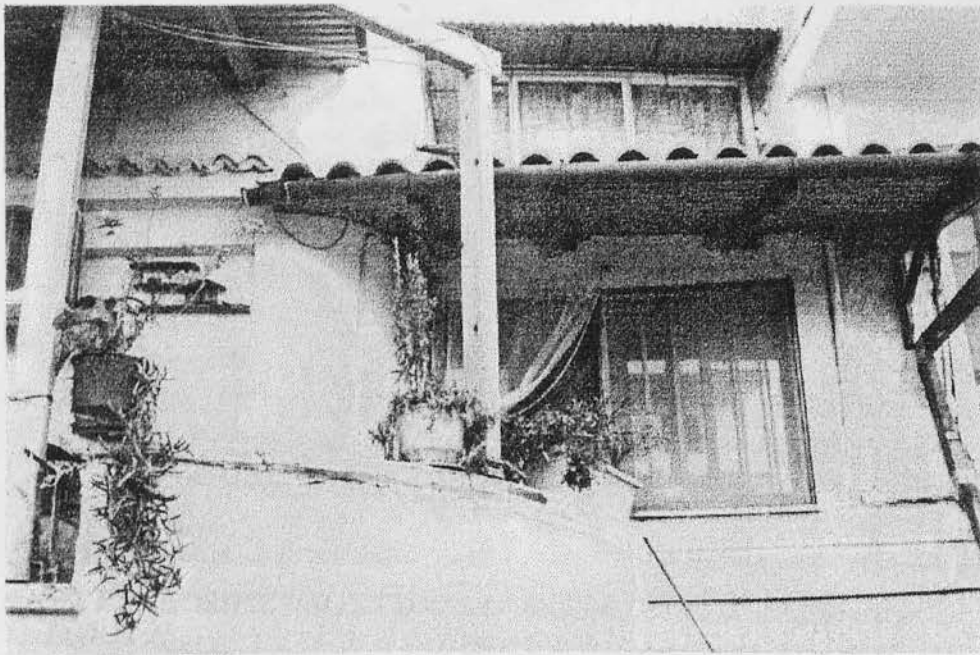
004. ΤΥΠΟΣ Δ'

005. ΤΥΠΟΣ Ζ'

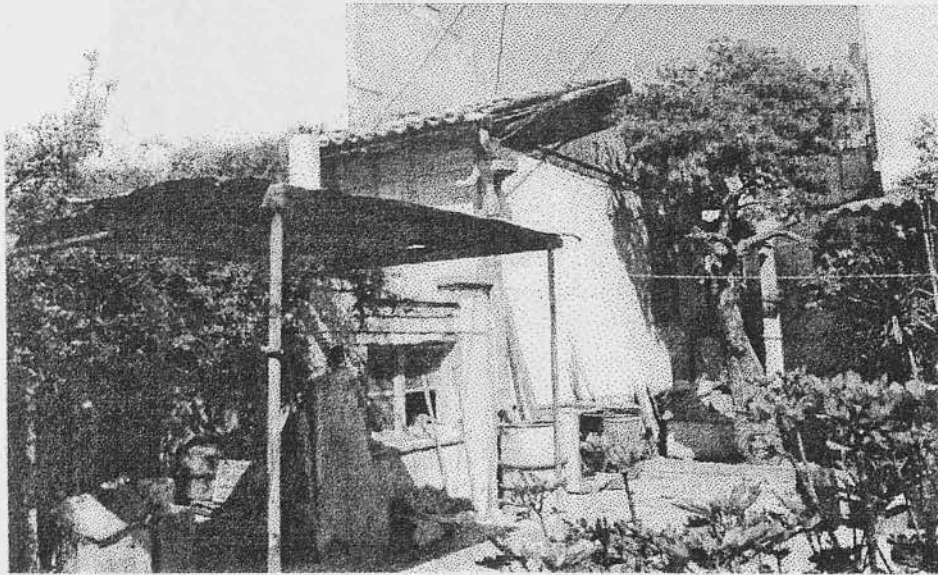

006. ΤΥΠΟΣ Η'

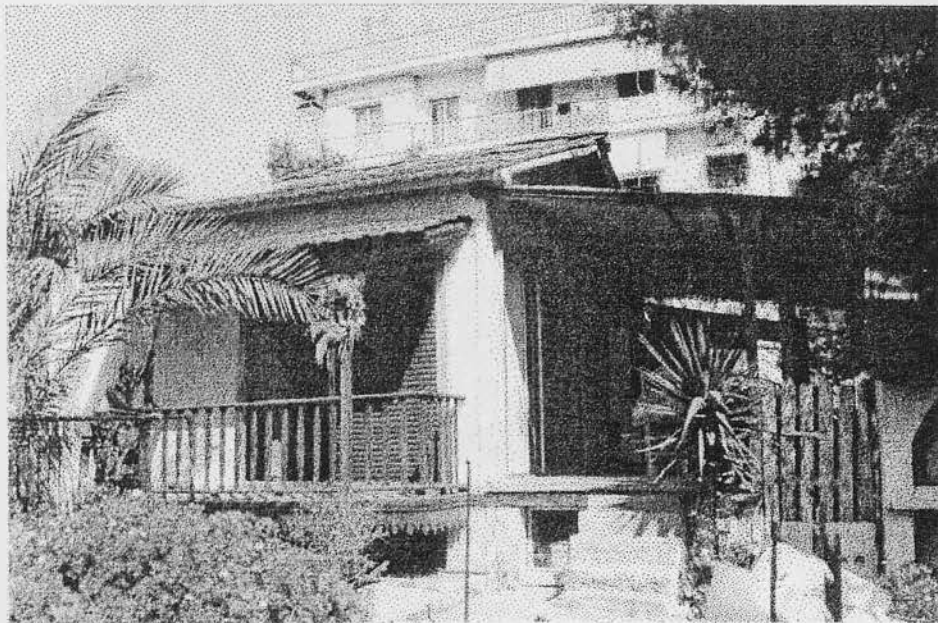

007. ΠΟΛΛΕΣ ΦΟΡΕΣ ΕΙΝΑΙ ΑΔΥΝΑΤΟΝ ΝΑ ΞΕΧΩΡΙΣΕΙΣ ΤΙΣ ΣΤΕΓΕΣ ΤΩΝ ΚΤΙΣΜΑΤΩΝ ΜΕ ΓΥΜΝΟ ΜΑΤΙ!

ΤΑ ΕΝΑΠΟΜΕΙΝΑΝΤΑ ΚΤΙΣΜΑΤΑ ΤΩΝ «ΓΕΡΜΑΝΙΚΩΝ»

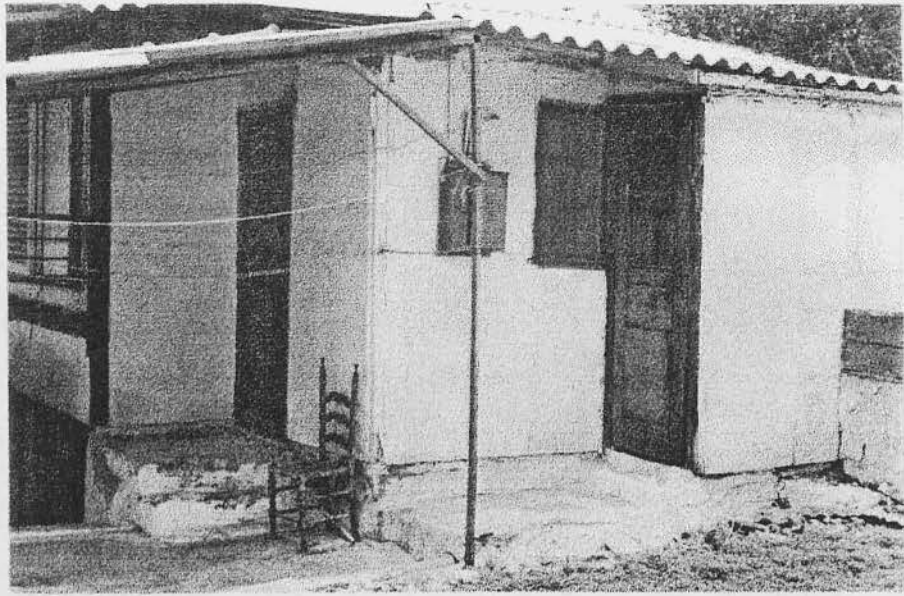

008. ΠΑΡ' ΟΛΗ ΤΗΝ ΠΑΛΑΙΟΤΗΤΑ ΓΙΝΟΝΤΑΙ ΦΙΛΟΤΙΜΕΣ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΝΑ ΔΙΑΤΗΡΗΘΕΙ Η ΚΑΛΙΣΘΗΣΙΑ. ΑΚΟΜΑ ΚΑΙ ΦΥΤΑ ΕΠΙΣΤΡΑΤΕΥΟΝΤΑΙ ΠΡΟΚΕΙΜΕΝΟΥ ΝΑ ΙΚΑΝΟΠΟΙΗΘΕΙ ΤΟ ΜΑΤΙ

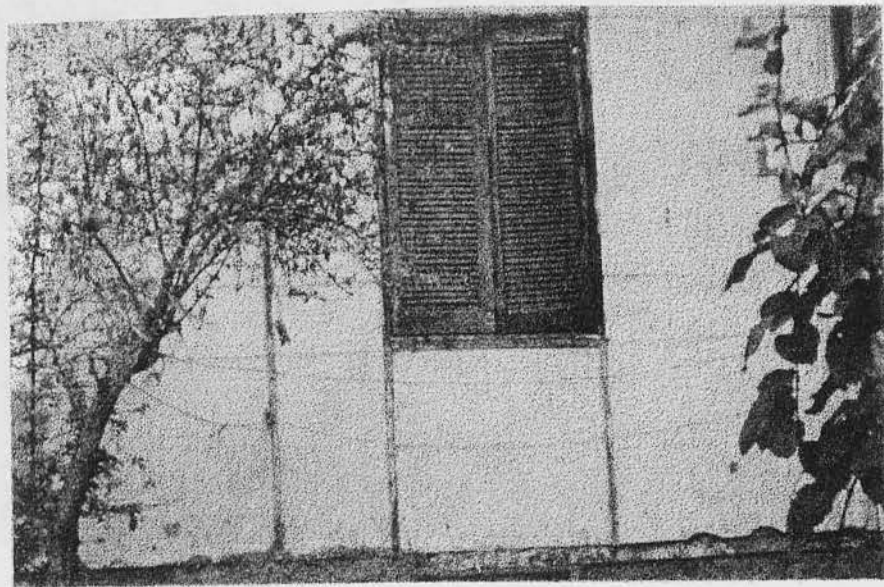

009. ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΜΕΝΟΥ ΚΤΙΣΜΑΤΟΣ ΤΥΠΟΥ Α'

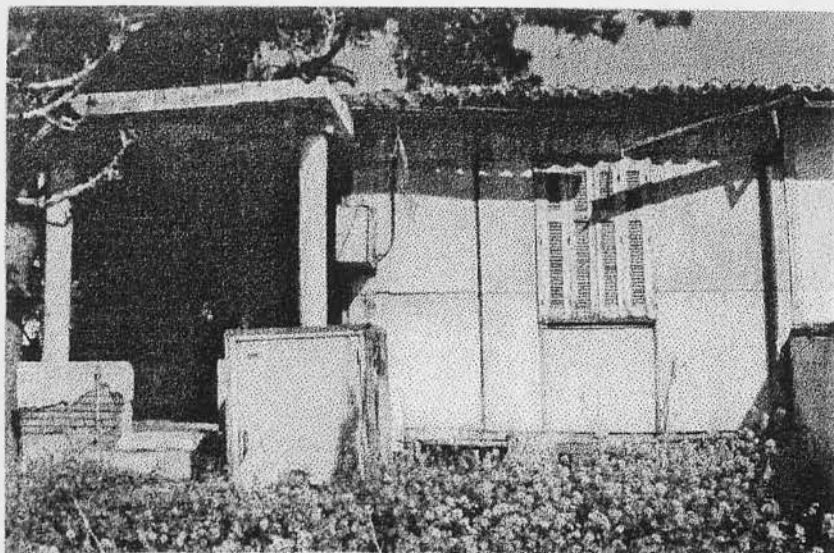
010. ΤΥΠΟΣ Α' ΟΠΟΥ ΔΙΑΚΡΙΝΕΤΑΙ ΤΟ ΥΛΙΚΟ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ

011. ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΑ. ΔΙΑΚΡΙΝΟΝΤΑΙ ΟΙ ΣΑΝΙΔΕΣ ΑΠΟ ΑΜΙΑΝΤΟΤΣΙΜΕΝΤΟ ΚΑΘΩΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΡΜΟΙ ΣΥΝΔΕΣΗΣ

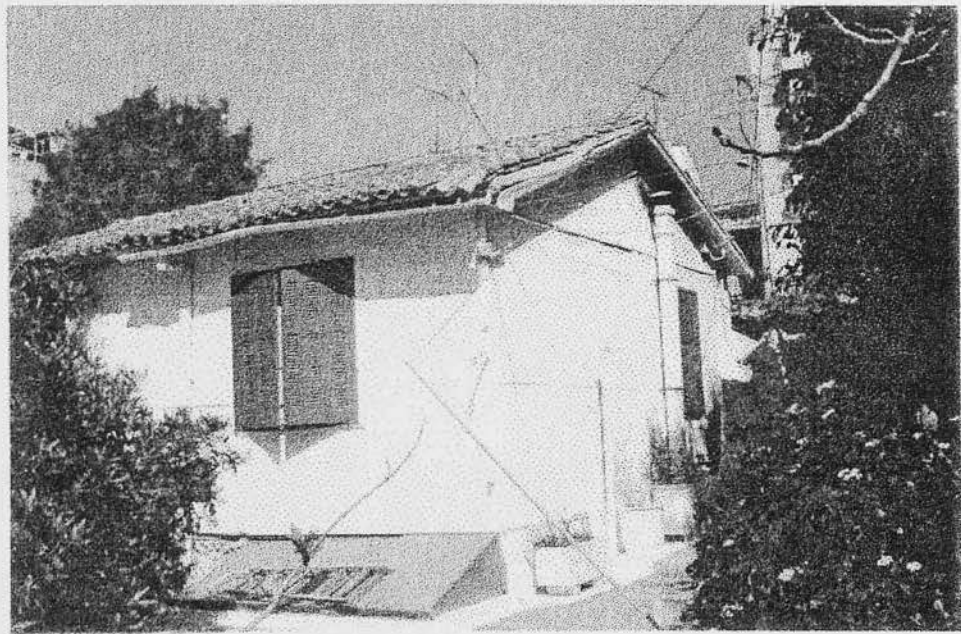
012. ΙΧΝΗ ΕΓΚΑΤΑΛΕΙΨΗΣ ΚΑΙ ΑΛΛΑΓΗΣ ΤΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ

013. ΕΓΚΑΤΑΛΕΛΕΙΜΜΕΝΟ ΚΤΙΣΜΑ ΣΤΗ ΛΕΩΦΟΡΟ
ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ. ΠΕΡΑΜΑ

014. ΕΓΚΑΤΑΛΕΛΕΙΜΜΕΝΟ ΚΤΙΣΜΑ ΤΥΠΟΥ Α'

015. ΚΤΙΣΜΑ ΤΥΠΟΥ Α' ΣΕ ΑΡΙΣΤΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

016. ΚΤΙΣΜΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΙΚΗ ΜΟΡΦΗ. Η ΣΚΕΠΗ ΑΠΟ
ΛΑΜΑΡΙΝΑ ΦΑΙΝΕΤΑΙ ΚΑΘΑΡΑ

ΑΛΛΟΥ ΕΙΔΟΥΣ ΚΑΤΑΓΕΓΡΑΜΜΕΝΕΣ ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ

017. ΤΥΠΟΣ Γ'. ΔΙΑΤΗΡΩΝΤΑΣ ΤΟ ΙΣΟΓΕΙΟ ΚΤΙΣΜΑ ΕΧΟΥΝ ΠΡΟΣΤΕΘΕΙ ΔΥΟ ΑΚΟΜΑ ΟΡΟΦΟΙ

018. ΕΝΑ ΠΑΡΑΘΥΡΟ ΤΟ ΟΠΟΙΟ ΕΧΕΙ ΚΑΘΑΙΡΕΘΕΙ ΩΣΤΕ Ο ΧΩΡΟΣ ΝΑ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΗΘΕΙ ΣΑΝ ΑΠΟΘΗΚΗ

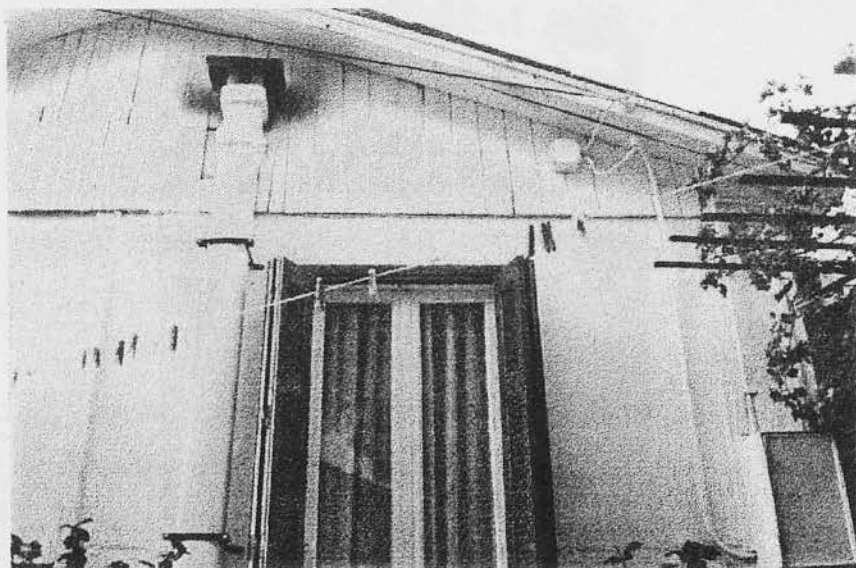

020. ΑΜΦΙΒΟΛΗΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΟΠΟΙΗΣΗΣ. ΟΙ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΕΣ ΦΑΣΕΙΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΕΧΕΙΣ ΠΡΟΣΘΗΚΕΣ ΜΑΣ ΕΜΠΟΔΙΣΑΝ ΝΑ ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΟΥΜΕ ΤΟ ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΟ ΚΤΙΣΜΑ ΣΕ ΚΑΠΟΙΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ

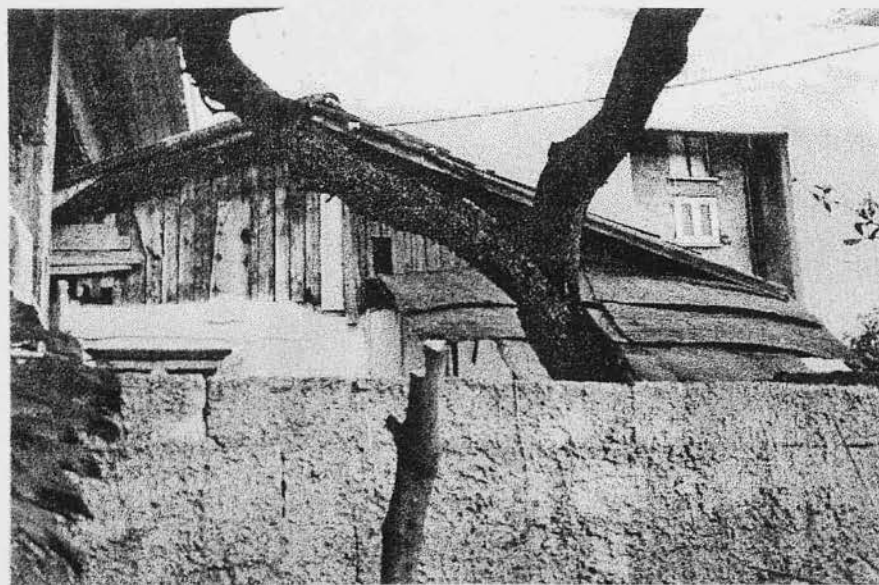
ΙΔΙΑΙΤΕΡΕΣ ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΕΣ

021. ΜΙΚΡΟ ΣΤΕΝΑΚΙ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΩΝ ΓΕΡΜΑΝΙΚΩΝ. ΟΡΙΑ ΚΤΙΣΜΑΤΩΝ. ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΔΕΝ ΗΤΑΝ ΙΔΙΟΚΤΗΤΕΣ ΟΙΚΟΠΕΔΩΝ ΑΛΛΑ ΚΑΤΟΙΚΙΩΝ ΜΕΣΑ ΣΤΗΝ ΙΔΙΑ ΕΚΤΑΣΗ ΜΕ ΛΣΑΦΗ ΟΡΙΑ.

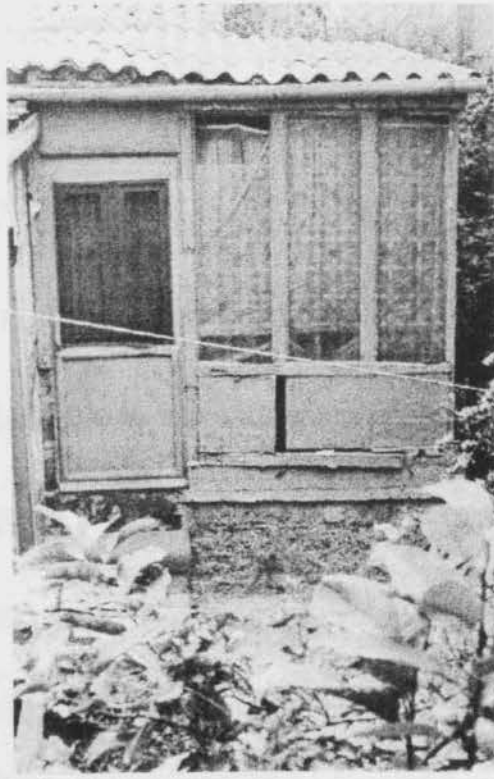

022. ΣΤΕΓΗ ΚΤΙΣΜΑΤΟΣ ΑΠΟ ΞΥΛΟ ΚΑΙ ΛΑΜΑΡΙΝΑ. ΑΚΟΜΑ ΚΑΙ ΣΤΙΣ ΜΕΡΕΣ ΜΑΣ Η ΣΚΕΠΗ ΔΙΑΤΗΡΕΙ ΤΑ ΥΛΙΚΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΤΕΧΝΙΚΗ ΛΥΣΗ ΠΟΥ ΥΠΗΡΧΕ ΑΡΧΙΚΑ

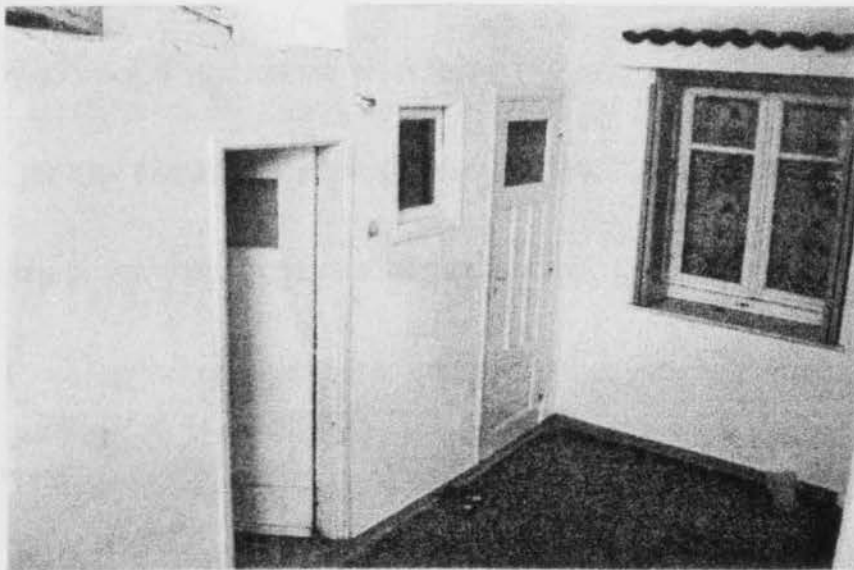

023. ΙΔΙΑ ΜΕ ΤΗΝ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ. ΣΤΕΓΗ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΩΝ ΓΕΡΜΑΝΙΚΩΝ, ΣΤΟ ΠΕΡΑΜΑ

024.ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΗ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΡΟΣΘΗΚΗ. ΣΧΕΔΟΝ ΟΛΑ ΤΑ ΚΑΤΟΙΚΗΣΙΜΑ ΣΠΙΤΙΑ ΕΧΟΥΝ ΤΟΥΛΑΧΙΣΤΟΝ ΜΙΑ ΤΕΤΟΙΑ ΠΡΟΣΘΗΚΗ

025. ΕΞΩΤΕΡΙΚΕΣ ΤΟΥΑΛΕΤΕΣ ΓΙΑ ΝΑ ΚΑΛΥΨΟΥΝ ΤΙΣ ΑΝΑΓΚΕΣ ΥΓΙΕΙΝΗΣ.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Οι πρόσφυγες ήρθαν κάτω από τραυματικές ιστορικές συνθήκες. Μη έχοντας άλλες επιλογές κατέφυγαν στην φτωχή Ελλάδα. Η αλήθεια είναι πως το ελληνικό κράτος βοήθησε αρκετά τους ανθρώπους αυτούς και κυρίως τους πρόσφυγες που κατέλυσαν στην επικράτεια. Τους παρείχε στέγη και εργασία σε μια εποχή ιδιαίτερα δύσκολη για την οικονομία του κατακερματισμένου από τους συνεχείς αγώνες ελληνισμού. Όμως και οι άνθρωποι αυτοί ανταπέδωσαν τα μέγιστα με την προκοπή τους και με την προσήλωση τους με τα αγροτικά προϊόντα. Η οικονομία γνώρισε χάρη σε αυτούς πρωτοφανείς ρυθμούς ανάπτυξης και η Ελλάδα κέρδισε ακόμα και οικονομικά, αφού η «επένδυση» πάνω σε αυτούς τους ανθρώπους απέδωσε τα μέγιστα.

Ιδιαίτερη αναφορά πρέπει να γίνει και στην αστικοποίηση η οποία πραγματώθηκε με την έλευση των ανθρώπων αυτών. Σε μια Ελλάδα νεοσύστατη με αμφίβολη ομοιογένεια οι πρόσφυγες «μπολιάσανε» την επικράτεια με το ελληνικό στοιχείο και παίζανε σημαντικό ρόλο στην διαμόρφωση των αστικών κέντρων με τη μορφή που τα γνωρίζουμε σήμερα. Αυτή η περίοδος της άγριας και άναρχης αστικοποίησης η οποία συνέβη στην Ελλάδα ήταν ο μόνος δυνατός τρόπος ώστε να λυθούν τα τεράστια στεγαστικά προβλήματα τα οποία δημιουργήθηκαν με την προσφυγική πλημμυρίδα που την κατέκλυσε τον μεσοπόλεμο.

Τα πράγματα φυσικά δεν ήταν παντού ρόδινα. Οι πολιτικοί λόγοι για τους οποίους επιλεχθήκανε συγκεκριμένες περιοχές για την αποκατάσταση(προκειμένου να αλλοιωθούν και να αναδιαμορφωθούν οι πολιτικές ομάδες) κάνανε το έργο των ανθρώπων αυτών καθώς και των φορέων που ασχοληθήκανε με την αποκατάσταση ακόμα πιο δύσκολο. Ακόμη η ανάγκη βιομηχανοποίησης της πρωτεύουσας και των μεγάλων αστικών κέντρων οδήγησαν στη δημιουργία βιομηχανικών οικισμών στα προάστια στα πρότυπα της βιομηχανικής ζώνης των μεγάλων αστικών κέντρων του εξωτερικού. Ως αποτέλεσμα πολλές φορές οι συνθήκες που θα αντιμετώπιζαν οι φτωχοί και κατατρεγμένοι πρόσφυγες δεν λαμβανόταν υπ' όψιν.

Οι πρόσφυγες τυγχάνανε εντός των ελληνικών συνόρων αντιμετώπισης ανάλογης της κοινωνικο- οικονομικής τάξεως την οποία κατείχαν στο τόπο από τον οποίο προερχόταν. Άλλη αντιμετώπιση είχαν οι πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στη Νέα Σμύρνη και το Ψυχικό, και άλλη αυτοί που εγκαταστάθηκαν στην Νίκαια, στον Πειραιά ακόμα και στο Πέραμα που εμείς έτυχε να εξετάσουμε και οι μνήμες είναι ακόμα νωπές.

Στο Πέραμα λοιπόν εγκαταστάθηκαν πρόσφυγες της «δεύτερης ταχύτητας». Σε μια περιοχή αποκομμένη λόγω της διακοπής δόμησης αλλά και των φυσικών της ορίων, της θάλασσας του Αργοσαρωνικού και

του όρους Αιγάλεω. Ουσιαστικά πρόκειται για την δημιουργία ενός ανθρώπινου αποθέματος μιας «δεξαμενής» εργατιών χεριών προκειμένου να είναι μελλοντικά ειμεταλλεύσιμα από τις μεγάλες βιομηχανίες που τελικά εγκαταστάθηκαν στην περιοχή μερικά χρόνια μετά. Αλλάζοντας πλήρως το οικιστικό τοπίο δεν άφησαν καμία άλλη επιλογή εργασίας στους εγκατεστημένους πρόσφυγες. Ναυτεργάτες ή εργαζόμενοι στις εταιρείες πετρελαιοειδών που μονοπωλούν την εργασία στην περιοχή μέχρι τις μέρες μας. Οι συνεχείς υποβαθμίσεις που υπέστη η περιοχή ακόμα και μετά την εγκατάσταση των μεγάλων βιομηχανικών μονάδων είχαν ως σκοπό να διατηρήσουν την αξία της γης σε χαμηλά επίπεδα ώστε να είναι συμφέρουσες οι όποιες επεκτάσεις αποφασιστούν, και φυσικά να ωθήσουν τους ντόπιους στα επαγγέλματα με τα οποία ασχολούνται ως επί το πλείστον μέχρι και σήμερα: βιομηχανικά ή περιφερειακά των βιομηχανιών που είναι εγκατεστημένες εκεί.

Μέχρι και σήμερα πολλοί μένουν στις ίδιες κατοικίες τις οποίες κατασκεύασε το Υπουργείο Πρόνοιας το 1930. Άλλοι απλά αλλάξανε τα υλικά κατασκευής και διατηρήσανε την ίδια κάτοψη. Άλλοι απλά τα εγκαταλείψανε και πήγανε να κατοικήσουνε αλλού υπό άλλες συνθήκες διαβίωσης. Οι κοινωνικές παροχές οι οποίες έχουν στην διάθεσή τους οι σημερινοί κάτοικοι του Περάματος είναι πενιχρές. Αρκεί να αναφερθεί ότι σε μια περιοχή με χιλιάδες εργαζόμενους σε βαριά και επικίνδυνα

επαγγέλματα, υπάρχει ένα μόνο κέντρο πρώτων βοηθειών του Ι.Κ.Α. και τα βαριά περιστατικά, συχνά το μόνο βέβαιο, διακομίζονται στα περιφερειακά νοσοκομεία στα οποία η πρόσβαση είναι αρκετά δύσκολη.

Ως συμπέρασμα όλων αυτών, παίρνοντας ως παράδειγμα το Πέραμα, οι πρόσφυγες οι οποίοι κατακλύσανε την Ελλάδα την περίοδο του μεσοπολέμου τύχανε μιας καλής προσωρινής περίθαλψης και μετά ανήμποροι να αντιδράσουν πολιτικά και συνδικαλιστικά, γίνανε μέρος ενός καπιταλιστικού πλάνου το οποίο ετοίμασε γι' αυτούς το κράτος. Η αναδόμηση της σύγχρονης ελληνικής οικονομίας στηρίχτηκε πάνω στα φτηνά εργατικά χέρια τα οποία προσφέρανε λόγω οικονομικής ανέχειας οι πρόσφυγες. Αυτοί μη μπορώντας να κάνουν κι αλλιώς προσαρμοστήκανε στα νεοελληνικά δεδομένα και γίνανε υγιή και παραγωγικά μέλη της κοινωνίας, δίνοντας το καλό παράδειγμα και στους ντόπιους με το ήθος και το υψηλό πνευματικό επίπεδο το οποίο είχανε.

Το παράδειγμα των προσφύγων της Μικράς Ασίας αποτελεί ιδανική περίπτωση προσαρμογής ενός ανθρώπου σε νέα και διαφορετικά δεδομένα. Όσο κι αν η γλώσσα και τα ήθη και έθιμα ήταν ίδια η προσαρμοστικότητα των ανθρώπων αυτών είναι άξια θαυμασμού.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. ΛΕΟΝΤΙΔΟΥ Λ. ,1989,*Πόλεις της σιωπής: Εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά,1909-1940*,Αθήνα, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα Ε.Τ.Β.Α. , σελ.11
2. Λεοντίδου Λ., Ό.π., σελ.13
3. Λεοντίδου Λ., Ό.π., σελ.15
4. Λεοντίδου Λ., Ό.π., σελ.17
5. Λεοντίδου Λ., Ό.π., σελ.17
6. Λεοντίδου Λ., Ό.π., σελ.18
7. Λεοντίδου Λ., Ό.π., σελ.18
8. Λεοντίδου Λ., Ό.π., σελ.18
9. Λεοντίδου Λ., Ό.π., σελ.20
10. Λεοντίδου Λ., Ό.π., σελ. 23
11. Λεοντίδου Λ., Ό.π., σελ. 32
12. Λεοντίδου Λ., Ό.π., σελ. 28
13. Λεοντίδου Λ., Ό.π., σελ. 51
14. Λεοντίδου Λ., Ό.π., σελ. 54
15. ΛΕΟΝΤΙΔΟΥ Λ. , ό.π., σελ.55
16. Λεοντίδου Λ., Ό.π., σελ. 56
17. Λεοντίδου Λ., Ό.π., σελ. 66
18. Λεοντίδου Λ., Ό.π., σελ. 67
19. Λεοντίδου Λ., Ό.π., σελ. 93
20. Λεοντίδου Λ., Ό.π., σελ. 88
21. Λεοντίδου Λ., Ό.π., σελ. 85

22. Λεοντίδου Λ., ό.π., σελ.104
23. Λεοντίδου Λ., Ό.π., σελ. 137
24. Λεοντίδου Λ., Ό.π., σελ. 147
25. Λεοντίδου Λ., Ό.π., σελ. 40
26. Λεοντίδου Λ., Ό.π., σελ. 41
27. Σκουλάτου Β., Δημοπούλου Ν., Κόνδη Ν., 1999, *Ιστορία Νεότερη και σύγχρονη, Γ΄ Λυκείου, Αθήνα, Ο.Ε.Δ.Β., σελ. 88-89*
28. Σκουλάτου Β., Δημοπούλου Ν., Κόνδη Ν., 1999, ,σελ.89
29. Σκουλάτου Β., Δημοπούλου Ν., Κόνδη Ν., Ό.Π., σελ. 89-91
30. Σκουλάτου Β., Δημοπούλου Ν., Κόνδη Ν., Ό.Π., σελ 92
31. Σκουλάτου Β., Δημοπούλου Ν., Κόνδη Ν., Ό.Π., σελ. 103-107
32. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, 1973, *Ειδικό αφιέρωμα '31: ΟΙ πρόσφυγες στην Ελλάδα: 50 χρόνια προσφοράς που άλλαξε τον τόπο*, Τεύχος: 992, 26-04-1973, Αγγέλης Ι. σελ. 30
33. Σύμβασις περί ανταλλαγής ελληνο- τουρκικών πληθυσμών, Άρθρο 1
34. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, Ο.Π., Αγγέλης Ι., σελ. 30
35. ΓΚΙΖΕΛΗ Β. Δ., 1992, «*Η Κοινωνική ένταξη των αστών προσφύγων στην πόλη*», *Μικρασιατική καταστροφή και ελληνική κοινωνία*, Αθήνα, Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, Τόμος 9^{ος}, σελ 63
36. ΓΚΙΖΕΛΗ Β. Δ., Ο.Π., σελ 64
37. Polyzos N.J., *Essai sur l' emigration grecque*, Recueil sirey, Παρίσι, 1947, σελ 9
38. ΓΚΙΖΕΛΗ Β. Δ., Ο.Π., σελ 65

39. Σύμβασις περί ανταλλαγής ελληνο- τουρκικών πληθυσμών,
Άρθρο 3
40. ΓΚΙΖΕΛΗ Β. Δ., Ο.Π., σελ 66
41. Σύμβασις περί ανταλλαγής ελληνο- τουρκικών πληθυσμών,
Άρθρο 1
42. ΓΚΙΖΕΛΗ Β. Δ., Ο.Π., σελ 68
43. ?
44. ?
45. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, Ο.Π., Καρραράς Ν., σελ 37
46. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, Ο.Π., Καρραράς Ν., σελ 37
47. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, Ο.Π., Καρραράς Ν., σελ 38
48. Λεοντίδου Λ., Ό.π., σελ 154
49. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, Ο.Π., Καρραράς Ν., σελ 40
50. MORGENTHAU H., 1994, *Η Αποστολή μου στην Αθήνα*, Αθήνα,
Τροχαλία, σελ 383
51. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, Ο.Π., Νεγρεπόντη Δ. σελ 76
52. Λεοντίδου Λ., Ό.π., σελ 167-168
53. Λεοντίδου Λ., Ό.π., σελ 174-178
54. Λεοντίδου Λ., Ό.π., σελ 168
55. Λεοντίδου Λ., Ό.π., σελ 168
56. Λεοντίδου Λ., Ό.π., σελ 171
57. MORGENTHAU H., Ο.Π., σελ 346
58. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, Ο.Π., Δρόσος Σ., σελ 57-58
59. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, Ο.Π., Νικολαΐδης Σ., σελ 42
60. MORGENTHAU H., Ο.Π., σελ 361
61. MORGENTHAU H., Ο.Π., σελ 364-365, 371, 378-379
62. MORGENTHAU H., Ο.Π., σελ 371, 378

63. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, Ο.Π., Νεγρεπόντη Μ., σελ 76
64. MORGENTHAU Η., Ο.Π., σελ 363-365, 377
65. MORGENTHAU Η., Ο.Π., σελ 368
66. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, Ο.Π., Νεγρεπόντη Μ., σελ 76
67. Λεοντίδου Α. Ο.Π., σελ 165
68. MORGENTHAU Η., Ο.Π., σελ 361
69. MORGENTHAU Η., Ο.Π., σελ 363, 364, 369, 377, 378
70. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, Ο.Π., Δαφνής Γ., σελ 12
71. Λεοντίδου Α. Ο.Π., σελ 164
72. Λεοντίδου Α. Ο.Π., σελ 164-165
73. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, Ο.Π., Δαφνής Γ., σελ 12
74. MORGENTHAU Η., Ο.Π., σελ 333-334
75. MORGENTHAU Η., Ο.Π., σελ 338, 342, 343
76. MORGENTHAU Η., Ο.Π., σελ 338-339
77. MORGENTHAU Η., Ο.Π., σελ 339-341
78. MORGENTHAU Η., Ο.Π., σελ 340-341
79. MORGENTHAU Η., Ο.Π., σελ 341-342
80. MORGENTHAU Η., Ο.Π., σελ 337, 340, 341
81. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, Ο.Π., Νεγρεπόντη Μ., σελ 77
82. ΜΑΥΡΟΓΟΡΔΑΤΟΣ Γ. Θ., 1992, «Το ανεπανόληπτο επίτευγμα»,
Μικρασιατική καταστροφή και ελληνική κοινωνία, Αθήνα, Δελτίο Κέντρου
Μικρασιατικών Σπουδών, Τόμος 9^{ος}, σελ 12
83. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, Ο.Π., Νεγρεπόντη Μ., σελ 77
84. ΓΚΙΖΕΛΗ Β. Δ., Ο.Π., σελ 70
85. Σύμβασις περί ανταλλαγής ελληνο- τουρκικών πληθυσμών,
Άρθρο 14
86. ΓΚΙΖΕΛΗ Β. Δ., Ο.Π., σελ 71

87. Λεοντίδου Λ. Ο.Π., σελ 214
88. Λεοντίδου Λ. Ο.Π., σελ 215
89. ΓΚΙΖΕΛΗ Β. Δ., Ο.Π., σελ 72-74
90. Λεοντίδου Λ. Ο.Π., σελ 166
91. Λεοντίδου Λ. Ο.Π., σελ 179-180
92. Λεοντίδου Λ. Ο.Π., σελ 180
93. Λεοντίδου Λ. Ο.Π., σελ 181
94. Λεοντίδου Λ. Ο.Π., σελ 181
95. Λεοντίδου Λ. Ο.Π., σελ 181-182
96. Λεοντίδου Λ. Ο.Π., σελ 182-183
97. Λεοντίδου Λ. Ο.Π., σελ 183
98. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, Ο.Π., Νικολαΐδης Σ., σελ 44
99. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, Ο.Π., Νικολαΐδης Σ., σελ 44
100. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, Ο.Π., Δαμασκήνης Α., σελ. 22
101. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, Ο.Π., Βεινόγλου Τ., σελ. 100
102. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, Ο.Π., Βεινόγλου Τ., σελ. 100
103. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, Ο.Π., Βεινόγλου Τ., σελ. 100
104. ΠΑΠΥΡΟΣ LARUSSE BRITANICA ,1992 λημμα “Πέραμα” , σελ
212
105. ΚΑΜΠΙΛΗΣ Γ.& ΚΑΜΠΥΛΗΣ Ι., 1997, *Συνοπτική ιστορία του
Περάματος*, Πέραμα, Ειδική έκδοση του Πολιτιστικού Κέντρου Περάματος
σελ. 43,44
106. ΚΑΜΠΙΛΗΣ Γ.& ΚΑΜΠΥΛΗΣ Ι., Ο.Π. σελ. 45
107. ΛΑΖΑΡΙΔΟΥ & ΜΠΕΛΕΖΙΝΗΣ& ΣΤΥΛΙΑΝΙΔΗΣ& ΤΣΑΛΗ,
1975, *Πέραμα*, Διπλωματική Εργασία, Αθήνα, Ε.Μ.Π., Σχολή
Αρχιτεκτόνων, Τμήμα Πολεοδομίας, σελ. 12
108. ΚΑΜΠΙΛΗΣ Γ.& ΚΑΜΠΥΛΗΣ Ι., Ο.Π. σελ. 46

1. ΜΟΥΡΓΕΝΤΙΣΑΚΗ Η., 1994. Η Αμερική μας και η Αθήνα Αθήνα Τριγωνία
2. ΔΙΓΓΑΣ Α. Ο., 1994. Η Ελλάδα μαζί με τις άλλες χώρες. Συμπεριφορά, κινήσεις σε οικονομική κρίση και προοπτικές. Αθήνα, Αποδοτική-από ΣΙΑ
3. ΚΑΡΑΛΙΑΝΟΣ Γ. Κ., 1999. Για ποιο λόγο είναι απαραίτητο να αλλάξουν οι πολιτικές της χώρας. Κοινωνικές, οικονομικές, νομικές και πολιτικές. Αθήνα, Ο.Π. σελ. 47
4. ΚΑΡΑΛΙΑΝΟΣ Γ. Κ., 1999. Η Ελλάδα είναι ένας οικονομικά ανεπτυγμένος και πολιτικά ανελεύθερος κράτος γιατί να μην αλλάξει Αθήνα, Αποδοτική-από ΣΙΑ
5. ΚΑΡΑΛΙΑΝΟΣ Γ. Κ., 1999. Η Ελλάδα είναι ένας οικονομικά ανεπτυγμένος και πολιτικά ανελεύθερος κράτος γιατί να μην αλλάξει Αθήνα, Αποδοτική-από ΣΙΑ
6. ΚΑΡΑΛΙΑΝΟΣ Γ. Κ., 1999. Η Ελλάδα είναι ένας οικονομικά ανεπτυγμένος και πολιτικά ανελεύθερος κράτος γιατί να μην αλλάξει Αθήνα, Αποδοτική-από ΣΙΑ
7. ΚΑΜΠΙΛΗΣ Γ. & ΚΑΜΠΥΛΗΣ Ι., 1997. Οικονομική κρίση. Ημερήσια Έκδοση. Αθήνα, Ο.Π. σελ. 47
8. ΚΑΡΑΛΙΑΝΟΣ Γ. Κ., 1999. Η Ελλάδα είναι ένας οικονομικά ανεπτυγμένος και πολιτικά ανελεύθερος κράτος γιατί να μην αλλάξει Αθήνα, Αποδοτική-από ΣΙΑ
9. ΚΑΡΑΛΙΑΝΟΣ Γ. Κ., 1999. Η Ελλάδα είναι ένας οικονομικά ανεπτυγμένος και πολιτικά ανελεύθερος κράτος γιατί να μην αλλάξει Αθήνα, Αποδοτική-από ΣΙΑ

ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. MORGENTHAU H., 1994, *Η Αποστολή μου στην Αθήνα*, Αθήνα, Τροχαλία
2. ΑΙΓΙΔΗΣ Α. Ο., 1934, *Η Ελλάς χωρίς τους πρόσφυγες. Ιστορική, δημοσιονομική, οικονομική και κοινωνική μελέτη του προσφυγικού ζητήματος*, Αθήνα, Αλευρόπουλος & ΣΙΑ
3. ΒΑΡΕΛΙΔΗΣ Γ. Κ., 1999, *Προτεινόμενο πλαίσιο οικιστικών αναπλάσεων στον αστικό και περιαστικό ελλαδικό χώρο, Κοινωνικές, θεσμικές, πολεοδομικές συνιστώσες*, Διδακτορική διατριβή, Ε.Μ.Π. Αθήνα
4. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Ι., 1944, *Η λαϊκή κατοικία: κοινωνικές τεχνικές και οικονομικές απόψεις- η λαϊκή κατοικία σε διάφορες ξένες χώρες και την Ελλάδα*, Αθήνα, Τεχνικό Επιμελητήριο της Ελλάδας
5. ΓΚΙΖΕΛΗ Β. Δ., 1992, «*Η Κοινωνική ένταξη των αστών προσφύγων στην πόλη*», *Μικρασιατική καταστροφή και ελληνική κοινωνία*, Αθήνα, Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, Τόμος 9^{ος}
6. Ν. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-Σ. ΚΟΝΔΗ- Β. ΣΚΟΥΛΑΤΟΥ, 1999, *Ιστορία νεότερη και σύγχρονη, Γ' Τάξης ενιαίου Λυκείου*, Αθήνα, Οργανισμός Έκδοσης Διδακτικών Βιβλίων
7. ΚΑΜΠΙΛΗΣ Γ. & ΚΑΜΠΥΛΗΣ Ι., 1997, *Συνοπτική ιστορία του Περάματος*, Πέραμα, Ειδική έκδοση του Πολιτιστικού Κέντρου Περάματος
8. ΚΑΡΑΜΟΥΖΗ Α., 1997, «*Καταγραφή και χαρτογράφηση των προσφυγικών οικισμών*», *Ο ξεριζωμός και η άλλη πατρίδα- Οι προσφυγοπόλεις στην Ελλάδα*, Αθήνα, Επιστημονικό Συμπόσιο 11-12.04.1997, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας
9. ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΩΝ ΕΘΝΩΝ, 1929 *Σύμβασις περί ανταλλαγής ελληνου- τουρκικών πληθυσμών*, Λοζάννη, Εκδόσεις Κοινωνίας των Εθνών

10. ΚΟΥΤΕΛΑΚΗΣ Χ. & ΦΩΣΚΟΛΟΥ Α., 1991, *Πειραιάς και συνοικισμοί*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείο της Εστίας
11. ΛΑΖΑΡΙΔΟΥ & ΜΠΕΛΕΖΙΝΗΣ & ΣΤΥΛΙΑΝΙΔΗΣ & ΤΣΑΛΗ, 1975, *Πέραμα*, Διπλωματική Εργασία, Αθήνα, Ε.Μ.Π., Σχολή Αρχιτεκτόνων, Τμήμα Πολεοδομίας
12. ΛΕΟΝΤΙΔΟΥ Λ., 1989, *Πόλεις της σιωπής: Εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909-1940*, Αθήνα, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ
13. ΛΕΟΝΤΙΔΟΥ Λ., 1997, «*Η άτυπη οικονομία ως απόρροια της προσφυγικής αποκατάστασης*», *Ο ξεριζωμός και η άλλη πατρίδα- Οι προσφυγούπολεις στην Ελλάδα*, Αθήνα, Επιστημονικό Συμπόσιο 11-12.04.1997, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας
14. ΛΥΤΙΖΟΣ Ι., 1974, *Η λαϊκή στέγη στην Ελλάδα και το εξωτερικό*, Αθήνα, Τεχνικό Επιμελητήριο της Ελλάδας
15. ΜΑΡΜΑΡΑΣ Μ., 1997, «*Επιπτώσεις στην εντατική ανοικοδόμηση της μεσοπολεμικής Αθήνας από την έλευση των Μικρασιατών προσφύγων*», *Ο ξεριζωμός και η άλλη πατρίδα- Οι προσφυγούπολεις στην Ελλάδα*, Αθήνα, Επιστημονικό Συμπόσιο 11-12.04.1997, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας
16. ΜΑΥΡΟΓΟΡΔΑΤΟΣ Γ. Θ., 1992, «*Το ανεπανάληπτο επίτευγμα*», *Μικρασιατική καταστροφή και ελληνική κοινωνία*, Αθήνα, Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, Τόμος 9^{ος}
17. ΜΙΧΕΛΗ Λ., 1992, *Προσφύγων βίος και πολιτισμός*, Αθήνα, Δρώμενα
18. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, 1973, *Ειδικό αφιέρωμα '31: Οι πρόσφυγες στην Ελλάδα: 50 χρόνια προσφοράς που άλλαξε τον τόπο*, *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, Τεύχος: 992, 26-04-1973

ΚΥΡΕΥΗΡΙΟ ΠΙΝΑΚΩΝ:

1. ΠΙΝΑΚΑΣ 1: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΡΟΝΟΜΟΣ, 1973, ΟΠ. 66/73

2. ΠΙΝΑΚΑΣ 2: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΡΟΝΟΜΟΣ, ΟΠ. 66/73

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

3. ΠΙΝΑΚΑΣ 3: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΡΟΝΟΜΟΣ, ΟΠ. 66/73

4. ΠΙΝΑΚΑΣ 4: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΡΟΝΟΜΟΣ, ΟΠ. 66/73

5. ΠΙΝΑΚΑΣ 5: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΡΟΝΟΜΟΣ, ΟΠ. 66/73

6. ΠΙΝΑΚΑΣ 6: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΡΟΝΟΜΟΣ, ΟΠ. 66/73

7. ΠΙΝΑΚΑΣ 7: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΡΟΝΟΜΟΣ, ΟΠ. 66/73

8. ΠΙΝΑΚΑΣ 8: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΡΟΝΟΜΟΣ, ΟΠ. 66/73

9. ΠΙΝΑΚΑΣ 9: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΡΟΝΟΜΟΣ, ΟΠ. 66/73

10. ΠΙΝΑΚΑΣ 10: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΡΟΝΟΜΟΣ, ΟΠ. 66/73

11. ΠΙΝΑΚΑΣ 11: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΡΟΝΟΜΟΣ, ΟΠ. 66/73

12. ΠΙΝΑΚΑΣ 12: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΡΟΝΟΜΟΣ, ΟΠ. 66/73

13. ΠΙΝΑΚΑΣ 13: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΡΟΝΟΜΟΣ, ΟΠ. 66/73

14. ΠΙΝΑΚΑΣ 14: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΡΟΝΟΜΟΣ, ΟΠ. 66/73

15. ΠΙΝΑΚΑΣ 15: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΡΟΝΟΜΟΣ, ΟΠ. 66/73

16. ΠΙΝΑΚΑΣ 16: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΡΟΝΟΜΟΣ, ΟΠ. 66/73

17. ΠΙΝΑΚΑΣ 17: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΡΟΝΟΜΟΣ, ΟΠ. 66/73

18. ΠΙΝΑΚΑΣ 18: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΡΟΝΟΜΟΣ, ΟΠ. 66/73

19. ΠΙΝΑΚΑΣ 19: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΡΟΝΟΜΟΣ, ΟΠ. 66/73

20. ΠΙΝΑΚΑΣ 20: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΡΟΝΟΜΟΣ, ΟΠ. 66/73

21. ΠΙΝΑΚΑΣ 21: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΡΟΝΟΜΟΣ, ΟΠ. 66/73

22. ΠΙΝΑΚΑΣ 22: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΡΟΝΟΜΟΣ, ΟΠ. 66/73

23. ΠΙΝΑΚΑΣ 23: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΡΟΝΟΜΟΣ, ΟΠ. 66/73

24. ΠΙΝΑΚΑΣ 24: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΡΟΝΟΜΟΣ, ΟΠ. 66/73

25. ΠΙΝΑΚΑΣ 25: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΡΟΝΟΜΟΣ, ΟΠ. 66/73

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΠΙΝΑΚΩΝ:

1. ΠΙΝΑΚΑΣ 1: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, 1973, *Ειδικό αφιέρωμα '31: Οι πρόσφυγες στην Ελλάδα: 50 χρόνια προσφοράς που άλλαξε τον τόπο, Οικονομικός Ταχυδρόμος*, Τεύχος: 992, 26-04-1973, σελ 30
2. ΠΙΝΑΚΑΣ 2: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, Ο.Π. σελ 40
3. ΠΙΝΑΚΑΣ 3: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, Ο.Π. σελ. 40
4. ΠΙΝΑΚΑΣ 4: ΑΙΓΙΔΗΣ Α. Ο., 1934, *Η Ελλάς χωρίς τους πρόσφυγες. Ιστορική, δημοσιονομική, οικονομική και κοινωνική μελέτη του προσφυγικού ζητήματος*, σελ. 34
5. ΠΙΝΑΚΑΣ 5: ΑΙΓΙΔΗΣ Α. Ο., Ο.Π. σελ 42
6. ΠΙΝΑΚΑΣ 6: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, Ο.Π. σελ 43
7. ΠΙΝΑΚΑΣ 7: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, Ο.Π. σελ 55
8. ΠΙΝΑΚΑΣ 8: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, Ο.Π. σελ 76
9. ΠΙΝΑΚΑΣ 9: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, Ο.Π. σελ 77
10. ΠΙΝΑΚΑΣ 10: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, Ο.Π. σελ 58
11. ΠΙΝΑΚΑΣ 11: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, Ο.Π. σελ 58
12. ΠΙΝΑΚΑΣ 12: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, Ο.Π. σελ 42
13. ΠΙΝΑΚΑΣ 13: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, Ο.Π. σελ 42
14. ΠΙΝΑΚΑΣ 14: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, Ο.Π. σελ 42
15. ΠΙΝΑΚΑΣ 15: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, Ο.Π. σελ 32
16. ΠΙΝΑΚΑΣ 16: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, Ο.Π. σελ 38
17. ΠΙΝΑΚΑΣ 17: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, Ο.Π. σελ 40
18. ΠΙΝΑΚΑΣ 18: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, Ο.Π. σελ 33
19. ΠΙΝΑΚΑΣ 19: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, Ο.Π. σελ 44
20. ΠΙΝΑΚΑΣ 20: ΕΘΝΙΚΗ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ,
ΑΠΟΓΡΑΦΕΣ ΠΕΡΑΜΑΤΟΣ

21. ΠΙΝΑΚΑΣ 21: ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΤΩΝ ΣΠΟΥΔΑΣΤΩΝ,
ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΤΗΣ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΩΝ
ΓΕΡΜΑΝΙΚΩΝ ΣΤΟ ΠΕΡΑΜΑ

1. Καταγραφή Τεχνικών Σπουδών Περσών και Ολλανδών

2. ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ, Στοιχεία ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ, ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΑ ΔΕΛΤΙΑ, ΔΕΛΤΙΑ ΜΕΤΡΩΝ Α.Ε.

3. Διαφορετικά Βιβλία

4. ΚΑΡΤΕΣ ΜΕΤΡΩΝ Α.Ε.

5. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ ΚΑΡΤΕΣ ΜΕΤΡΩΝ Α.Ε.

6. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ ΚΑΡΤΕΣ ΜΕΤΡΩΝ Α.Ε.

7. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ ΚΑΡΤΕΣ ΜΕΤΡΩΝ Α.Ε.

8. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ ΚΑΡΤΕΣ ΜΕΤΡΩΝ Α.Ε.

9. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ ΚΑΡΤΕΣ ΜΕΤΡΩΝ Α.Ε.

10. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ ΚΑΡΤΕΣ ΜΕΤΡΩΝ Α.Ε.

11. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ ΚΑΡΤΕΣ ΜΕΤΡΩΝ Α.Ε.

12. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ ΚΑΡΤΕΣ ΜΕΤΡΩΝ Α.Ε.

13. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ ΚΑΡΤΕΣ ΜΕΤΡΩΝ Α.Ε.

14. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ ΚΑΡΤΕΣ ΜΕΤΡΩΝ Α.Ε.

15. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ ΚΑΡΤΕΣ ΜΕΤΡΩΝ Α.Ε.

16. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ ΚΑΡΤΕΣ ΜΕΤΡΩΝ Α.Ε.

17. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ ΚΑΡΤΕΣ ΜΕΤΡΩΝ Α.Ε.

18. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ ΚΑΡΤΕΣ ΜΕΤΡΩΝ Α.Ε.

19. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ ΚΑΡΤΕΣ ΜΕΤΡΩΝ Α.Ε.

20. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ ΚΑΡΤΕΣ ΜΕΤΡΩΝ Α.Ε.

ΠΗΓΕΣ

1. Βιβλιοθήκη Βουλής των Ελλήνων, τμήμα μικροφωτογράφισης
2. Βιβλιοθήκη Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδος
3. Βιβλιοθήκη τμήματος πολεοδομίας, Σχολή Αρχιτεκτόνων, Ε.Μ.Π.
4. Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού, Τμήμα αεροφωτογραφιών
5. ΓΕΩΡΑΜΑ, Συστήματα Γεωγραφικών πληροφοριών, Αναπτυξιακή Δήμων Πειραιά Α.Ε.
6. Εθνική Στατιστική Υπηρεσία
7. Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών
8. Πολεοδομία Νομαρχίας Πειραιά
9. Πολιτιστικό Κέντρο Δήμου Περάματος
10. ΣΤΕΓΑΣΤΙΚΟΣ ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΡΟΝΟΙΑΣ, *Στέγασις αστών προσφύγων*
11. Τεχνική Υπηρεσία Δήμου Περάματος
12. Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε. ,παράρτημα τοπογραφικών εφαρμογών, τμήμα αεροφωτογραφίας

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΦΩΤΟΓΡΑΦΕΙΩΝ:

- Φωτογραφία 07.2: *Προσφυγική Ελλάδα, φωτογραφίες από το αρχείο του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, εκδ: Ίδρυμα Α.Γ. Λεβέντης & Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα 1992*
- Φωτογραφία 11.2: *Προσφυγική Ελλάδα, ο.π.*
- Φωτογραφία 03: *Προσφυγική Ελλάδα, ο.π.*
- Φωτογραφία 04: *Προσφυγική Ελλάδα, ο.π.*
- Φωτογραφία 06.2: *Προσφυγική Ελλάδα, ο.π.*
- Φωτογραφία 05: *Προσφυγική Ελλάδα, ο.π.*
- Φωτογραφία 06.1: *Προσφυγική Ελλάδα, ο.π.*
- Φωτογραφία 12.2: *Προσφυγική Ελλάδα, ο.π.*
- Φωτογραφία 02: *Προσφυγική Ελλάδα, ο.π.*
- Φωτογραφία 16.2: *Προσφυγική Ελλάδα, ο.π.*
- Φωτογραφία 14.2: *Προσφυγική Ελλάδα, ο.π.*
- Φωτογραφία 19.2: *Προσφυγική Ελλάδα, ο.π.*
- Φωτογραφία 19.3: *Προσφυγική Ελλάδα, ο.π.*
- Φωτογραφία 08.1: *Προσφυγική Ελλάδα, ο.π.*
- Φωτογραφία 17.2: *Προσφυγική Ελλάδα, ο.π.*
- Φωτογραφία 17.3: *Προσφυγική Ελλάδα, ο.π.*
- Φωτογραφία 18.2: *Προσφυγική Ελλάδα, ο.π.*
- Φωτογραφία 18.3: *Προσφυγική Ελλάδα, ο.π.*
- Φωτογραφία 8.2: *Προσφυγική Ελλάδα, ο.π.*
- Φωτογραφία 9.2: *Προσφυγική Ελλάδα, ο.π.*

ΠΕΡΑΜΑ:

- Φωτογραφία 1: Προσωπικό αρχείο σπουδαστών
- Φωτογραφία 2: Προσωπικό αρχείο σπουδαστών
- Φωτογραφία 3: Προσωπικό αρχείο σπουδαστών
- Φωτογραφία 4: Προσωπικό αρχείο σπουδαστών
- Φωτογραφία 5: Προσωπικό αρχείο σπουδαστών
- Φωτογραφία 6: Προσωπικό αρχείο σπουδαστών
- Φωτογραφία 7: Προσωπικό αρχείο σπουδαστών
- Φωτογραφία 8: Προσωπικό αρχείο σπουδαστών
- Φωτογραφία 9: Προσωπικό αρχείο σπουδαστών
- Φωτογραφία 10: Προσωπικό αρχείο σπουδαστών
- Φωτογραφία 11: Προσωπικό αρχείο σπουδαστών
- Φωτογραφία 12: Προσωπικό αρχείο σπουδαστών
- Φωτογραφία 13: Προσωπικό αρχείο σπουδαστών

- Φωτογραφία 14: Προσωπικό αρχείο σπουδαστών
- Φωτογραφία 15: Προσωπικό αρχείο σπουδαστών
- Φωτογραφία 16: Προσωπικό αρχείο σπουδαστών
- Φωτογραφία 17: Προσωπικό αρχείο σπουδαστών
- Φωτογραφία 18: Προσωπικό αρχείο σπουδαστών
- Φωτογραφία 19: Προσωπικό αρχείο σπουδαστών
- Φωτογραφία 20: Προσωπικό αρχείο σπουδαστών
- Φωτογραφία 21: Προσωπικό αρχείο σπουδαστών
- Φωτογραφία 22: Προσωπικό αρχείο σπουδαστών
- Φωτογραφία 23: Προσωπικό αρχείο σπουδαστών
- Φωτογραφία 24: Προσωπικό αρχείο σπουδαστών
- Φωτογραφία 25: Προσωπικό αρχείο σπουδαστών